

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

AZERBAJCAN-TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE

GÜNEY GAZ KORİDORU'NUN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Röyal EYVAZOV

BURSA – 2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARSI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

AZERBAYCAN-TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE

GÜNEY GAZ KORİDORU'NUN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Röyal EYVAZOV

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Osman Barbaros KEMER

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı, Uluslararası Ticaret Bilim Dalı'nda 701619008 numaralı Royal EYVAZOV'un hazırladığı "Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı 25 / 06 / 2019 günü 13:30-14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI olduğuna Oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Dr. Öğretim Üyesi Osman Barbaros KEMER

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Bülent

GÜNŞOY

Anadolu Üniversitesi

Üye

Dr. Öğretim Üyesi Esra GÜLER

Bursa Uludağ Üniversitesi

25 / 06 / 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru’nun Etkisi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

11.06.2018.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Röyal EYVAZOV
Öğrenci No: 701619008
Anabilim Dalı: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Programı: Uluslararası Ticaret / Tezli
Statüsü: Y. Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11.06.2019

Tez Başlığı / Konusu: Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 106 sayfalık kısmına ilişkin, 11/05/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin* intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11.06.2019.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Rıyal EYVAZOV
Öğrenci No: 701619008
Anabilim Dalı: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Programı: Uluslararası Ticaret / Tezli
Statüsü: Y. Lisans Doktora

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi Osman Barbaros KEMER

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Röyal EYVAZOV
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Bilim Dalı : Uluslararası Ticaret
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 104
Mezuniyet Tarihi : .../.../2019
Tez Danışmanı : Dr. Öğretim Üyesi Osman Barbaros KEMER

AZERBAJCAN-TÜRKİYE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE GÜNEY GAZ KORİDORU'NUN ETKİSİ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağıldıkta bağımsızlığını ilan eden devletlerden biri olan Azerbaycan, komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmayı ve bu ilişkileri geliştirmeyi dış politikanın öncelikli alanı olarak belirlemiştir. Azerbaycan, tarihsel ve kültürel bağlılığı olan Türkiye ile bu ilişkileri ileri seviyede sürdürmeye çalışmaktadır.

Araştırmada XX. Yüzyılın başlarından başlayarak günümüze kadarki zamanda, Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkiler, özellikle bağımsızlığını kazandıktan sonraki zamanda gerçekleşen karşılıklı yatırım, karşılıklı ticaret hacmi, sektörel ticaret ve ticari işbirliklerine ilişkin veriler yorumlanmakta, her iki devletin karşılıklı yatırım ve ticari ilişkilerinin düzeyi vurgulanmaktadır. Daha sonra bölgenin en önemli projelerinden olan Güney Gaz Koridoru'nun bu devletlerin karşılıklı ekonomik, stratejik ve politik ilişkilerine etkisi karşılaştırma yöntemi ile değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonucunda Güney Gaz Koridoru projesinin her iki ülkenin ekonomik, stratejik ve politik ilişkilerine olumlu yönde katkısı olduğuna varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan-Türkiye, Dış Ticaret, Güney Gaz Koridoru

ABSTRACT

Name and Surname : Royal EYVAZOV
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Sciences Institution
Field : International Business and Trade
Branch : International trade
Degree Awarded : Master
Page Number : XII + 104
Degree Date :/..../2019
Supervisor : Assist. Prof. Dr.Osman Barbaros KEMER

AZERBAIJAN-TURKEY FOREIGN TRADE RELATIONS AND THE EFFECT OF SOUTH GAS CORRIDOR

Azerbaijan, one of the states that declared its independence in the disintegration of the Soviet Socialist Republics Union, has determined to establish good relations with neighboring states and develop these relations as a priority area of foreign policy. Azerbaijan tries to maintain these relations with Turkey, which has historical and cultural ties.

In this study, in the period starting from the beginning of XX century until today, data on the relations between Azerbaijan and Turkey, especially the Mutual Investment, mutual trade volume, sectoral trade and commercial cooperation realized, and the level of mutual investment and commercial relations between the two countries are emphasized. The South Gas Corridor, which is one of the most important projects in the region, is then evaluated by comparing the impact of these states on their economic, strategic and political relations. As a result of the assessment, the South Gas Corridor project has a positive impact on both countries economic, strategic and political relations.

Keywords: Azerbaijan-Turkey, Foreign Trade, Southern Gas Corridor

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	Error! Bookmark not defined.
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	iix
ŞEKİL LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ TARİHİ

1. Azerbycan-Türkiye İlişkilerinin Tarihi ve Genel Durumu.....	3
1.1. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Dönemi İlişkileri.....	3
1.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi İlişkileri.....	5
1.3. Bağımsızlık Dönemi İlişkileri.....	6
1.3.1. Ayaz Mütellibov Dönemi (1990-1992).....	6
1.3.2. Ebülfez Elçibey Dönemi (1992-1993).....	7
1.3.3. Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003).....	9
1.3.4. İlham Aliyev Dönemi (2003-...).....	11

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK VE TİCARET İLİŞKİLERİNİN DURUMU

2. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik ve Ticaret İlişkileri.....	14
2.1. Azerbaycan-Türkiye Arasında Ekonomik İlişkiler.....	14
2.1.1. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları.....	21
2.1.2. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları.....	25
2.2. Azerbaycan-Türkiye Arasında Ticaret İlişkileri.....	31
2.2.1. Azerbaycan'ın Türkiye'den İthalatı.....	34
2.2.1.1. Madde Grublarına Göre İthalat.....	35

2.2.1.2. Sektörel Grublara Göre İthalat.....	40
2.2.1.2.1. Sanayi.....	41
2.2.1.2.2. Tarım ve Gıda.....	42
2.2.1.2.3. Tekstil.....	44
2.2.1.2.4. Makine.....	45
2.2.1.2.5. Otomotiv.....	47
2.2.1.2.6. İnşaat.....	48
2.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhracatı.....	49
2.2.2.1. Sanayi.....	51
2.2.2.2. Madencilik.....	53
2.2.2.3. Tarım.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY GAZ KORİDORU ETKİSİ

3. Azerbaycan ve Türkiye Ticari İlişkiler Açısından Güney Gaz Koridoru ve Bu Ticari İlişkilere Etkisi.....	55
3.1. Güney Gaz Koridoru.....	55
3.1.1. Genel.....	55
3.1.1.1. Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP).....	57
3.1.1.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).....	58
3.1.1.3. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP).....	59
3.1.2. Beklentiler.....	60
3.1.3. Yatırım Ortakları (Şirketler).....	61
3.2. Türkiye ve Güney Gaz Koridoru.....	64
3.2.1. Genel.....	64
3.2.2. Türkiye'nin Enerji Politikalarına Etkisi.....	65
3.2.3. Türkiye'ye Sağlayacağı Faydalar.....	68
3.2.3.1. Stratejik Faydalar.....	68
3.2.3.2. Ekonomik Faydalar.....	71
3.3. Azerbaycan ve Güney Gaz Koridoru.....	74
3.3.1. Genel.....	74
3.3.2. Azerbaycan'ın Enerji Politikasına Etkisi.....	75

3.3.3. Azerbaycan'a Sağlayacağı Faydalar.....	77
3.3.3.1. Stratejik Faydalar.....	77
3.3.3.2. Ekonomik Faydalar.....	80
3.4. Güney Gaz Koridoru'nun Azerbaycan-Türkiye Ticaret İlişkisine Etkisi.....	83
3.5. Güney Gaz Koridoru'nun Azerbaycan-Türkiye Açısından Geleceği.....	85
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	92

TABLULAR

Tablo 1: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye Ekonomisine Yönelen Yatırımlar	21
Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırım Tahminleri	24
Tablo 3: Azerbaycan'a En Çok Yatırım Yapan Devletler	26
Tablo 4: Azerbaycan'ın Başlıca Ticaret Yaptığı Ülkeler	31
Tablo 5: Azerbaycan-Türkiye Arasında Rakamlarla Ticaret İlişkileri	32
Tablo 6: Azerbaycan-Türkiye Arasında Tapılan Ticaret Tablosu	33
Tablo 7: Azerbaycan'ın Türkiye'den Madde Gruplarına Göre İthalat Rakamları	35
Tablo 8: Azerbaycan'ın Türkiye'den Sanayi Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları	41
Tablo 9: Azerbaycan'ın Türkiye'den Tarım ve Gıda Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları	42
Tablo 10: Azerbaycan'ın Türkiye'den Tekstil Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları	44
Tablo 11: Azerbaycan'ın Türkiye'den Makina Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları	45
Tablo 12: Azerbaycan'ın Türkiye'den Motorlu Kara Taşıtları ve Yedek Parçaları İthalat Rakamları	47
Tablo 13: Türkiye'den Azerbaycan'a İthalatı Yapılan Yapılan Bazı İnşaat Malzemeleri	48
Tablo 14: Türkiye'ye Azerbaycan'dan İhraç Edilen Bazı Ürünler	49
Tablo 15: Azerbaycan'dan Türkiye'ye İhrac Olunan Sanayi Ürünleri	52
Tablo 16: Azerbaycan'dan Türkiye'ye Madencilik Sektörü Ürünleri İhracat Rakamları	53
Tablo 17: Azerbaycan'dan Türkiye'ye Madencilik Sektörü Ürünleri İhracat Rakamları	54
Tablo 18: Avrupa Ülkelerinin Rusya'ya Olan Enerji Bağımlılık Oranları	55
Tablo 19: Rusya'nın Avrupa'ya Yıllara Göre Gaz İhracat Miktarı	61
Tablo 20: Ülke Bazında Doğal Gaz İthalatı	66
Tablo 21: Elektrik Üretiminde Karışım Oranları	67
Tablo 22: Azerbaycan'ın AB'le Yaptığı Ticaret Verileri	82

ŞEKİLLER

Şekil 1: Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile Yaptığı İhracat-İthalat Rakamları.....	10
Şekil 2: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile Yaptığı Ticaret Rakamları.....	12
Şekil 3: Azerbaycan-Türkiye Ticaret İlişkileri Grafiği.....	15
Şekil 4: BTC Boru Hattı Projesi.....	17
Şekil 5: BTC Petrol Boru Hattı Projesinin Hissedarları.....	18
Şekil 6: SCP Projesinin Ortakları.....	19
Şekil 7: SCP Boru Hattı.....	19
Şekil 8: BTK Demiryol Hattı.....	20
Şekil 9: Yıllara Göre Azerbaycan Ekonomisine Yatırım Grafiki.....	25
Şekil 10: Türkiye'nin Azerbaycana Yıllara Göre Yatırım Miktarı Grafiği.....	27
Şekil 11: Şahdeniz Projesi Ortaklık Hisseleri.....	28
Şekil 12: AÇG Projesinin Ortaklık Hisseleri.....	28
Şekil 13: Alov Projesi Ortaklık Hisseleri.....	29
Şekil 14: Azerbaycan Sanayi Bankası A.Ş Yatırım Ortakları.....	30
Şekil 15: Azer-Türk Bankası A.Ş Yatırım Ortakları.....	30
Şekil 16: Türkiye'ye En Fazla Yatırımı Artan Ülkeler.....	22
Şekil 17: Petlim Limancılık Ticaret A.Ş Ortakları.....	23
Şekil 18 2009-2017 yıllar Azerbaycan'ın Toplam ve Türkiye'den İthalat Rakamları.....	35
Şekil 19: Türkiye'den Azerbaycan'a Sektörlere Göre İthalat Grafiği.....	40
Şekil 20: SCP Projesinin Ortakları.....	62
Şekil 21: TANAP Projesinin Ortakları.....	63
Şekil 22: TAP Projesinin Ortakları.....	64
Şekil 23: Türkiye'nin Yıllara Göre Elektrik Tüketim Rakamları.....	69

Şekil 24: Türkiye'nin Elektrik Tüketim Tahminleri.....	70
Şekil 25: Türkiye'nin Toplam Doğal Gaz İthalat Rakamları.....	72
Şekil 26: Azerbaycan'ın Toplam Petrol ve Doğal Gaz Üretimi.....	74
Şekil 27: Ham Petrol ve Doğalgaz Sektörüne Yatırılan Yabancı Yatırım Miktarı.	81

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AÇG: Azeri-Çırac-Güneşli

ADC: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AHC: Azerbaycan Halk Cephesi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BP: British Petroleum

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı

BTK: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımcı

GGK: Güney Gaz Koridoru

IBRD: Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası

SCP: Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı

SOCAR: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

TAP: Trans Adriyatik Boru Hattı

TCP: Trans Hazar Boru Hattı

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TÜSİAB: Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhak Cemiyeti

WBG: Dünya Bankası Grubu

GİRİŞ

Azerbaycan ülke ekonomisini geliştirmek ve ülkeyi kalkındırmak için şirketler ve devletlerle ticaret yapmaktadır. Azerbaycan dış ticaretinde toplam ihracat malları içerisinde petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz, dolayısıyla enerji ürünleri önemli paya sahiptir.

Enerji ürünleri ihracatı, ülkeninin ekonomik ve stratejik konumunu güçlendirmektedir. Genel olarak bakıldığında enerji ülke ekonomilerinin gelişmesi ve kalkınması için en önemli tüketim unsurlarından biridir.

Azerbaycan Hazar Denizi'nde ve kıyıda bulunan enerji kaynaklarını önemli pazarlara, özellikle Avrupa'ya ihraç etmeyi planlamaktadır. Kaynakları ihraç etmek, özellikle enerji boru hatları vasıtasıyla ihraç etmek için bir çok bölgesel ve uluslararası projeleri desteklemektedir. Bu projelerden en önemlisi Güney Gaz Koridoru (GGK) olarak bilinen uluslararası projedir. Güney Gaz Koridoru projesi birinci aşamada Azerbaycan'dan başlayarak Gürcistan, Türkiye, Yunanistan ve İtalya'dan geçerek Avrupa'ya doğal gaz ihracatını hedeflemektedir.

Çalışmada Azerbaycan ve Türkiye'nin XX. yüzyılın başlarından başlayarak şimdiye kadarki ikili ilişkileri araştırılacaktır. Daha sonra Azerbaycan ve Türkiye'nin karşılıklı stratejik ve ekonomik özellikle ticari ilişkileri incelenmiş, çalışmanın ana hedefi olarak Güney Gaz Koridoru'nun bu ilişkilere etkisi belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan ve Türkiye'nin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) zamanından başlayarak, günümüzü kadarki zamanın politik ve ekonomik ilişkileri incelenecek, iki ülke arasında yapılan ticaret hacmine ilişkin veriler yardımıyla iki ülkenin ilişkilerinin düzeyi belirlenecek. Ayrıca bağımsızlıktan sonraki 4 Cumhurbaşkanı yönetimi zamanında ilişkilerin seyri ayrı ayrı incelenecektir.

İkinci bölümde Azerbaycan ve Türkiye arasında yapılan karşılıklı yatırımlar incelenecek, en çok yatırımın yapıldığı sektörler veriler yardımıyla belirtilecek, daha sonra iki ülke arasında yapılan ticaret hacimleri istatistik veriler yardımıyla incelenecek, yapılan dış ticarete en çok hangi sektörün pay aldığı belirtilecektir.

Üçüncü bölümde Güney Gaz Koridoru projesinin tanımları, ortaya çıkış nedeni projenin geçtiği ülkeler, projeden beklentiler ve proje ortakları vurgulanacaktır. Bunu müteakiben Türkiye ve Azerbaycan'a etkisi ayrı ayrı incelenecektir. Güney Gaz Koridoru projesinin iki ülkenin ekonomik, politik ve enerji stratejisine etkisi değerlendirilecektir. Daha sonra her iki ülkeye ayrı ayrı sağlayacağı ekonomik ve stratejik faydalar incelenecektir..

Son kısımda GGK'nın her iki ülke arasındaki ticaret hacmine etkisi ve iki ülkenin çoktarafli ilişkilerine gelecekte hangi düzeyde katkısı olacağı vurgulanacak. En son araştırmanın geldiği sonuçlar değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AZERBAJCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHİ VE GENEL DURUMU

1.1. 1918-1920 AZERBAJCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE İLİŞKİLER

ADC komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı kendi dış diplomasisinin ana hedefi olarak belirlemiştir. Ülke politikası açısından ADC'nın dış politikası 3 kısma ayrıla bilmektedir (Nəsibzadə, 1996: 37–38).

1. Mayıs-Ekim 1918 – Türkiye (Osmanlı) oryantasyon dönemi
2. Kasım 1918-Ocak 1920 - Batı oryantasyon dönemi
3. Ocak-Nisan 1920 – Geniş ve çokyönlü dünya devletleri ile işbirliği ilişkileri.

20. y.y başlarından Kafkasya'da Sovyetler'den kopup bağımsız olma arzusu giderek artıyordu. Yüzyılın başlarında başlayan antitürk olaylar Azerbaycan'ın türk-müslüman nüfusunda milliyetçilik fikrinin gelişmesine büyük katkıda bulundu.

Azerbaycan'da gelişen bağımsızlık mücadelesinin öncüleri Osmanlı İmparatorluğu'na bir kurtarıcı gibi bakmaktaydı. Balkan savaşı döneminde özellikle Rusya'da türklüye karşı itirazların artması Kafkasya'nın müslüman nüfusunda tepkiye yol açtı. Başka bir taraftan bu gibi tepkiler Osmanlı'ya karşı eğilimleri güçlendirmekteydi. O yıllarda milliyetçi topluluğun yayımladığı bildiride “Bilin ve agah olunuz ki, bizim yegane çareyi-nicatımız Türkiye'nin istiklalı ve ilerilemesidir” yazmaktaydı (Məmmədzadə, 1992: 40).

I Dünya Savaşı'nın sonlarına yakın azerbaycanlıların özgürlük arzusu Osmanlı devletinin Kafkasya politikası ile örtüşdüğünden taraflar arasında bir-birine olan yakınlık yeni aşamaya girmişti (Qasımov, 1998: 7).

1918 yılının başında, Trabzon ve Batum'daki görüşmeler Zakafkasya hükümetine üye olan halkların Türkiye ile ilişkisinde görüş farkları ortaya çıktı. Trabzon görüşmeleri durduktan sonra Enver paşa Batum'a giderek Zakafkasya hükümetinin dağılacağı takdirde Osmanlı devleti ile geniş sınırları olan bağımsız Azerbaycan devletinin kurulmasına taraftar olacağını, yardım edeceğini ve Osmanlı devleti tarafından ülkede savunma yapılacağını bildirdi (Həsənlı, 1993: 32).

28 Mayıs 1918 tarihinde Memmed Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Feteli Han Hoylu Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, ABD, Bulgaristan, Romanya, İran, İspanya, Hollanda, Rusya, İsveç, Ukrayna, Danimarka, ve Japonya dışişleri bakanlıklarına ADC'nin kurulması hakkında bildiri gönderdi.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra ADC Osmanlı ile yeni bir devletlerarası ilişki kurdu. Bu ilişkilerin yasal temeli 1918 yılının 4 Haziran'ında imzalanan Batum Anlaşması idi. Anlaşmada: "Bir taraftan Osmanlı devleti diğer taraftan ADC kendi ülkeleri arasında siyasi, ekonomik, hukuki, entelektüel konuda anlaşmaya varabilirler". 4 Haziran Anlaşması ve Haziran ortalarında imzalanan çok taraflı anlaşmalar Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin tüm alanlarını kapsayan ilk uluslararası belge idi. Batum'da bulunan M.E. Resulzade ve M.H. Hacılı dış askeri müdahaleye karşı ve iç güvenliği korumak amacıyla Osmanlı devletine başvuru yaptılar. Başvuruyu kabul eden Osmanlı devleti Güney Kafkasyada askeri varlığını güçlendirmeğe çalışan Almanya'nın tepkisini çekmek istememekteydi. O yüzden karşılıklı anlaşmayla Azerbaycan'dan gönüllüler ve Osmanlı devletinden askeri birlikler olmakla Kafkas İslam Ordusu yaratıldı (Gafarov, 2017: 101–106).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde İstanbul'da planlanan konferansa M.E.Resulzade, X. Xasmemmedov, ve A.Sefikürdlü'den oluşan temsilcilerin gönderilmesinin büyük etkisi olmuştur. Temsilciler uluslararası konferansa davet edilmiş ve onlara Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağlılar devletlerinin temsilcileri ile siyasi, askeri, ekonomik ve mali konularda müzakereler yürütmek ve anlaşmalar imzalamak yetkisi verilmişti (Əhmədov, Ağayev, 2009: 63). I. Dünya Savaşı cephelerinden Dörtler İttifakı'nın yenilgiye uğramasından dolayı İstanbul'da planlanan konferans gerçekleşmedi. Fakat İstanbul'a gelmiş ADC temsilcileri için yararlı oldu; Osmanlı devleti ile çok önemli anlaşmalara varıldı. En önemli anlaşmalardan biri Bakü'nün düşmandan kurtarılması için askeri yardım yapılması gösterilmekteydi.

Osmanlı ile anlaşma çerçevesinde Azerbaycan gönüllü askerleri ve Nuru Paşa komutanlığındaki Osmanlı askerleri ile birlikte oluşturduğu Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye 13 Eylül 1918'de saldırı emrini verdi. Bakü 15 Eylül 1918 yılında düşmandan geri alındı. Bakü düşmandan geri alındıktan sonra ADC başkentini Bakü'ye taşıdı.

Siyasi, ekonomik, askeri reformlar yapıldı (Əhmədov, Ağayev, 2009: 150-155). Fakat Osmanlı devletinde durumların karışması, savaş cephelerinde durumların kötüleşmesi, Osmanlı hükümetinde kabinelerin sık sık istifa etmesi durumu giderek daha da kötüleştirmekteydi. 1918 yılının sonbaharında Dörtler İttifakı'nın yenilgiye uğraması sonucu Mudros anlaşması imzalandı. Bu anlaşma yalnızca Osmanlı devletinin değil aynı zamanda ADC'nin de durumunu kötüleştirdi.

ADC Mudros anlaşmasından dolayı Osmanlı devletinden memnun kalmamasına rağmen 10 Kasım'da ülkeyi terk eden Osmanlı ordusuna ziyafet verdi. Bununla da Türkiye oryantasyon dönemi bitti.

1.2. AZERBAJCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ DÖNEMİ İLİŞKİLERİ

28 Nisan 1920'de ADC Sovyet Rusyası tarafından işgal edildi. Komünist Rusya'nın işgali ile sonuçlanan ve bu devletin yayılmacı politikaları karşısında cumhuriyetin ömrü fazla uzun olmadı (R. Yılmaz, 2012: 1). Bakü'de iktidara geçmiş bolşevikler şehirde olan türk görevlilerini incitmekte, evlerine baskınlar düzenlemekte, hatta türk görevlilerin evlerine bolşevikler tarafından el konulmaktaydı. ADC'de TBMM hükümetinin diplomatik temsilcisi gibi bulunan Lütfü bey, Aralık 1920'de Azerbaycan Halk Dışişleri Komisarlığına mektub yazarak itiraz etti (Qasimov, 1998: 75).

16 Mart 1921 yılında Osmanlı devleti ile Sovyet Rusyası arasında anlaşma imzalandı ve bunula da iki devlet arasında ilişkiler normalleşme sürecine girdi. 1921 yılında Osmanlı devletinin Bakü'deki büyükelçisi Mahmut Şevket bey aralarında normal ilişkileri olan bolşevik hükümetine yani Azerbaycan Halk Dışişleri Komisarlığı'na başvuru yaptı. Başvuruda petrol sanayisi ve ekonomi alanında Osmanlı devletine yardım edilmesi bildirilmekteydi. Azerbaycan Halk Dışişleri Komisarlığı'nın bu başvuruya büyük coşkuyla olumlu cevap verip Osmanlı devletine hediye olarak petrol ve petrol sanayi malları göndermişti (Qasimov, 1998: 75).

1920-1922 yıllarında Azerbaycan-Osmanlı devlet ilişkileri kardeşlik, dostluk ve karşılıklı yardıma dayalı olarak sürmekteydi. Bu durumdan Moskova bolşevikleri rahatsızdı. Moskova bolşevikleri Azerbaycan sınırları dışında bulunan temsilcilerin

maaşları %50 azaltmakta, temsilçi görevlerinin sayını mümkün olduğunca en aza indirmektedir.

Bu gibi durumlar Azerbaycan'ın bağımsız politika yürütmesine engel olmaktadır. Fakat devlet tarafından ilişkiler kesilse de eski zamanda olduğu gibi halkların kardeşliğine, kültürel ve sosyolojik yakınlıklarına hiç bir zaman engel olmadılar. Bunun örneklerinden biri ADC yıllarında 15 Eylül 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girmesi ile kurbanlar kesdiği (Hüseynova, 2007: 19). Diğer bir örneği ise Osmanlı devleti döneminde Kurtuluş Savaşı'nda Azerbaycan türklerinden ibaret birliğin yardım için gitmesini gösterilebilir.

1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ İLİŞKİLERİ

1.3.1. Ayaz Mütellibov Dönemi (1990-1992)

SSCB döneminde dış politika merkezi hükümet tarafından yönetildiği için SSCB'nin içinde bulunan Azerbaycan SSC'nin bağımsız dış politikasından bahsetmek mümkün değildir. Azerbaycan SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını resmen ilan etti. Bağımsızlığını ilan ettiği dönemde yönetimde Rusya yanlısı Ayaz Mütellibov bulunmaktaydı. Dolayısıyla bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında Rusya en önemli aktör idi. Bağımsızlıktan önce bile başlayan Ermenistan'ın Azerbaycan'a asılsız toprak iddaları bağımsızlıktan sonra da devam etmekteydi. Mütellibov yönetiminin çok güvendiği Rusya, ikili oynayarak Ermenistan'ın bu iddalarına, Karabağ sorununa karşı sessiz kaldı, hatta Ermeni işgallarına doğrudan kendi birlikleri ile yardım etmekteydi. Bu durum Mütellibov yönetiminde hayal kırıklığı yarattı (R. Yılmaz, 2010a: 72-73).

Mütellibov yönetiminin dış politikada iyi ilişkiler kurmak istediği devletlerden biri Türkiye Cumhuriyeti idi. Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ve Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (Mikail, 2004: 1066). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Mustafa Kamal Atatürk'ün henüz 1930'larda dile getirdiği Sovyetlerin bir gün yıkılacağı ve bu duruma hazır olunması gerektiği yönündeki öngörüsüne rağmen, Sovyetlerin yıkılışına en hazırlıksız yakalanan ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur (Gökçe, 2008: 192).

Mütellibov başkanlığı döneminde Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı ağırlamış, 1992 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, ziyaret sırasında iki ülke arasında

ilişkilerin gelişimine dair “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Mütellibov’un ilk resmi ziyaret yaptığı yer ise İran olmuştur. İran Devrimi’nin kutlamalarına davet edilmiş, ziyaret sırasında İran’nin Kuzey ve Güney Azerbaycan’ının birleşmesi yönünde endişesi giderilmiştir (Öraz Beşikçi, 2016: 239). Özellikle bu durum Azerbaycan halkının menfaatlerini değilde Rusya yanlısı bir politika izlediğinin kanıtı olmuştur.

Sonda Mütellibov Elçibey önderliğinde mühalifet ve halkın baskısıyla 6 mart 1992’de istifa etmiş, yeniden iktidara gelmek için 14 Mayıs 1992’de yaptığı darbe girişimi başarısız olmuştur. (Mollaer, 2004: 67). Mütellibov’un Rusya yanlısı dış ve iç politika izlemesi, bunun iç siyasete yansması, devlet güvenliğini tehdit eden duruma getirmesi, özellikle 25-26 Şubat 1992’de Ermenistan tarafından Karabağ’ın Hocalı kentinde Hocalı Soykırımı’nı önleyememesi iktidarının sonunu getirmiştir (Öraz Beşikçi, 2016: 239)

Mütellibov’dan sonra geçici görevde Meclisi başkanı Yakup Memmedov olmuştur. Memmedov Mütellibov’un aksine ihtiyatlı bir politika izlemiş, Mütellibov’un üyesi yapmak istediği Bağımsız Devletler Topluluğu’na (BDT) katılım anlaşmasını parlamento tarafından imzalamamıştır.

1.3.2 Ebülfez Elçibey Dönemi (1992-1993)

6 Mart 1992’de Mütellibov istifa etdi yerine demokratik yolla, halkın oyuyla Ebulföz Elçibey yani Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidara geldi. Elçibey döneminde Azerbaycan hem iç hem de dış politikada ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Rusya’yla ilişkiler kopmamıştı. Rusya ordusu halen ülke topraklarında idi. Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, Ermenistan ve Rusya’nın desteğini arkasına alarak toprak iddaları etmekteydi. Bu iddalar önceden vardı, amma arkalarına Rusya’nın desteğini almış ve Azerbaycan’ın iç ve dış politikasında sıkıntılar yaşadığı dönemi kullanarak iddalarını daha da artırmaktaydı. 1992 yılında bölgede gerçek anlamda savaş yaşanmaktaydı. Karabağ problemi paralelinde Batı Azerbaycan’da (şimdiki Ermenistanda) yaşayan 300 bin Azerbaycan Türkü’nün Ermenistan hükümeti tarafından baskılara dayanamayarak Azerbaycan’a göç etmek zorunda kaldılar. Bu göç bir takım sosyal ve ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmekteydi (Cabbarlı, Abdullayeva, 2009: 78).

AHC iktidara gelene kadar iç ve dış politikada Rusya özel yere sahipti. Bu durum AHC dönemi öncesi Mütellibov'un Rusya yanlısı politikaları ve geleneksel tarihi psikoloji öğelerden kaynaklanmaktaydı. AHC iktidara geldikten sonra dış, ekonomik ve güvenlik politikalarında tarihi, sosyal ve kültürel açıdan komşu olan Türkiye ile ve Türkiye üzerinden Batı ile ilişkiler kurulmaya başlandı (R. Yılmaz, Sayın, 2013: 33).

Elçibey'in en önemli başarılarından biri Azerbaycan'da bulunan 80 binlik Rus Ordusu'nun ülkeden çıkarılması olmuştur. Elçibey'in özel teklifi üzerine, askerlerinin ülkeden çıkarılmasıyla ilgili Rusya ile devletlerarası bir anlaşma da imzalandı. 26 Mayıs 1993'te Rus askerleri Azerbaycan topraklarını kansız savaşız 43 gün içinde terk etti (S. Yılmaz, 2014: 338-339). Bunu daha hiç bir cumhuriyet başaramamıştı. Bu etken Azerbaycan'da kısa ve uzun vadeli iki sonuç doğurdu (Cabbarlı, Abdullayeva, 2009: 80):

1. Azerbaycan bununla hem kırılğan olan bağımsızlığını pekiştirdi hem de Batı'nın belli ölçüde desteğini arkasına alabildi.
2. Bu durumu kabullenmek istemeyen Rusya Azerbaycan'a karşı siyasi, askeri ve ekonomik baskılarını daha da artırdı ve Halk Cephesi hükümetinin dış politikada manevra alanının daralmasına neden oldu.

Elçibeyin dış politikalarında Türkiye'nin özel bir yeri vardı. Elçibey Atatürk hayranı ve Türk milliyetçisi idi ve bunu her fırsatta dile getirmiştir, Türkiye ile çoktarafli ilişkilere hız vermiş ve Türkiye'yi Azerbaycan'a stratejik ortak olarak görmüştür (S. Yılmaz, 2014: 339). Elçibey ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yaptı. Elçibey'in ikinci Türkiye ziyareti sırasında imzalanan en önemli anlaşma ise "Dayanışma ve İşbirliği Anlaşması"dır. 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan anlaşma sanayiden tarıma, ticaretten sağlığa, kültürden eğitime yaşamın her alanında iki ülke arasında işbirliği ve dayanışma yapılmasını öngörmekteydi. Anlaşma Türkiye Başbakanı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmıştı (Topçu, 2017).

Elçibey dönemin Türkiye Başbakanı ile görüşerek Türkiye'nin petrol işine girmesini istediğini belirtmiş, daha sonra Mart 1993'te Azerbaycan petrolünün Ceyhana aktarılmasını sağlamak için fikir öncülüğünü yaptığı daha sonra Haydar Aliyev'in iktidarı yıllarında uygulanacak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesi için gizli bir anlaşma imzalandı. Fakat bu projenin hayata geçmemesinin sebebi Haziran 1993'te Elçibey'e darbe yapılması idi (Öraz Beşikçi, 2016: 242).

Elçibey dış politikada dengeyi gözetmemesi, Rusya ve İran karşıtı olması, Güney Azerbaycan söylemi ve Türkiye'yi model alması İran'la ilişkilerdeki gerginliğin sebebi için yeterli idi (Cabbarlı, Abdullayeva, 2009: 81). Demirel Hükümeti Elçibey'i tehdit olarak görmeye başlamıştır. Elçibey'in yükselişi Türkiye'de Türkçüğü tetikledi, Demirel bu durumdan rahatsızdı ve Elçibey'den kurtulmaya çalıştı. Bunun sebeplerinden bir diğeri de Demirel ile H. Aliyev'in yakın ilişkileri idi. Bunların sonucunda Demirel hükümeti H. Aliyev'e 100 milyon dolarlık kredi verdi. Bu kredi Elçibey'e karşı darbenin finansmanı için harcandı (Topçu, 2017).

Elçibey Dağlık Karabağ'da da Türkiye'den beklediği desteği alamadı. Kelbecer kentindeki Ermenistan saldırısına karşı Türkiye'nin lojistik destek verebileceği halde bunu yapmaması, hem askeri hemde ekonomik yardım için beklediği desteği alamaması Elçibey'in beklentilerini boşa çıkardı (S. Yılmaz, 2014: 340).

AHC'ye karşı en önemli darbe başkent Moskova önderliğinde yapılmıştır. Rus yanlısı Albay Hüseyinov komutanlığındaki askeri bir grub Gence'de ayaklanma çıkardı. Ayaklanma büyüyerek Bakü'ye kadar yayılmıştır. Elçibey'e karşı halkın ayaklanmasına sebeplerden biri de Dağlık Karabağ'da yaşanan olayların çözüme kavuşturulmaması idi. Ayaklanmayı bastıramayan Elçibey dönemin Nahçıvan Parlamento Başkanı H. Aliyev'i Bakü'ye davet ederek etmiştir. Elçibey ise kendi arzusu ile doğum yeri olan Keleki'ye gitmiştir.

Daha sonra 3 Ekim 1993 yılında cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve kazanan H. Aliyev cumhurbaşkanı oldu (Topçu, 2017). Elçibey'e karşı gerçekleştirilen darbe hareketinde de Türk Dünyası arasında bir birliğin oluşmasını engelleme düşüncesinin etkisi olmuştur.

1.3.3. Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)

H. Aliyev %99 oy alarak resmen başkanlık görevine seçildi. Türkiye açısından bakıldığında Elçibey iktidarı zamanında imzalanan petrolün ortak işletilmesine dair anlaşmanın iptal edilmesi olumsuz oldu. Daha sonra bu durumun öyle olmadığı sonradan ortaya çıktı. 20 Eylül 1994'te "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azeri, Çırac ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma" ile petrol payları yeniden düzenlendi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) % 1,75'lik pay verildi. Nisan 1995'te ek olarak %5'lik pay

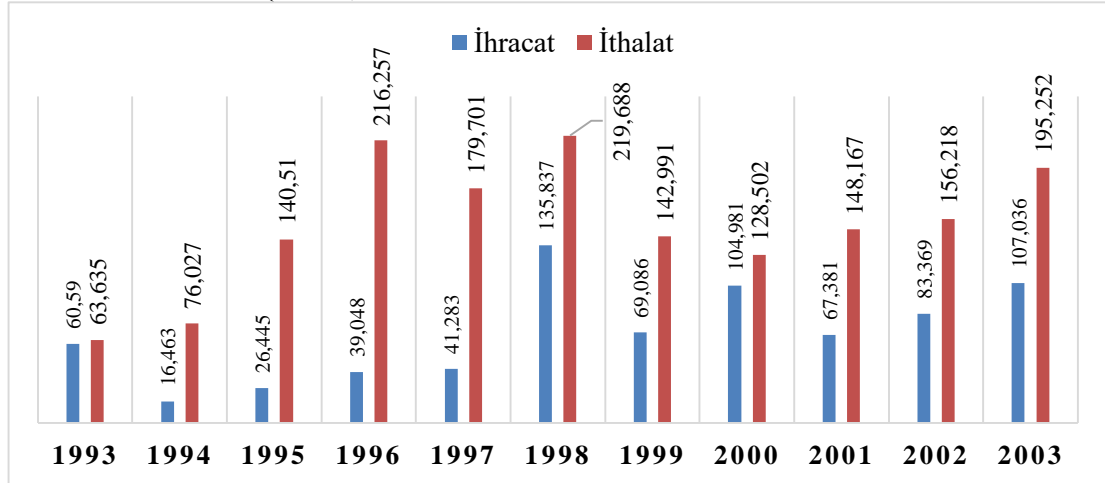
verilerek bu pay % 6,75'e çıktı. Rusya ve İran'ın tepkisi ve iştahını yatıştırmak için anlaşmadan hisse verildi.

Azerbaycan'la Türkiye arasındaki petrol konusundaki işbirliği bununla sınırlı değildi. Elçibey'in fikir olarak , H. Aliyev'in imzaladığı ve ölümünden sonra oğlu İlham Aliyev iktidarı zamanında hizmete girdiği BTC petrol boru hattı ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden taşınması konusunda "asrın projesi" olarak adlandırılan anlaşma 9 Mart 1993'te imzalandı (Sancak, 2017: 67).

BTC boru hattının gerçekleşmemesi için Rusya çaba göstermekteydi. Özellikle Rusya'nın Gürcistan'a saldırı sırasında Rusya'nın hattın geçtiği yerlerin etrafını roketlerle vurması bunun göstergelerinden biridir. Ayrıca, İran da bu boru hattının gerçekleşmesine karşıydı. Bunun sebebi ise ABD-İran arasında yaşanan gerginlik idi (Cabbarlı, Abdullayeva, 2009: 86).

Türkiye ile ilişkiler yalnızca petrol ile sınırlı kalmamaktaydı. H. Aliyev'in Şubat 1994'teki Türkiye ziyaretinde değişik alanlarda ileri derecede işbirliğini amaçlamakta olan 17 ayrı anlaşma imzalandı. Sonraki dönemlerde ilişkiler askeri alanda, Özellikle 10 Haziran 1996'da Ankara'da "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmasıyla daha sistemli bir hal aldı. Bu anlaşmanın ardından da 1997, 1999, 2000, 2001 yıllarında askeri alanda işbirliğine yönelik anlaşmalar imzalandı. (Sancak, 2017: 67).

Şekil 1: Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile Yaptığı İhracat-İthalat Rakamları (mln \$)

Kaynak: (Azerbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr Üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2018b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Aliyev iktidarının yaklaşık ilk bir yıllık döneminin ardından ilişkiler oldukça iyi bir çizgide seyretti. Bundan başka ikili ilişkilerde H. Aliyev ile S. Demirel arasındaki yakın ilişkinin de etkisi vardı. H. Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine bakıldığında ilişkilerin kötü bir seyir takip etmediği, ancak Elçibey dönemindeki sıra dışı yakınlığa göre nispeten normalleştiği görülmekteydi.

1.3.4 İlham Aliyev Dönemi (2003-...)

H. Aliyev döneminden sonra oğlu İlham Aliyev seçimle göreve geldi. İ. Aliyev H. Aliyev döneminde olduğu dış ilişkileri, başlatılan denge politikası çerçevesinde sürdürmüştür. H. Aliyev döneminde temelleri atılan bu siyasete İ. Aliyev döneminde de devam edilmiştir (R. Yılmaz, Sayın, 2013: 35). İ. Aliyev 2003 yılında iktidara gelmesinin ardından yapılan yemin töreninde yönetimi döneminde nasıl bir dış politika izleyeceğinin ipucunu vermiştir: “15 Ekim’de Azerbaycan halkı seçim merkezlerine gelerek H. Aliyev’in politikalarına oy vermiştir. Barışa, huzura, terakkiye, kalkınmaya, istikrara oy vermiştir. Azerbaycan’da bu politikanın alternatifi yoktur. Azerbaycan uluslararası arenada kendine özgü konuma ulaşmış, Azerbaycan’ın nüfuzu artmıştır. Bölgedeki tüm uluslararası projeler Azerbaycan’ın katılımı ile onun milli çıkarları dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir” (Öraz Beşikçi, 2016: 247). Fakat 2010 yıllarında temel istikameti babasının dış politikası olmasına rağmen Rusya ile biraz daha yakınlaşmaya gitti. Bunun 3 sebebi vardır (R. Yılmaz, 2010b: 26):

1. Batı’lı ülkelerden konuşmaların ötesinde fiili beklenen desteği almaması;
2. Rusya’nın Gürcistan’a müdahalesi sırasında vaatlerin yalnız sözde kalması;
3. Karabağ sorununda desteğin verilmemesi idi.

İ. Aliyev dönemi dış politikasının temel amacı içişlerine en ufak bir müdahaleyi kabul etmeden Azerbaycan’ı bir mücadele alanı olmaktan çıkarıp işbirliği alanına dönüştürmek olmuştur. Bu yüzden İ. Aliyev komşu ve diğer devletlerle iyi ilişkileri sürdürmeğe çalışmaktadır.

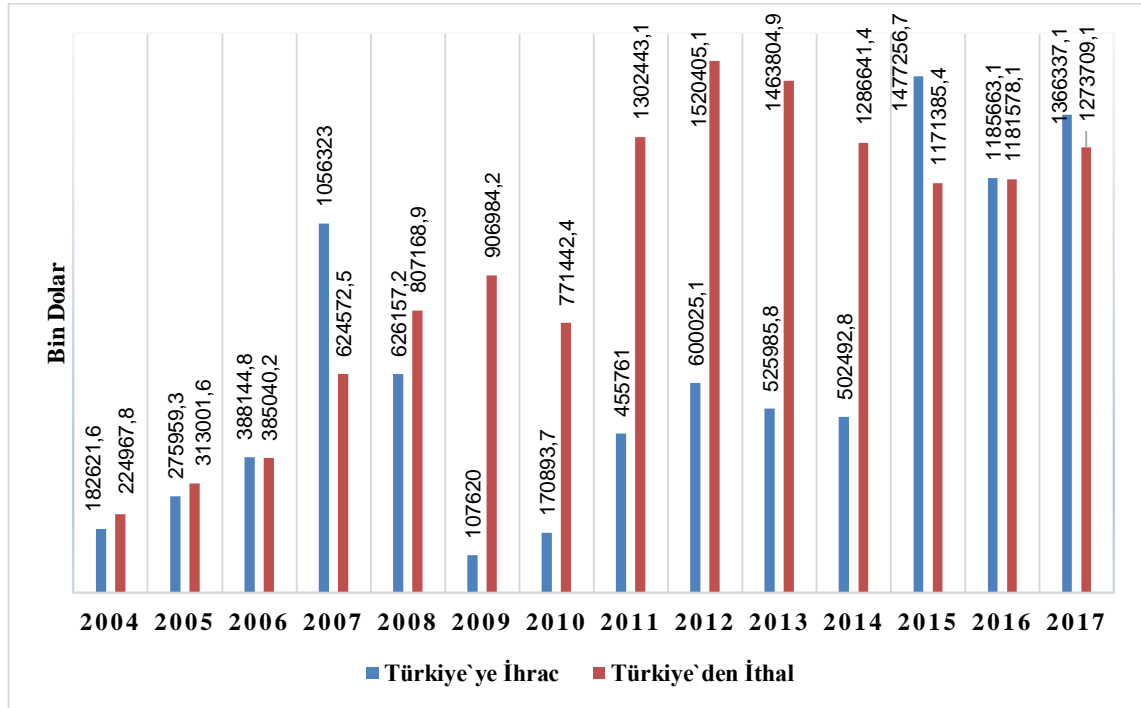
Genel bakarsak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin çeşitli parti ve iktidarları yönetimi döneminde dış ve iç politikada farklı yanları olsada ortak olan yanları da olmuştur. Bu politikaları şu şekilde gruplandırmak mümkündür (R. Yılmaz, 2010b: 25):

1. Ülkenin bağımsızlığını korumak;
2. Ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak;

3. Karabağ probleminin çözülmesi;
4. Uluslararası kuruluşlarla entegrasyon;
5. Piyasa ekonomisine geçiş.

H. Aliyev döneminde Türkiye ile yapılan ilişkilerin düzeyi İ. Aliyev döneminde daha da artmıştır. İlişkiler hem ekonomik ve kültürel hem de stratejik boyutta da devam etmektedir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin özellikle ekonomi boyutu her zaman stratejik ortaklığın en önemli ayaklarından birisi olmuştur.

Şekil 2: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile Ticaret Rakamları (Bin \$)

Kaynak: (Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi, Ölkələr Üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2018b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Azerbaycan-Türkiye arasında ekonomik işbirliği denince ilk akla enerji alanında gerçekleştirilen BTC ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) projeleridir. Güney Kafkasya gibi dar bir coğrafi alanda Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısının olmaması, güvenlik ve geniş jeopolitik işbirliğinde Gürcistan'ı bölgede kilit ülke konumuna getirmektedir (Özkan, 2015: 30).

H. Aliyev'in imzaladığı ve 25 Mayıs 2005'de İ. Aliyev döneminde BTC projesi Türkiye vasıtasıyla Hazar petrolünü Avrupaya taşımaya başlamıştır. BTC projesini takviye eden ikinci proje ise Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projesidir.

Projenin hukuki altyapısını 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma" ve eki "Ev Sahibi Hükümet Anlaşması" (TANAP, 2018a) oluşturmaktadır. İmzalanan proje 12 Haziran 2018'de Türkiye Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İ. Aliyev önderliğinde açıldı (Bloomberg HT, 2018).

2001 yılında Türkiye-Azerbaycan Hükümetlerarası Anlaşma çerçevesinde imzalanan BTE doğalgaz boru hattı da 2006 yılında tamamlanmıştır. Enerji alanında işbirliği hem komşu devletlerle iyi ilişkileri devam ettirmeye hem de dış politika ve güvenlik alanında Kafkasya'da yeni bir eksenin oluşmasını temin etmiştir (Ekşi, 2009: 100). Bundan başka Yeni İpekyolu parçası olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) projesi de hem ekonomik, hem bölgesel hemde stratejik işbirliğinin sonucudur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AZERBAJCAN-TÜRKİYE EKONOMİK VE TİCARET İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE-AZERBAJCAN ARASINDA EKONOMİK İLİŞKİLER

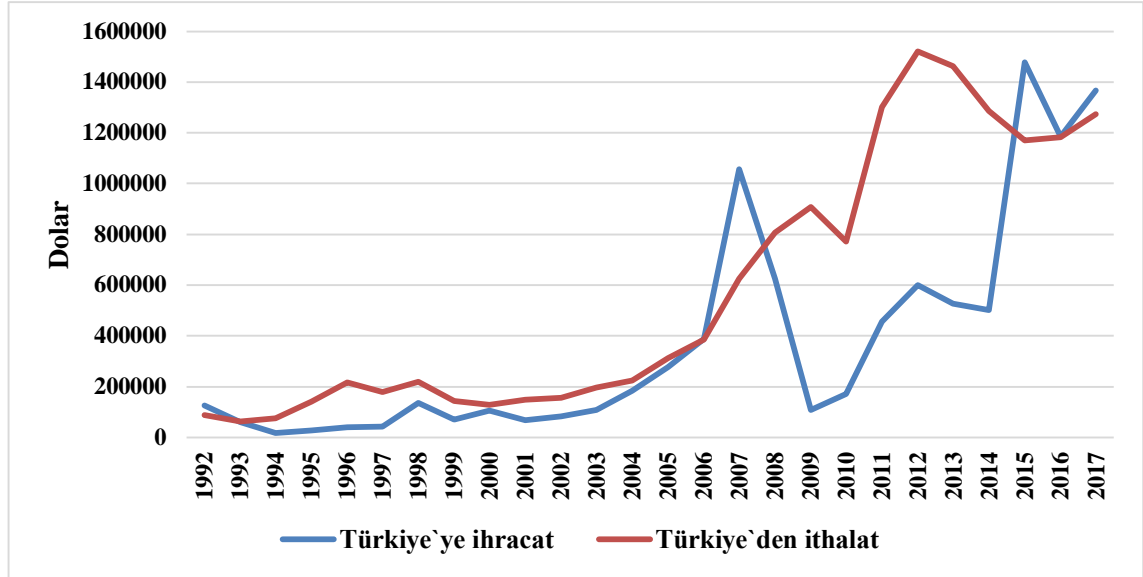
Azerbaycan ve Türkiye aynı dil, din, kültür ve geleneklere sahiptir ve Türkiye 9 Kasım 1991`de Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlettir. Bu gün dünya sahnesinde Türkiye ve Azerbaycan stratejik, ekonomik ve politik olarak ortak projeler yürütmektedir. Türkiye için Azerbaycan, hem Kafkasya`da hem Hazar bölgesinde hem de Güney Asya`ya köprü rolunu oynayan müttefik bir devlettir.

Azerbaycan ve Türkiye ekonomisi, birbirini tamamlayabilirler. Azerbaycan ekonomisi daha çok hammadde, Türkiye ekonomisi ise daha çok dış pazarlara açık imalat ağırlıklıdır. Azerbaycan ekonomisinin istikrarı daha çok dünya piyasasında hidrokarbon enerjilerinin istikrarına bağlıdır (Süleymanov, Aras, 2016: 368). 18 Ekim 1992 bağımsızlık gününden bu güne kadar Türkiye ile ekonomik ve ticari işbirliği ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan, 1992`de “Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması”, 1994`te “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”, 1994`te imzalanan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması” ve toplam 40`ın üzerinde ekonomik ve ticari işbirliği anlaşması, genel olarak ise devlet düzeyinde 100`den fazla belge imzalanmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin hukuki dayanaklarının en önemli belgesi 1 Kasım 1992`de Azerbaycan ve Türkiye devletleri arasında imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıdır. İmzalanan anlaşma şartlarına göre taraflar mevcut mevzuatlarına göre ticari ilişkileri geliştirmek, ekonomik işbirliğini yaygınlaştırmak için adımlar atacaklar. Anlaşma maddelerine göre taraflar bir biriyle ekonomik ve ticari işbirliği ortaklığı kuracaklar (Aslanlı, 2018:17). Daha sonralar ilişkilerin daha derinleştirilmesi için 6 Kasım 2007 tarihinde Bakü`de imzalanan “Türkiye-Azerbaycan Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği” temelinde 8 öncelikli alan vurgulanmış ve bu alanların gelişmesi için komisyonlar kurulmuştur. Bu alanlar ticareti, serbest

ekonomik bölge, endüstri, enerji, ulaşım, iletişim, turizm ve tarım alanlarıdır. Tüm bu anlaşmalar iki ülkelerin ilişkilerinin hangi düzeyde olmasının isbatıdır.

Şekil 3: Azerbaycan-Türkiye Ticaret İlişkileri Grafiği

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr Üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2018b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Şekil 3'deki grafikte görüldüğü gibi bağımsızlığın ilk yıllarında sonraki yıllara nazaran ticaret hacmi düşük kalmaktadır. Bunun sebepleri siyasi istikrarsızlık, Karabağ problemi, ve Azerbaycan ekonomisinde 1992-1994 yıllarında yaşanan 4 haneli enflasyondur. 1993 yılında enflasyon oranı %1200'lere çıkmış, fiyatlar neredeyse 18 kat yükselmiş, nüfusun gelileri 8,4 kat artmasına rağmen tüketim pazarında gıda ürünlerinin fiyatı 20 kattan fazla yükselmiştir (Deniz, Ablak, 2015: 271). Bunun kriz sonuç olarak dış ve iç ticarete olumsuz yönde etkisini şekil 3'teki grafikte görülmektedir.

1990'ların sonlarına yakın iki ülke arasında yapılan ticaretin hacminde yaşanan düşüşün sebebi ise Rusya'nın para birimi olan rublenin devalüvasyona gitmesi sonucu Rus mallarını Türk mallarından daha uygun fiyat ve koşullarda alınması ve türk müteahhitlerin Azerbaycan'da yürütülen inşaat işlerin tamamlamasıdır. Bu olaylar Türkiye ile yapılan ticaret hacmini olumsuz yönde etkilemiştir (Mycaev (Musaev), 2013: 44).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk iş adamlarının dikkatini çekmeğe başlamış iş adamları için kolaylıklar sağlanmıştır. İş adamları örgütlenerek

1994 yılında Azerbaycan'da Türk Sanayici ve İşadamları Beynelhak Cemiyeti'ni (TÜSİAB) kurdular. Cemiyetin kuruluş amacı Azerbaycan'da türk iş adamlarını yatırım yapmaya teşvik etmek, iki ülke arasında olan ekonomik ve ticari ilişkilere olumlu yönde etki etmek ve Azerbaycan'da yatırım yapan ve yapacak olan türk işadamlarına yardım etmektir (Süleymanov, Aras, 2016: 372)

Çeşitli zamanlarda her iki ülke devlet yetkilileri iş adamlarıyla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Azerbaycan yetkilileri 2002 yılında İstanbul'da Türk iş adamları ile görüşmüş, onları Azerbaycan'a davet etmiş, daha sonra 2003 yılında Türk yetkilileri iş adamları ile beraber Azerbaycan'a gelmiştir. Gerçekleşen bu girişimler sonucunda iki ülke ticaret hacmine olumlu etkisi olmuştur.

İşadamlarının Azerbaycan'a yatırım yapmasının diğer bir sebebi ise Azerbaycan'ı Orta Asya'ya açılan bir kapı olarak görmesidir. Orta Asya pazarına yönelen türk şirketleri Azerbaycan'ı bir köprü olarak görmekteydi. İş adamları Türkiye'den ithal edilen hammadde ve yarımamülleri Azerbaycan'da üretilip yeniden Orta Asya'ya ihraç etmeyi hedeflemekteydiler. Bu girişim hem komşu ve kardeş devlet olan Azerbaycan ve Türkiye ekonomisi ve ticaret hacimlerinin gelişmesi için oldukça önemlidir. Bu sebeple Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer devletler çeşitli proje ve programlarını Azerbaycan ve Türkiye'yle işbirliği içinde yürütmektedir.

Dünyada en önemli enerji kaynaklarından olan petrol ve gazın Batı'lı devletlere ulaşması için uygulandığı BTC, BTE, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ve Çinden Avrupa'ya kadar ulaşacak olan Büyük İpek Yolu'nun önemli bir kısmı olan BTK demiryol hattı gibi projeler bu işbirliğin sonuçlarıdır (Исполнительный комитет СНГ (BDT Yürütme Kurulu), 2015: 10).

BTC boru hattı projesi Azerbaycan doğal kaynaklarını dünyanın çeşitli pazarlarına özellikle Avrupa pazarlarına ulaşmasında en önemli projelerden biri olmuştur. Projeyi oluşturulan en önemli kısımları İstanbul'da 18-19 Kasım 1999'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde imzalanmıştır. ABD, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları BTC projesi için imza atmışlardır.

Şekil 4: BTC Petrol Boru Hattı Projesi

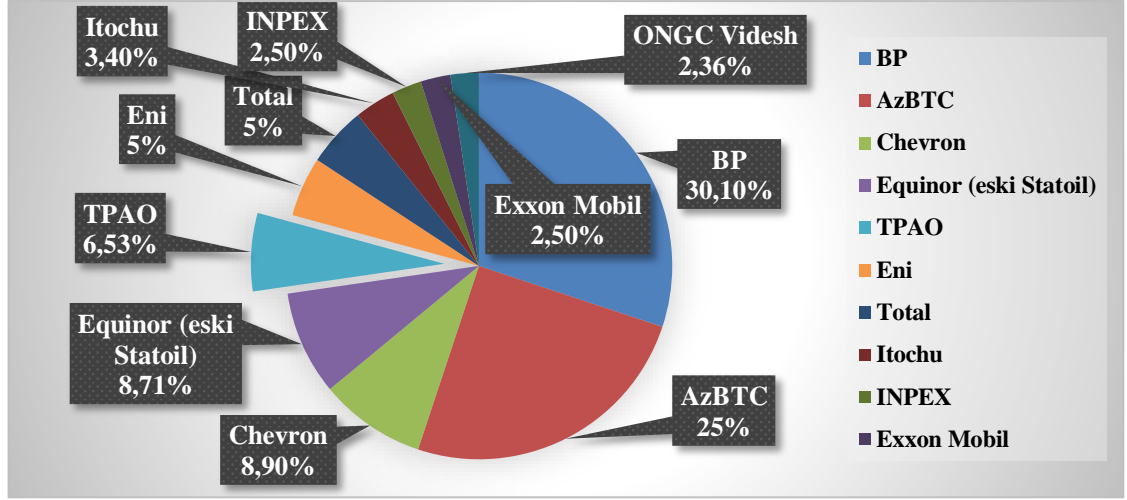

Kaynak: (Anadolu Ajansı, BTC'den Ceyhan'a 365 milyon ton petrol taşındı, 2017, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/08/17/btcden-ceyhana-365-milyon-ton-petrol-tasindi>, Erişim: 09.12.2018)

BTC boru hattı Azerbaycan petrolünü Bakü yakınlarında bulunan Sangaçal terminalından Türkiye'nin Akdeniz kıyısında bulunan Ceyhan limanına taşımaktadır. Türkiye'nin ulusal petrol şirketi olan TPAO bu projede %6,53 hisse ile temsil olunmaktadır. Projenin operatörü İngiltere merkezli British Petroleum (BP) şirkettir.

Projenin ortakları BP (%30,1), AzBTC (%25), Chevron (%8,9), Statoil (%8,71), TPAO (%6,53), Eni (%5), Total (%5), Itochu (%3,4), INPEX (%2,5), ExxonMobil (%2,5) ve ONGC Videsh (%2,36) şirketleridir (BP Azerbaycan, 2019a). BTC boru hattında ilk petrol Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 88. yıldönümünde 28 Mayıs 2006 tarihinde Türkiye'ye ulaştı. (European Commission, 2006).

Şekil 5: BTC Petrol Boru Hattı Projesinin Hissedarları

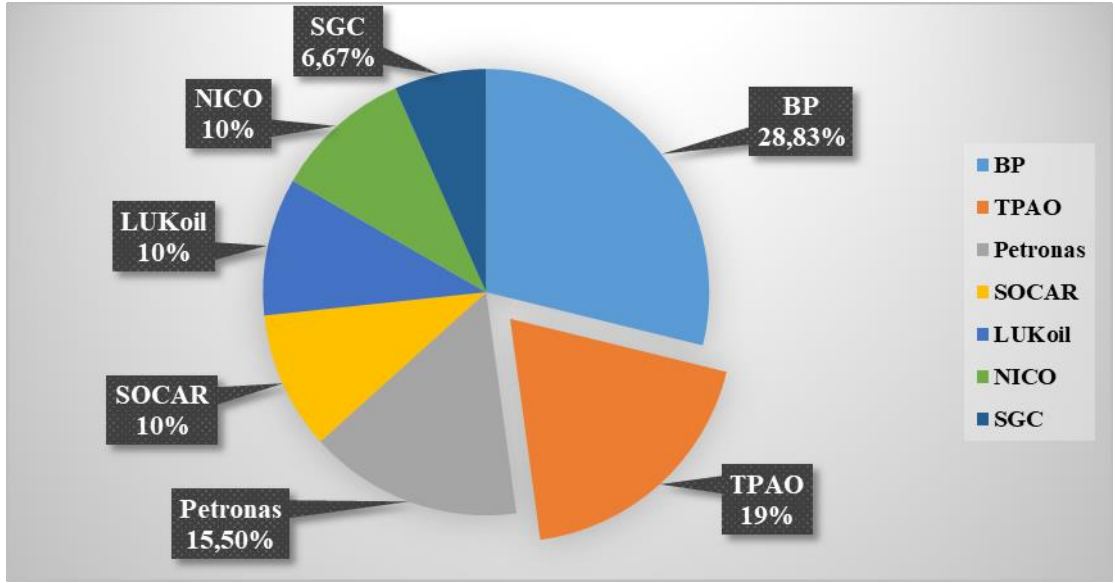

Kaynak: (BP Azərbaycan, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, 2018, https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html, Erişim: 03.03.2019)

BTE doğalgaz boru hattı projesi için de Kasım 1999`da İstanbul`da düzenlenen Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde anlaşmaya varılmıştır. Şahdeniz sahasında üretilen doğal gaz BTC boru hattı güzergahını kullanarak Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi için tasarlanmış BTE (sonrakı ismi Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) projesinin operatörlüğünü BP şirketi yürütmektedir. BTC güzergahının kullanılmasının sebebi fazla masraflardan kaçınılması idi.

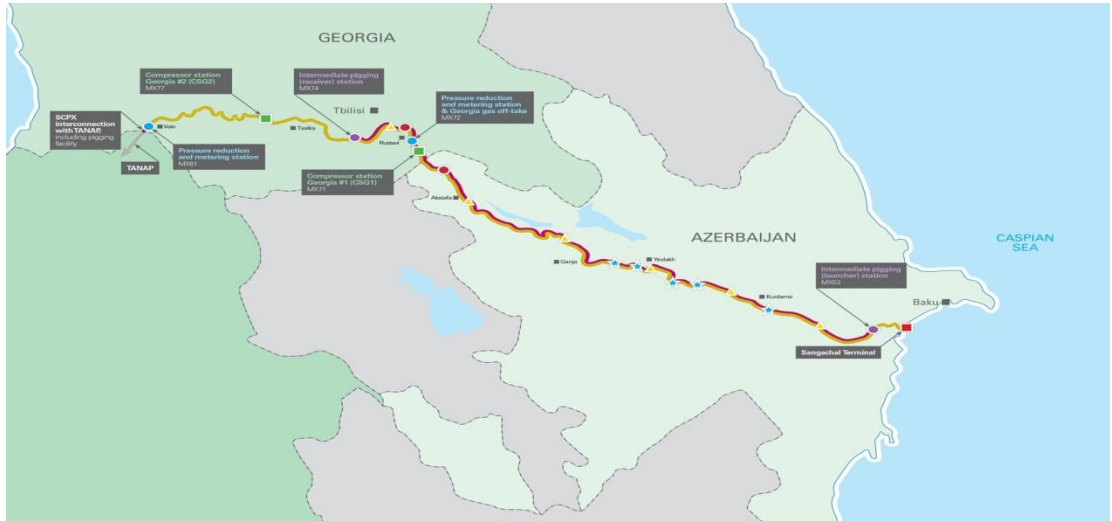
Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (SCP) projesinde ikinci en büyük hisseyi Türkiye petrol şirketi olan TPAO %19 payla temsil edilmektedir. Ortaklıktan en büyük payı %28,83`le BP almaktadır. Diğer hisseleri şekil 6`da görüldüğü gibi Petronas (%15,5), SOCAR (%10), LUKoil (%10), NICO (%10) ve SGC (%6,67) şirketi almaktadır.

Şekil 6: SCP Projesinin Ortakları

Kaynak: (TPAO, SCP Doğalgaz Boru Hattı, 2019b, <http://www.tpa.gov.tr/?mod=projeler&contID=90>, Erişim: 03.03.2019)

Şekil 7: SCP Boru Hattı

Kaynak: (Cənub Qaz Dəhlizi QSC, Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (SCP), 2018, <https://www.sgc.az/az/layihe/scp>, Erişim: 03.03.2019)

SCP boru hattı ile ilk doğalgaz teslimatı 3 Temmuz 2007`da gerçekleşti. Türkiye ve Azerbaycan petrol ve doğalgaz alanı dışında lojistik ve ulaştırma alanında da işbirliği yapmaktadır. Ulaştırma projelerinin başında BTK demiryol hattı durmaktadır. 19. Yüzyılda devletlerin ekonomik, siyasi ve stratejik gücü sayılan demiryolu yüzyıl aradan sonra yeniden önem kazanmaya başladı (Akbulut Özpay, 2018: 104). Modern İpek Yolu olarak adlandırılan Londra`dan Çin`e kadar uzanan yük ve yolcu taşımacılığı yapacak

olan yolun bir kısmını teşkil eden BTK demiryolu hattı için görüşmeler bundan 25 yıl önce başlamıştır. Proje girişimleri 26-29 Temmuz 1993 yılında Ankara`da gerçekleşmiş Türkiye-Gürcistan yetkilileri arasında Ortak Taşımacılık Komisyonu Toplantısı`nda başlamıştır (Azərbaycan Dəmir Yolları, 2018).

Projenin inşaatına ilişkin anlaşma Ocak 2005 yılında imzalanmıştır. Demiryolu hattı inşaatının 2005 yılında başlaması planlanırken, o zamanki finansal kaynakların yokluğu inşaatın başlamasını geciktirdi. ABD ve AB Ermeni lobisinin baskısıyla bu projeye karşı çıktılar, inşaata finansal kaynak ayırmayı reddettiler, çünkü bu proje Ermenistan`dan geçmemekteydi. BTK demiryolunu inşa etmek yerine Kars-Gümrü-Tiflis demiryolu hattının açılmasını talep ettiler. Ancak, bu talepler Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunundan dolayı reddedildi ve Azerbaycan daha sonra demiryolu hattının inşasını finanse etti. Bu amaçla Azerbaycan Gürcistana 25 yıllığına, yıllık %1`le \$220 milyon kredi vermiştir.

Şekil 8: BTK Demiryol Hattı

Kaynak: (Aksam Gazetesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu Trans Hazar koridoruna ivme kazandırdı, 2018, <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/bakutifliskars-demiryolu-trans-hazar-koridoruna-ivme--kazandirdi/haber-720774>, Erişim: 26.07.2019)

846 kilometre uzunluğundaki BTK demiryolunun 504 kilometrelik bölümü Azerbaycan topraklarından, 263 kilometrelik kısmı Gürcistan topraklarından ve 79 kilometresi ise Türkiye topraklarından geçmektedir. Bütün engellere rağmen proje 20 Ekim 2017 tarihinde açıldı. İlk katar Kazakistan çıkıp Bakü yakınında bulunan Alat

liminanından Mersin'e buğda taşıdı. Projenin açılışına Türkiye Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Kazakistan Başbakanı, Özbekistan Başbakanı ve Gürcistan Başbakanı katıldı.

BTK demiryolundan küresel ve bölgesel ölçekte beklenen ekonomik, siyasi ve kültürel katkılar olacaktır ve bu hat sayesinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha da güçlenmesi beklenen bir durumdur. BTK demiryolu İpek Yolu'nun zerinde bulunan diğer ülkelere de hem ekonomik hem kültürel katkısı olacağı öngörülmektedir. BTK demiryolu hattı projesi sayesinde Çin'den çıkan yük 15 güne Avrupa'ya ulaşacaktır. Demiryoluna kıyasla denizyoluyla bu yükün ulaşımı 40-45 gündür. Demiryolu vasıtasıyla bu süre 3 kat azalacaktır (Akbulut Özpay, 2018: 106).

2.1.1. Azerbaycan'ın Türkiye'deki Yatırımları

1995-2017 yılları arasında Azerbaycan'a en çok yatırım yapan devlet olan Türkiye, ilişkileri daha da geliştirmek için çeşitli anlaşmalar imzalamaktadır. Türkiye'de iş yapan Azerbaycanlı iş adamları hem firma sayısı hem yatırım hacmi açısından değerlendirilirse Kafkas ve Orta Asya Türk devletleri içerisinde en çok yatırımı olan iş adamlarıdır (Süleymanov, Aras, 2016: 373).

Tablo 1: Azerbaycan'ın Yıllara Göre Türkiye Ekonomisine Yönelen Yatırımlar

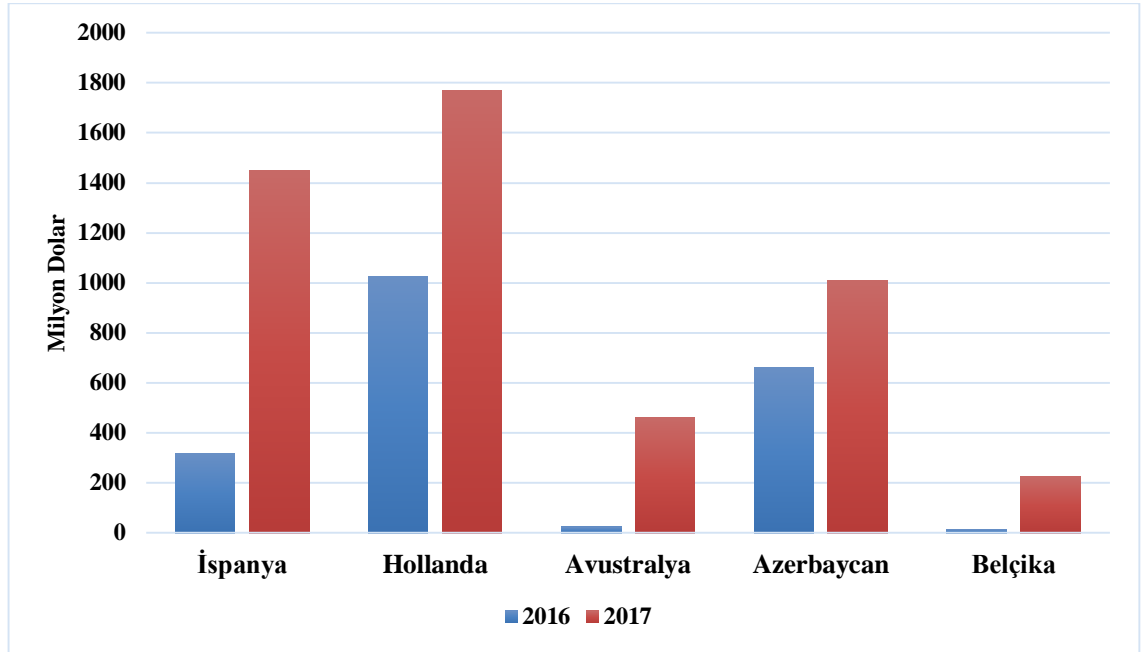
Yıllar	Uluslararası Doğrudan Yatırımlar	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	Gayrimenkul Yatırımı
2002	1.082	1.082	0
2003	1.702	704	998
2004	2.785	1.442	1.343
2005	10.031	8.190	1.841
2006	20.185	17.263	2.922
2007	22.047	19.121	2.926
2008	18.269	15.332	2.937
2009	8.585	6.803	1.782
2010	9.095	6.601	2.494
2011	16.114	14.101	2.013
2012	13.286	10.650	2.636
2013	13.563	10.514	3.049

2014	13.119	8.798	4.321
2015	18.002	13.846	4.156
2016	13.343	9.453	3.890
2017	10.904	6.261	4.643

Kaynak: (Eğilmez, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar, 2018, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/07/uluslararar-dogrudan-yatrimlar.html>, Erişim:13.12.2018)

Türkiye ekonomisinde bu gün iş yapan Azerbaycan şirketlerinin sayısı 1800'e yakındır. Türkiye ekonomisine yatırılan yeni yatırımların büyük bir kısmını enerji ve sanayi sektörünün payına düşmektedir. Fortune Türkiye'nin verilerine göre 2017 yılında Türkiye ekonomisine en çok yatırım yapan 3. ülke ve ekonomiye yatırılan yatırım miktarında en çok artış gözükken 4. ülke Azerbaycan olmuştur.

Şekil 16: Türkiye'ye En Fazla Yatırımı Artan Ülkeler

Kaynak: (Fortune Türkiye, Türkiye'ye En Çok Yatırım Yapan Ülkeler Açıklandı, 2018, <http://www.fortuneturkey.com/turkiyeye-en-cok-yatirim-yapan-ulkeler-aciklandi-50605>, Erişim:13.12.2018)

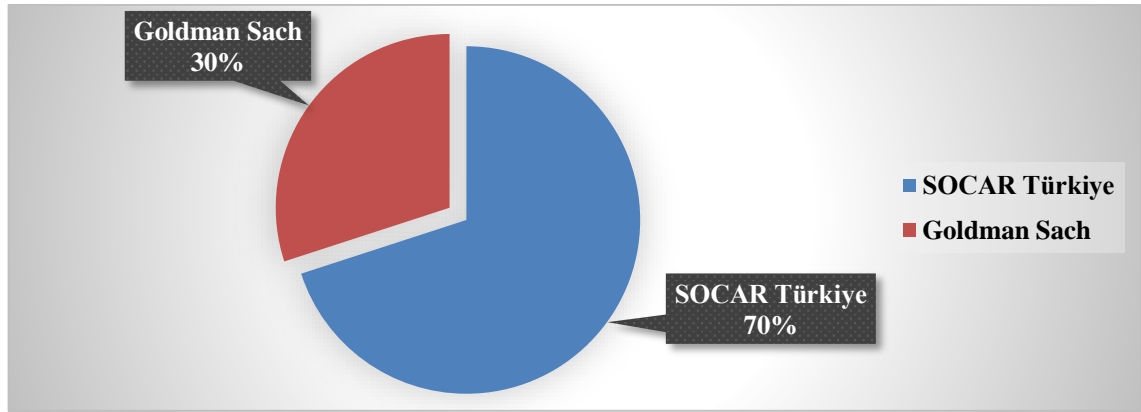
2008 yılında Azerbaycan'ın en büyük şirketlerinden olan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Türkiye'de 1965 yılında TPAO öncülüğünde kurulan petrokimya endüstrisinin en büyük şirketi olan Petkim Holding'in Mayıs 2008 yılında %51'lik hissesini 2.04 milyar dolara satın aldı. Bu holdingin yönetimi için SOCAR Türkiye Enerji A.Ş şirketi kuruldu. Petkim Holding Türkiye'de 2016 yılı en çok ihracat yapan 1000 firma arasında 23. sırada, 2017 yılı kimyevi maddeler ve mamulleri ihracatı yapan firma sıralamasında 2. sırada, Ege İhracatçı

Birlikleri verilerince Ege bölgesinde “En çok ihracat yapan firmalar” sıralamasında ise 3. sırada olmuştur (TİM, 2018).

Azerbaycan'ın Türkiye ekonomisine yatırımları imzalanan anlaşmalardan sonra daha da artmaktadır. 2012 yılında Petkim Holding’de bulunan Türk devletinin sahip olduğu %10 oranındaki hisse 0.168 milyar dolara satın aldı. Şu anda, SOCAR Türkiye Enerji A.Ş'nin Petkim Holding’deki payı % 61'dir (Алипур (Alıpur), 2015: 34).

25 Ekim 2011 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Türkiye'nin Başbakanı tarafından atılan yeni proje olan “STAR” Rafinerisi'nin inşası hakkında anlaşma imzalandı. Türkiye'nin ekonomik ve stratejik açıdan önemli şehri olan İzmir kentinin Aliğa liman bölgesinde 2013 yılında rafineri inşasına başlandı. 19 Ekim 2018 yılında “STAR” Rafineri iki ülke Cumhurbaşkanlarının katılımıyla açıldı ve rafineri için 6,3 milyar dolar yatırım yapıldı (SOCAR Türkiye, 2018a). İzmir kentinin Aliğa liman bölgesinde kurulan SOCAR Türkiye’ye ait daha sonralar hisselerinin %30 kısmı Goldman Sach tarafından alınan Petlim Limancılık Ticaret A.Ş'nin de açılışı aynı gün gerçekleşti.

Şekil 17: Petlim Limancılık Ticaret A.Ş Ortakları

Kaynak: (Petlim Limancılık Ticaret A.Ş., Kurumsal, 2018, <http://www.petlim.com.tr/kurumsal/petlim>, Erişim:13.12.2018)

Petlim Limancılık Ticaret A.Ş için yaklaşık 600 milyon euro yatırım yapılmıştır. Petlim Limancılık A.Ş şirketinin amacı SOCAR Türkiye'nin ihtiyaçları doğrultusunda limancılık faaliyeti yapmaktır (Petlim, 2018).

SOCAR Türkiye'ye mahsus diğer bir şirket ise PETKİM Rüzgar Enerji Santralidir. Santralin yapımı için bu güne kadar 55 milyon euro yatırım yapılmıştır.

Santral SOCAR Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur (SOCAR Türkiye, 2018a).

Diğer bir yatırım projesi ise Azerbaycan ve Beyaz Rusya devletinin ortaklığı ile Türkiye'de fabrika kurup traktör üretecek projedir. Azerbaycan'ın Gence Otomobil Fabrikası ve Beyaz Rusya'nın Minsk Traktör Fabrikası ile ortaklaşa çalıştığı projede Azerbaycan fabrikası, Türkiye'de traktör üretebilecek (Qlobalinfo.Az Xəbər Portalı, 2018).

2.1.2. Türkiye'nin Azerbaycan'daki Yatırımları

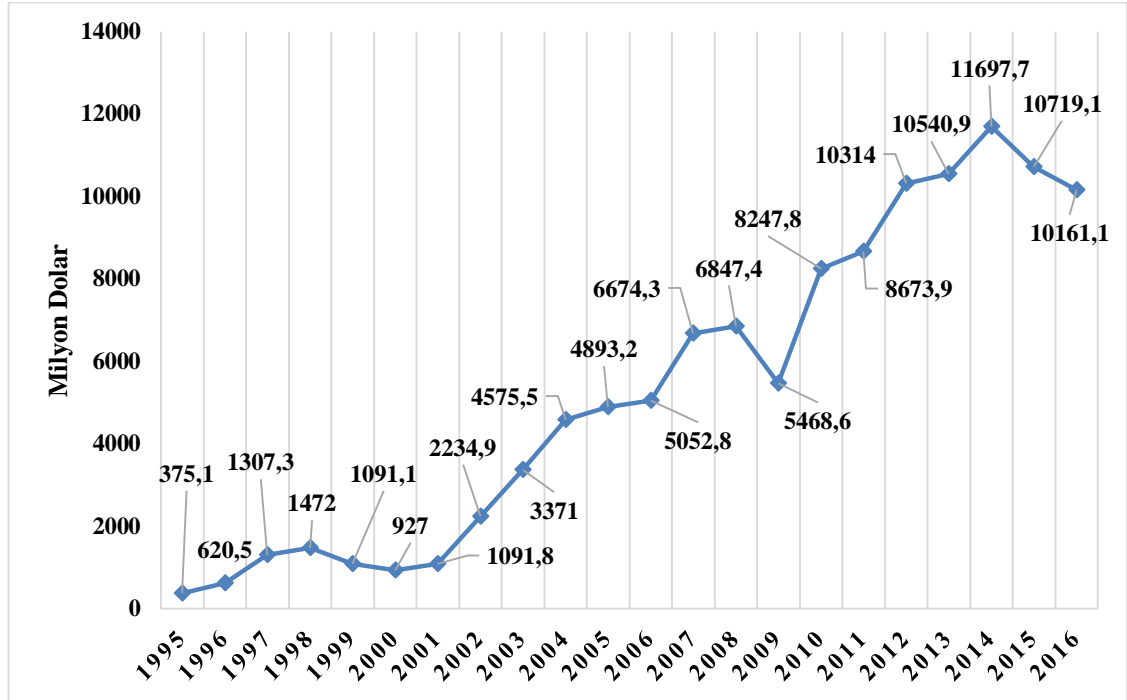
Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra yabancı yatırımcılar için önemli bir pazar haline geldi. Cumhurbaşkanı yabancı yatırımcılar hakkında kararname imzaladı. Daha sonra yatırımların teşviki ve korunması ile ilgili 13 Ocak 1995 tarihinde kararname imzaladı. Birinci kararnameye düzeltme yapan ikinci kararnamenin de amacı ülke sınırları içerisinde yatırımların ekonomik ve hukuki boyutunu belirlemek idi. Kararnameye göre yabancı yatırımcı olan tüzel veya gerçek kişilerin, uluslararası kuruluşların ve yabancı şirketlerin yatırım yapmasına izin verildi (Mütəllibov, 1992). Yabancı yatırımları oluşturan doğrudan yatırımlar, finansal krediler, portföy yatırımlar, petrol ikramiyeleri şeklinde yapılmaktaydı. Yatırımların büyük kısmını doğrudan yatırımlar ve finansal krediler oluşturmaktadır. Finansal kredilerin büyük kısmını Dünya Bankası Grubu'nun (WBG) finans kuruluşlarından gelmekteydi (Гюльалиев, Алиев (Gülaliyev, Aliyev), 2015: 67). The Economist Intelligence Unit'in 2019-2020 yıllarına ilişkin Azerbaycan'a yönelik tahminleri tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırım Tahminleri (Milyon USD)

	2019	2020
DYY Girişi	7,200	6,800
DYY Çıkışı	-1,200	-1,300
Net DYY	5,900	5,400
DYY Stoku	93,702	100,502
Kişi Başına DYY Stoku (\$)	9,224	9,814
DYY Stoku (%GSYH)	184,1	179,8
DYY Girişi Açısından Dünyadaki Payı (%)	0,29	0,26
DYY Stoku Açısından Dünyadaki Payı (%)	0,27	0,28

Kaynak: (Anbar, Suleymanlı, Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama, 2016: 104)

Şekil 9: Yıllara Göre Azerbaycan Ekonomisine Yatırım Grafiki

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyata Yönlənilən İnvestisiyalar, 2019, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, Erişim: 09.04.2019)

Şekil 9'dan görüldüğü gibi son yıllarda Azerbaycan'a yapılan yabancı yatırımların miktarında ciddi bir artış gerçekleşmektedir. Bunu sebebi ülkeye yatırılan yatırımların korunması ile ilgili birçok kararnameler ve yatırımcılara bir çok avantajlar verildiği ile ilgilidir. 1990'ların sonu 2000'li yılların başı, 2008-2009'lu yıllar ve 2014-2015 yıllarında yatırımların düştüğü şekil 9'da görülmektedir. 1990'lı yılların sonundaki düşüşün sebebi Azerbaycan'a en çok yatırım yapan ülkelerden olan Rusya'da mali krizin patlak vermesi ve bundan Azerbaycan ekonomisinin etkilenmesidir. Diğer bir sebebi ise ülkeye en çok yatırım yapan devletlerden olan Türkiye'nin inşaat şirketleri tarafından Azerbaycan'da yürütülen projelerin büyük bir kısmının tamamlanması idi (Mycaev (Musayev), 2013: 44). İkinci düşüş olan 2008-2009 yıllarında düşüşün sebebi 2008 Dünya Ekonomik Krizi'dir. Bu ekonomik krizden yalnızca Azerbaycan ekonomisi değil neredeyse tüm dünya ülkeleri ekonomisi etkilendi. Üçüncü düşüşün sebebi ise Azerbaycan para birimi olan manatın devalüasyona uğramasından dolayı şirketlerin mali krize girmesidir. Bir çok yatırımcı Azerbaycan'da olan yatırımlarını geri çekti.

Tablo 3: Azerbaycan'a En Çok Yatırım Yapan Devletler

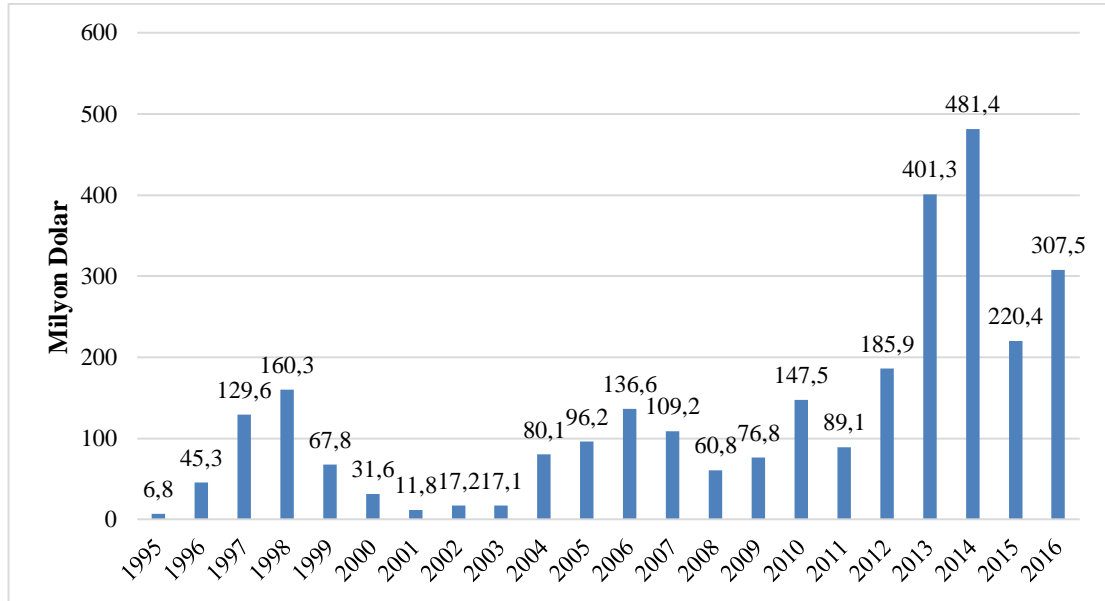
	Türkiye	Büyük Britanya	Hollanda	ABD	BAE	Rusya	İsviçre	Almanya
1995	6,8	0,7	-	2,1	0,7	0,7	1,2	1,2
1996	45,3	0,2	-	41,5	1,7	2,3	3,9	4,2
1997	129,6	47,2	-	97,5	8	5,5	9,5	16
1998	160,3	47,4	-	56,7	16,6	10,3	-	2,1
1999	67,8	45,8	-	29,8	7,6	-	-	6,2
2000	31,6	6,8	-	11,2	2,8	-	-	1,7
2001	11,8	15,1	-	16,9	0,7	1,4	8,3	1,2
2002	17,2	9	-	4,7	0,2	0,7	-	1,7
2003	17,1	9	-	4,9	4,4	1,2	-	-
2004	80,1	4,2	-	8,4	4,4	1,8	-	2,1
2005	96,2	39,5	1,2	24,8	5,7	5,1	0,5	21,5
2006	136,6	39,1	-	70	18,3	4,6	2,7	17,4
2007	109,2	80	-	78	12,3	10,7	3,5	22,9
2008	60,8	146,4	43,8	108,8	38,5	5,8	3,7	48,2
2009	76,8	160	28	117,6	43,2	50,3	16	38,8
2010	147,5	144	163,5	40	30,3	11,7	11,7	17
2011	89,1	148,8	173,3	73,8	75,3	35	26,7	32,5
2012	185,9	149,3	186,4	92,5	92,4	21,8	79,4	45,6
2013	401,3	136	141,6	24,4	109,3	36,1	18,2	15,1
2014	481,4	153,5	103,8	89,3	90,2	13,6	18,9	51
2015	220,4	173,1	85,9	18,9	103,9	15,9	15,7	60,1
2016	307,5	174,4	127,9	38,2	60,2	363,1	370,5	36,4

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyata Yönlənilən İnvestisiyalar, 2019a, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, Erişim: 09.04.2019)

1995-2016'lı yıllar arasında toplam en çok yatırım yapan devlet Türkiye'dir. Azerbaycan'daki Türk yatırımları, ülkedeki petrol dışı sektöre yapılan yatırımlarda ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren çoğu Türk firması ticaretle uğraşmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımları tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık sektörleri, gıda üretimi, eğitim, yayıncılık, tekstil ve giyim sanayi, ulaştırma, otomotiv sanayi, ormancılık, demir-çelik, diğer metaller, inşaat, inşaat malzemeleri ve konut inşaat hizmetlerini gibi çeşitli kapsamaktadır (Suleymanov, Aras, 2016: 369).

Türk inşaat şirketleri 2017 yılına kadar Azerbaycan'da toplam 11 milyar dolar miktarında 347 proje gerçekleştirmiştir. Türk şirketini gücü ile toplam 83 milyar dolar sermaye ile inşa edilen İmişli şeker fabrikası Türkiye'nin Azerbaycan'da yaptığı yatırımlardan biridir. Ayrıca, Azerbaycan Türk şirketleri için Orta Asya pazarına ulaşmada köprü rolünü üstlenmektedir. Azerbaycan'ın ucuz işçiliğe ve daha düşük üretim maliyetlerine sahip olması, Türk iş adamlarının üretimlerini burada yapabilmeleri ve Azerbaycan üzerinden ürünlerini Orta Asya'ya ve diğer bölgelere ihraç etmeleri her iki ülkeye kar sağlayacaktır. İş adamları için avantajlardan biri Azerbaycan'nın üye olduğu BDT ülkelerinde (Türkmenistan hariç) indirimli gümrük vergisi uygulanmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan konumu itibarile türk iş adamları için Türk ürünlerini yeniden ihraç etmek için geniş fırsatlar var. (Исмаилова (İsmayılova), 2017: 3)

Şekil 10: Türkiye'nin Azerbaycana Yıllara Göre Yatırım Miktarı Grafiği

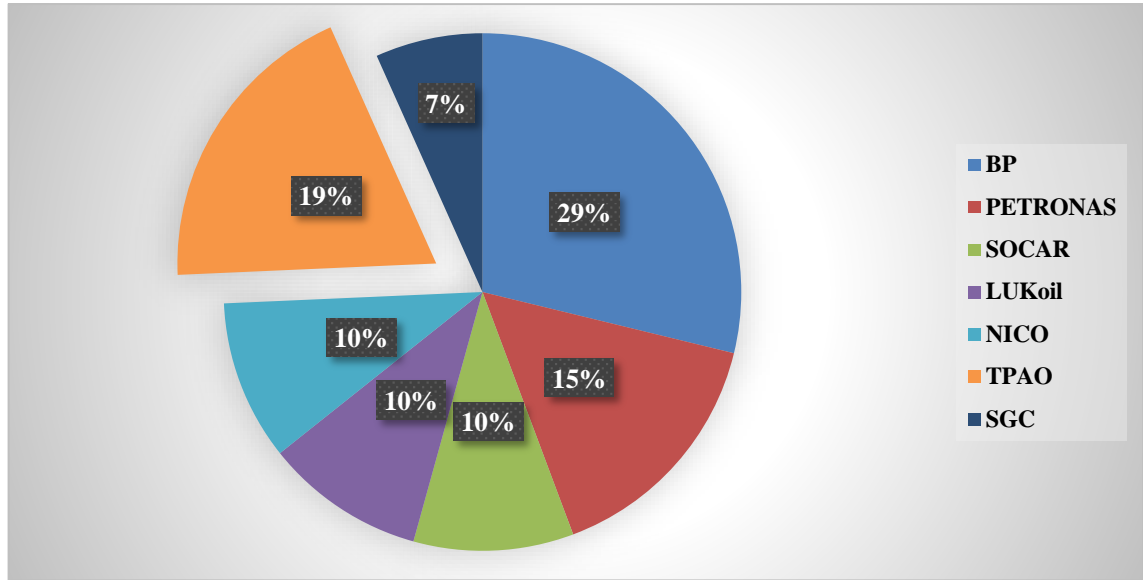

Kaynak: (Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi, İqtisadiyata Yöneltilen İnvestisiyalar, 2019a, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, Erişim: 09.04.2019)

Azerbaycan ekonomisine yatırılan toplam yatırımların büyük bir kısmı petrol endüstrisine yatırılmaktadır. 2017 sonu itibariyle Türk şirketi olan TPAO, Azerbaycan'da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesi ve 2 adet boru hattı projesine ortaktır. Bunlar, Geliştirme ve Üretim Projeleri olan Azeri-Çırac-Güneşli (ACG) (TP %5,75), Şah Deniz (TP %19) ve Alov (TP %10) Arama Projesi'dir (Aslanlı, 2018: 22).

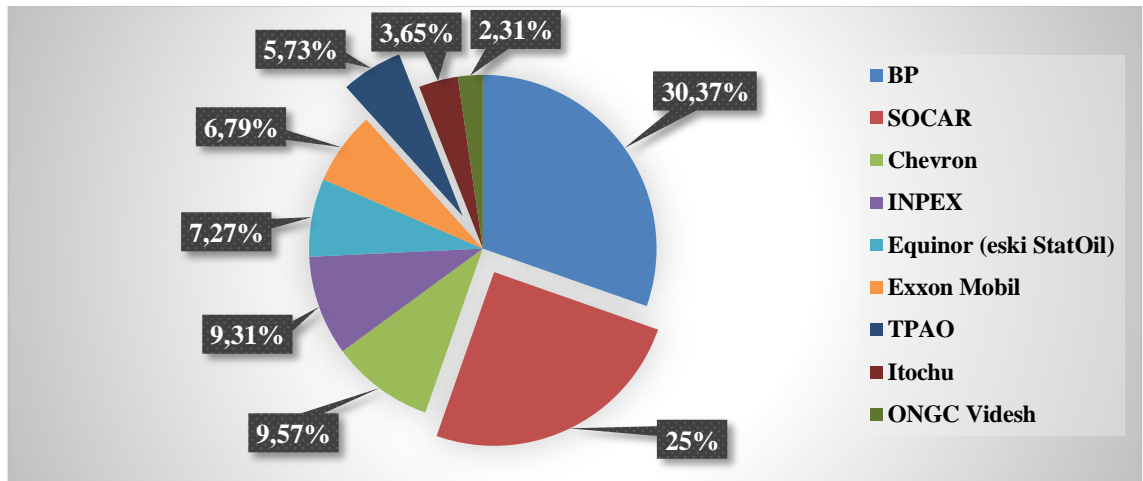
1996 yılında Azerbaycan'ın devlet petrol şirketi olan SOCAR'ın %60'lik ortaklığı ve Türkiye'nin TEKFEN İnşaat ve Tesisat A.Ş'nin %40 ortaklığı ile kurulmuş olan AZFEN B.M. şirketi petrol şirketleri için üst düzey bir inşaat ve mühendislik çalışması yapmaktadır

Şekil 11: Şahdeniz Projesi Ortaklık Hisseleri

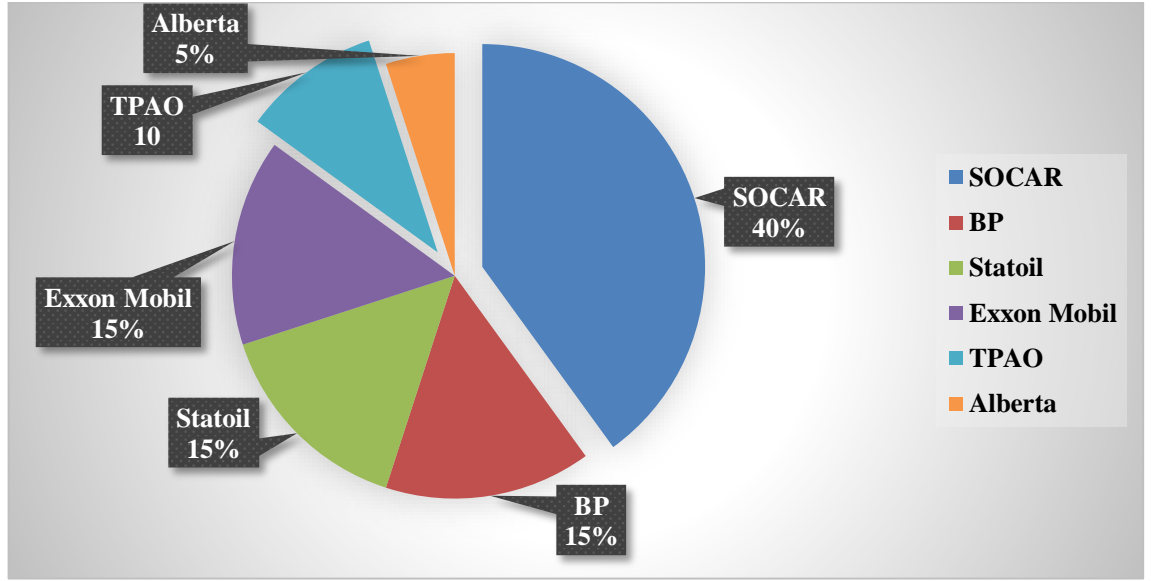
Kaynak: (BP Azərbaycan, Şahdəniz, 2018, https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz.html, Erişim: 03.03.2019)

Şekil 12: AÇG Projesinin Ortaklık Hisseleri

Kaynak: (TPAO, Azeri-Çırac-Güneşli, 2019a, <http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=87>, Erişim: 03.03.2019)

Şekil 13: Alov Projesi Ortaklık Hisseleri

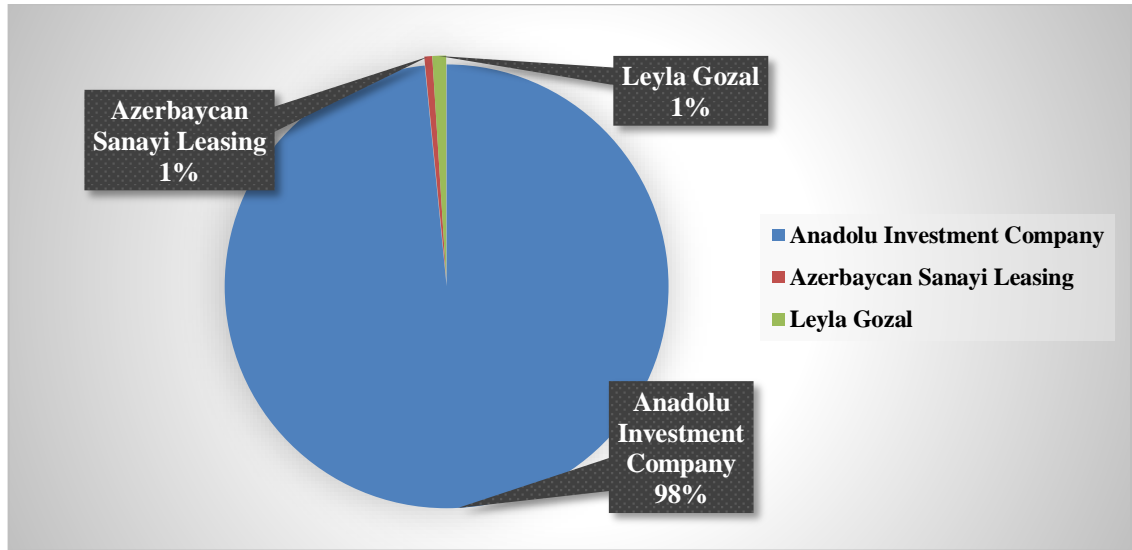

Kaynak: (Azerbaijan International, Araz, Alov and Sharg, 2018, https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/63_folder/63_articles/63_socar_alov.html, Erişim: 11.12.2018)

Bağımsızlıktan 2017 yılı dahil olmakla ülkeye en çok yatırım yapan devlet olan Türkiye, Azerbaycan'da petrol endüstrisi dışında da büyük yatırımları bulunmaktadır. Azerbaycan'da bu gün yaklaşık 2600 türk firması faaliyet göstermekte ve türk şirketleri tarafından finanse edilen firmalarda 25000 kişiden fazla işçi çalışması Azerbaycanın sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağlamaktadır.

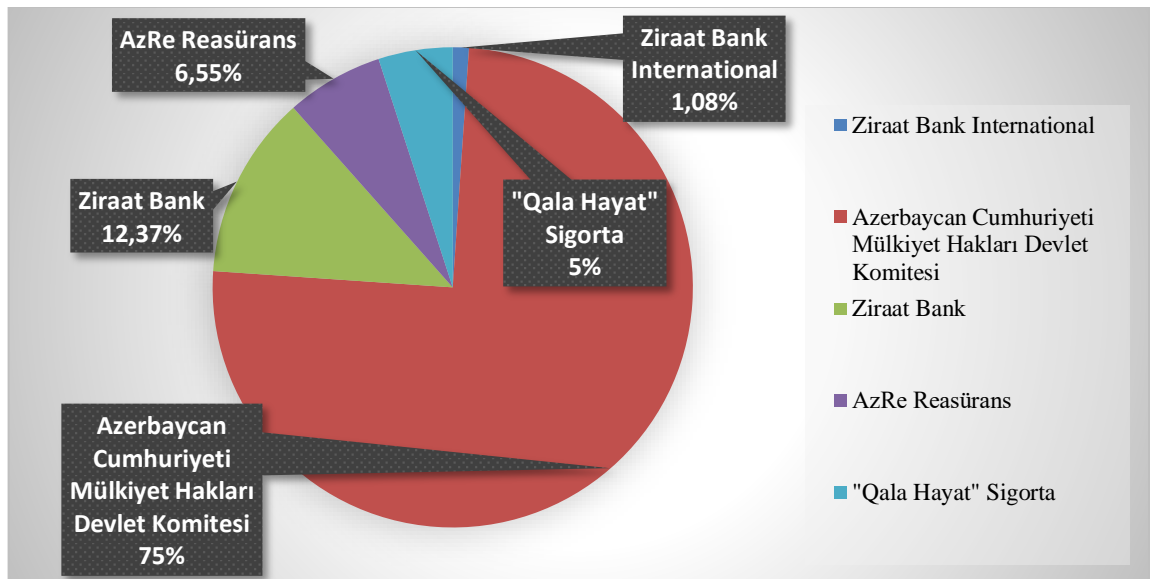
Finansal yatırımlardan Yapı Kredi Bankası A.Ş'ye bağlı olan, UniCredit Group ile ortaklığı bulunan Yapı Kredi Azerbaycan bankası, Anadolu Gruba bağlı olan %98,43 hissesini elinde bulunduran Anadolu Yatırım A.Ş'nin ortaklığı ile kurulan Azerbaycan Sanayi Bankası, Ziraat International (%1,1) ve Ziraat Bank A.Ş'nin (%12,4) ortaklığı ile kurulan Azer-Türk Bankası bulunmaktadır.

Şekil 14: Azerbaycan Sanayi Bankası A.Ş Yatırım Ortakları

Kaynak: (Azərbaycan Sənaye Bankı, Səhmdarlar, 2018, <https://www.asb.az/az/umumi-melumat/sehmdarlar>, Erişim: 03.03.2019)

Şekil 15: Azer-Türk Bankası A.Ş Yatırım Ortakları

Kaynak: (Azər-Türk Bank, Səhmdarlar, 2019, <http://azerturkbank.az/bank/holders/>, Erişim: 03.03.2019)

T.C Dışişleri Bakanlığı Bakü Büyükelçiliği internet sitesinden alınan verilere göre şuna kadar Türkiye'nin Azerbaycan'a toplam yatırılam miktarı 11 milyar dolardan fazladır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Bakü Büyükelçiliği, 2018).

Bu kadar yatırımların olmasına rağmen iki ülkenin toplam cirodaki potansiyelinin yansımadığını görülmektedir. Bunun sebebi bir takım anlaşmaların

imzalanmaması, yabancı yatırım olanaklarının iyileştirme çabalarının yetersiz kalması ve bürokratik engellerdir.

2.2. AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDA TİCARET İLİŞKİLERİ

Azerbaycan konumu itibarıyla yalnızca komşu ülkeler için değil bölge devletleri için de önemli bir ülkedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında hem kültürel, hem politik, hem de ekonomik ve ticari ilişkiler hacmi Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana gittikçe artmaktadır. Azerbaycan hem konumu itibarı ile hem de ekonomik potansiyeli nedeniyle Türkiye'nin Avrasya'daki politikalarının temel taşı oluşturmaktadır. Bu sebeple Azerbaycan ile Türkiye ile politik ilişkilerinde her geçen gün artış yaşanmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasında en önemli bağlardan biri olan ekonominin önemi artmaktadır. Azerbaycan'ın başlıca ticaret ortaklarından olan İtalya, Türkiye Rusya ve Çin gibi ülkelerle tablo 4'den görüldüğü gibi ticaret hacmi her geçen yıl artmaktadır. Özellikle Türkiye ile son 5 yılda ticaret hacminde büyük artış yaşanmaktadır. Bunun sebebi ekonomik, ticaret ve asgari alanda imzalanan çeşitli işbirliği ve yardımlaşma anlaşmalarıdır.

Tablo 4: Azerbaycan'ın Başlıca Ticaret Yaptığı Ülkeler (Bin USD)

	2014	2015	2016	2017
İtalya	5.078.261	2.842.095,20	4.666.189,20	4.725.094,70
<u>Türkiye</u>	<u>1.789.134,20</u>	<u>2.648.642,10</u>	<u>2.367.241,20</u>	<u>2.640.046,20</u>
Rusya Federasyonu	1.954.751,70	1.855.692,30	2.050.953,10	2.141.283,30
Çin	760.945,40	565.111,50	1.085.832,80	1.298.334,60
Almanya	2.629.200,30	1.913.958,50	1.001.323,40	894.119,40
Ukrayna	468.021,70	333.129	331.215,50	810.280,30
ABD	1.309.246,20	1.185.093,80	552.255,90	781.783,50
İsrail	1.790.908,30	826.405,10	679.735,60	671.612,30
Çek Cumhuriyeti	637.974,40	607.892,90	280.176,10	664.495,20
Kanada	254.746	240.354,70	112.101,80	549.920

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2019b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinde ticaret hacmine göre Türkiye İtalya'dan sonra ikinci yerdedir. Buna karşın Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı 20 ülke arasında Azerbaycan'ın ismi yoktur. İki ülke arasında da ticaret hacmini artırmak için bir takım stratejik ve ekonomik ortaklık ve işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Yeni anlaşmalar imzalamak için müzakereler sürmektedir.

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nden alınan verilere göre Azerbaycan'ın 1992-2017 yılları arasında Türkiye ile yaptığı ihracat, ithalat ve ticaret hacmi tablo 5'da gösterilmiştir. Tablo 5'dan görüldüğü gibi her geçen yıl ihracat, ithalat ve ticaret hacminde artış sürmektedir. Dünya ve ülke ekonomisinde yaşanan krizler ve bir takım olaylar nedeni ile ticaret hacminde artışlar bazen eksiye doğru kaydı gözükmemektedir. Örneğin, Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizi, dünyanın neredeyse tüm ülkelerini etkileyen 2008 krizi ve dünya piyasasında yaşanan Azerbaycan ekonomisinin en önemli gelir kaynağı olan petrolün fiyatının düşüşü nedeniyle Azerbaycan para birimi olan manatın devalüvasyona uğraması ticaret hacmini etkileyen unsurlardandır. Ayrıca Türkiye'nin 2001 krizinde döviz sıkıntısı yaşaması iki ülke ticaretini etkileyen unsurlardandır (Yesevi, Tiftikçigil, 2015: 37).

Tablo 5: Azerbaycan-Türkiye Arasında Rakamlarla Ticaret İlişkileri (Bin USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
1992	125617	87107	212724
1993	60569	63635	124204
1994	16463	76027	92490
1995	26445	140510,2	166955,2
1996	39048,8	216257,8	255306,6
1997	41283,1	179701,8	220984,9
1998	135837,8	219688,8	355526,6
1999	69086,8	142991,2	212078
2000	104981	128502,6	233483,6
2001	67381,6	148167,4	215549
2002	83396,5	156218,7	239615,2
2003	107036	195252	302288
2004	182621,6	224967,8	407589,4
2005	275959,3	313001,6	588960,9
2006	388144,8	385040,2	773185
2007	1056323	624572,5	1680895,5
2008	626157,2	807168,9	1433326,1

2009	107620	906984,2	1014604,2
2010	170893,7	771442,4	942336,1
2011	455761	1302443,1	1758204,1
2012	600025,1	1520405,1	2120430,2
2013	525985,8	1463804,9	1989790,7
2014	502492,8	1286641,4	1789134,2
2015	1477256,7	1171385,4	2648642,1
2016	1185663,1	1181578,1	2367241,2
2017	1366337,1	1273709,1	2640046,2

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2019b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

İki ölkə arasında ticarət hacmini artmasında en önemli etken hidrokarbon yakıtlardır. 2010 yılında, Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması"na göre üst düzeyde bir Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Stratejik İşbirliği Konseyi, iki ölkə arasındaki mevcut ikili ilişkilerin daha da geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Konsey, ticaret, ulaştırma, politik, ekonomik, askeri, enerji, kültürel, bilimsel alanlardaki ilişkilerin stratejisini belirler ve bu alanlarda ortak projelerin uygulanması için çeşitli işler yapar (TBMM, 2010).

Azerbaycan ve Türkiye her yıl karşılıklı dış ticaret hacmini artırmaktadır. Özellikle de Türkiye uzun yıllardır Azerbaycan'ın ilk üç ticaret ortağı arasında yer almaktadır. 2009 - 2016 döneminde, Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı yaklaşık %70, ithalatı 5 kat arttı. Bununla birlikte, Türkiye, Azerbaycan ile ticaretinde istikrarlı bir pozitif dengeye sahiptir.

Tablo 6: Azerbaycan-Türkiye Arasında Tapılan Ticaret Tablosu (Bin USD)

	2013	2014	2015	2016	2017
İhracat	525.985,80	502.492,80	1.477.256,70	1.185.663,10	1.366.337,10
İhracatta Yeri	11	14	2	2	2
İhracatta Payı (%)	2,2	2,3	11,6	8,8	9,9
İthalat	1.463.804,90	1.286.641,40	1.171.385,40	1.181.578,10	1.273.709,10
İthalatta Yeri	2	2	2	2	2
İthalatta Payı (%)	13,7	14	12,7	13,9	14,5
Denge	-937.819,10	-784.148,60	305.871,30	4.085	92.628
Ticaret Hacmi	1.989.790,70	1.789.134,20	2.648.642,10	2.367.241,20	2.640.046,20
Ölke Ticaretinde Yeri	5	6	4	1	2
Ticarette payı (%)	5,7	5,8	12,1	10,8	11,7

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2019b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Gerçekleşen enerji projeleri ve gelecekte hayata geçmesi beklenen projelere göre ticaret hacmi daha da artacağı beklenmektedir. Azerbaycan ekonomisinin en önemli gelir kaynağı olan hidrokarbon yakıtlar (petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz) Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatının %80, alüminyum ve bunların ürünleri %7-9, plastikler ve bunlardan ürünler ise %5-10, alüminyum ve bunların ürünleri % 7-9'unu oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkiye'den çeşitli makine ve mekanizmalar, demir (metal) ürünleri, plastik ürünler, otomobiller ve otomobil parçaları ve ithalatın geri kalanı tekstil, giyim, gıda ürünleri, tarımsal hammaddeler oluşturmaktadır.

Azerbaycan'a Türkiye'den son yıllarda ithal edilen tekstil ürünlerinde düşüş yaşanmaktadır. Bunun sebebi Çin'den ithal edilen tekstil ürünlerinin fiyatı Türkiye'den ithal edilen ürünlere göre daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Bütün bu ticaret hacmindeki artışlara rağmen iki ülkenin ticaret hacmindeki tam potansiyeli yansıtmamaktadır. Bunun sebebi iki ülkenin gümrük vergilerini kaldırmaması ve BDT'ye üye olan Azerbaycan'la AB Gümrük Birliği'ne üye olan Türkiye'nin ikili ticareti sınırladığı gerekçesidir (Kardaş, Macit, 2015:39).

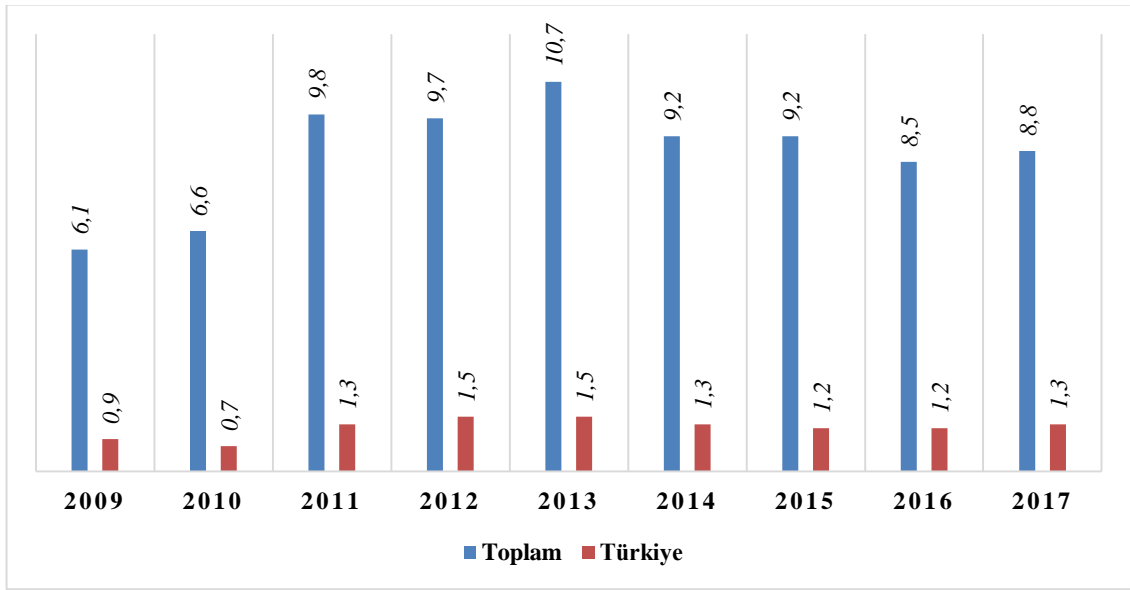
2.2.1. Azerbaycan'ın Türkiye'den İthalatı

Bağısızlıktan bu yana Azerbaycan komşu devletlerle bağlarını güçlendirmeye çalışmakta, hatta ilişkileri güçlendirmeye dış politikanın öncelikli alanı haline getirdi. Azerbaycan ekonomisinin %90'ını oluşturan petrol ve petrol ürünleri ihracatı en önemli gelir kaynağıdır. Her geçen yıl Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmekte olan Azerbaycan ticaret hacmini de artırmayı hedeflemektedir. 2015-2016'lı yıllarda ticaretin fiyat hacmi Azerbaycan'ın para birimi manatın devalüvasyona uğramasına göre düşmüştür. Örneğin, Gümrük Kurumu'ndan aldığımız verilere göre 2015 yılında ithalat yaklaşık 9,2 Milyar dolar iken 2016 yılında 0,7 Milyar dolar düşerek 8.5 Milyar dolar olmuştur. 2015 yılında Türkiye'den ithalat 1,2 Milyar dolar iken 2016 yılında da 1,2 Milyar dolar olmuştur.

Türkiye'den ithalat rakamlarında bir farklılık olmamasına karşın toplam ithalatta faiz hacminin arttığı görülmektedir. Başka bir örnek, 2016 yılında toplam ithalat 8,5

Milyar dolar iken 2017 yılında 8,8 Milyar dolar olmuştur. Yani 2017 yılında toplam ithalat 2016 yılına nazaran %3,5 artdı. Buna karşın Türkiye’den ithalatımız 2016 yılında 1,2 Milyar dolar iken 2017 yılında 1,3 Milyar dolar olmuştur. Türkiye’den ithalat %8,3 artmıştır. Şekli 18’de Azerbaycan’ın 2009-2017 yıllar toplam ve Türkiye’den ithalat rakamları ve grafiği verilmiştir.

Şekil 18: 2009-2017 yıllar Azerbaycan’ın Toplam ve Türkiye’den İthalat Rakamları (Milyar dolar)

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Ölkələr üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri, 2019b, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

Genel olarak toplam və Türkiye’den ithalat rakamlarının verildiği tablo 7’de madde ve sektörel gruplara göre daha detaylı veriler bir sonraki başlıkta incelenmiştir.

2.2.1.1. Madde gruplarına göre İthalat

Türkiye’den Azerbaycan’ın madde gruplarına göre 2013-2017 ithalat rakamları tablo 7’de verilmiştir. Aşağıdaki tabloya göre en çok ithalat yaptığımız maddeler çoğunlukla makine, cihazlar, demir çelik mamülleri ve mobilyalardır.

Tablo 7: Azerbaycan'ın Türkiye'den Madde Gruplarına Göre İthalat Rakamları (\$)

No	Fasıl adı	2013	2014	2015	2016	2017
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	387.142.502	345.095.664	196.285.975	140.258.770	208.985.335
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	265.127.176	271.959.746	148.226.145	101.510.815	132.496.050
39	Plastikler ve mamulleri	258.445.101	269.866.982	174.472.910	109.264.861	114.102.771
73	Demir veya çelikten eşya	259.159.883	240.093.309	147.836.917	74.602.093	96.744.279
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	221.112.899	224.338.082	129.510.744	62.356.438	52.258.362
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	96.225.864	90.175.765	68.457.472	29.310.199	51.709.384
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	71.058.162	79.355.999	70.934.140	42.807.893	43.646.486
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	52.690.189	47.738.611	38.287.884	34.926.668	35.589.229
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	37.029.494	36.641.880	25.912.123	26.523.349	33.375.951
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	64.790.398	47.163.573	35.608.685	49.479.785	32.536.082
96	Çeşitli mamul eşya (hiyjenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	64.881.655	65.596.298	66.889.287	36.645.454	29.614.169
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar, tanenler, boyalar, pigmentler, vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	54.249.050	51.608.476	42.846.600	30.519.700	28.254.700
72	Demir ve çelik	142.267.198	107.376.249	58.826.195	22.860.250	27.981.091
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	40.775.955	46.227.554	42.588.952	24.140.247	26.840.261
30	Eczacılık ürünleri	29.737.049	30.144.145	31.805.329	22.653.130	26.452.044
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	66.248.663	70.502.601	59.388.719	25.115.984	24.682.117
93	Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	16.716.889	65.923.965	45.461.445	52.076.174	23.820.970
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	11.986.535	16.119.509	15.734.471	31.172.172	19.702.468
83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	30.875.275	33.930.268	23.164.852	16.967.926	18.970.560
44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	77.869.477	70.467.184	42.396.053	19.418.768	18.218.372
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	33.206.317	31.252.248	18.728.287	13.901.396	16.836.723
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	35.453.473	28.292.987	17.005.978	11.235.954	15.786.519
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	78.190.351	82.231.829	38.208.519	4.287.779	15.180.280
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar	22.619.314	21.340.528	12.840.734	13.414.633	14.867.320
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8.488.023	14.422.916	22.993.100	44.404.057	13.431.508

64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	11.088.733	14.015.944	10.311.536	16.115.217	13.168.639
69	Seramik mamulleri	54.589.189	42.294.568	23.140.462	10.669.076	12.581.661
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	17.421.359	16.483.060	14.330.077	9.812.758	12.219.503
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	22.352.363	20.855.253	17.463.553	15.990.298	12.107.634
29	Organik kimyasal ürünler	18.533.961	12.737.830	10.634.324	10.009.612	11.653.827
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	41.078.787	36.610.894	15.325.557	9.606.119	10.972.414
4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	21.114.506	26.624.817	17.893.986	9.102.379	10.860.223
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	9.291.692	8.557.849	5.343.477	11.420.541	9.867.068
12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	2.977.964	4.048.991	3.639.975	4.339.552	9.615.545
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	67.058.363	45.942.422	26.999.233	10.177.797	9.198.648
25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçıklar, kireçler ve çimento	10.160.367	7.745.839	7.980.140	5.011.266	9.021.347
70	Cam ve cam eşya	34.885.337	37.767.919	22.257.613	14.499.972	8.918.674
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	18.150.542	22.004.841	13.820.687	11.482.940	7.870.211
18	Kakao ve kakao müstahzarları	23.495.246	23.994.709	14.502.334	7.186.643	7.816.848
35	Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	11.958.076	9.759.583	7.679.833	6.053.034	6.474.708
28	İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	10.026.655	11.249.531	8.310.285	5.402.129	5.710.365
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	17.307.466	18.225.587	11.651.508	6.388.514	5.661.964
17	Şeker ve şeker mamulleri	13.624.015	12.480.456	12.027.199	8.360.346	5.614.127
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	6.718.427	5.500.163	5.126.868	8.100.666	5.141.806
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	10.774.794	11.474.395	8.148.646	5.942.891	4.598.720
82	Adi metallere aletler, bıçakçı eşyası ve sofa takımları, adi metallere bunların aksam ve parçaları	9.227.326	9.781.317	7.897.149	8.751.680	4.593.568
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	3.662.970	4.970.008	4.237.750	3.285.355	4.248.481
6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	6.208.671	4.491.486	2.563.389	2.563.250	4.186.029
31	Gübreler	1.448.023	2.722.254	1.924.703	1.379.293	3.589.976
60	Örme eşya	460.809	1.703.400	1.752.233	3.888.304	3.560.346
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	5.208.215	5.880.659	4.964.474	4.458.529	3.521.015
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	6.441.141	4.900.287	4.034.222	2.739.231	3.071.199
74	Bakır ve bakırdan eşya	10.932.689	8.345.085	5.162.741	3.033.730	2.941.447
49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı	12.592.023	11.081.557	4.899.510	2.640.351	2.307.017

	metinler ve planlar					
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	-	407.960	198.954	1.687.991	2.043.146
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	5.152.226	4.305.654	2.640.907	1.418.689	1.771.821
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	912.806	6.248.206	1.251.478	2.127.005	1.636.878
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	2.072.846	2.152.824	2.221.728	1.904.750	1.633.437
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	698.462	1.422.589	1.379.715	2.107.885	1.516.096
1	Canlı hayvanlar	2.567.679	1.462.342	1.625.264	1.235.321	1.368.453
2	Etler ve yenilen sakatat	11.021.706	8.682.162	2.995.188	1.786.968	1.360.253
36	Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	412.060	582.975	834.520	970.473	1.262.460
58	Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat, dantela, duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	1.703.006	1.533.193	1.326.506	2.067.521	1.235.655
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	2.635.964	2.501.152	1.890.441	1.426.632	1.215.216
10	Hububat	1.134.375	1.733.470	763.938	1.175.326	1.083.619
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	5.571.935	3.095.836	3.642.404	1.308.481	1.051.469
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	701.749	1.178.736	1.571.434	554.868	918.903
37	Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	1.566.228	1.602.202	1.347.676	925.921	892.548
42	Deri-saraciyeye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	1.281.206	1.520.751	1.466.059	2.275.838	742.190
75	Nikel ve nikelden eşya	140.209	110.509	209.885	141.245	579.296
79	Çinko ve çinkodan eşya	1.112.862	457.528	411.975	608.800	563.851
99	Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)	1.738.409	86.295	162.482	270.207	476.471
86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	1.147.495	239.343	211.284	203.525	343.458
65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	733.825	865.383	473.587	952.367	337.901
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.405.903	1.358.504	1.217.605	407.336	308.928
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	12.119	55.855	14.439	160.309	222.565
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	44.596	24.737	16.170	16.119	190.047
66	Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	380.806	195.049	776.572	175.858	183.294
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	9.760.075	404.352	293.508	293.134	149.459
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	119.780	131.509	96.503	28.567	141.668
81	Diğer adı metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	60.546	73.132	67.801	42.479	118.428

91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	295.590	289.585	195.339	241.907	84.119
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	43.694	43.924	115.130	55.464	67.457
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	15.093	41.448	6.269	9.175	55.454
46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	34.504	271.507	62.745	41.584	52.388
47	Odon veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	26.893	4.877	4.159	37.450	43.869
13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülâsalar	26.418	57.619	44.665	46.560	40.558
67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	125.809	248.723	64.941	70.054	27.804
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	41.360	69.155	13.073	2.121	25.030
50	İpek	11.680	145.475	25.493	2.354	16.212
45	Mantar ve mantardan eşya	77.029	65.108	8.949	15.908	15.879
78	Kurşun ve kurşundan eşya	49.886	81.967	103.646	15.151	14.464
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	217.841	570.025	196.100	6.890	13.752
80	Kalay ve kalaydan eşya	17.556	1.683	1.856	4.367	8.004
97	Sanat eserleri, kolleksiyon eşyası ve antikalar	128.114	22.122	53.349	5.839	6.644
43	Kürkler ve taklit kürkler, bunların mamulleri	15.422	690	6.392	15.396	3.577
92	Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	18.477	144.524	74.545	17.235	638

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın Xarici Ticarəti Statistik Məcmuə 2018a: 79-213)

İthalat yaptığımız madde grublarına göre 1. yerde olan kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, bunların aksam ve parçalarının payı toplam ithalatta yeri 2013 rakamlarına göre %13, 2014'e göre %12, 2015'e göre %10, 2016'ya göre %11, 2017 rakamlarına göre ise %15 olmuştur. Toplam ithalatta 2. yerde olan elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarının payı 2013 rakamlarına göre %10, 2014'e göre %9, 2015'e göre %8, 2016'ya göre %8, 2017 rakamlarına göre ise %10 olmuştur.

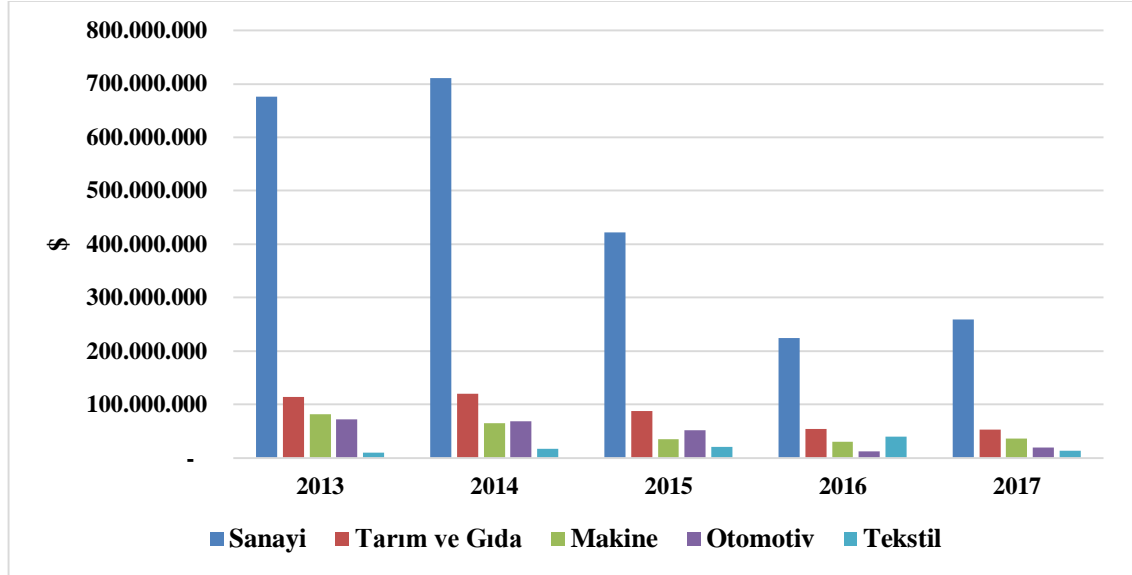
24 Kasım 2015'de Rusya ile Türkiye arasında yaşanan "Uçak krizi" nedeni ile Rusya Türkiye'den ithal olunan gıda ve diğer ürönlere ambargo uyguladı. Ambargoya göre Türkiye önemli dış ticaret ortağı olan Rusya'ya gıda ve bir çok maddelerini ihraç edemedi. Türkiye Rusya'ya mallarının bir kısmını Azerbaycan üzerinden ihraç etti. O yüzden 2016 yılında Türkiye'nin önemli ihraç maddelerinden olan meyve, sebebze ve benzeri ürünlerin Azerbaycan'a ithalatında artış yaşandı.

Örneğin, gıda maddelerinden olan domates, 2015 yılına göre Azerbaycan'a ithalat 156 bin dolar iken, 2016 yılında bu rakam yaklaşık 5 milyon dolar olmuştur. Rusya ile Türkiye arasında uçak krizinin anlaşmaya varılmasından sonra Azerbaycan üzerinden Rusya'ya ihraç edilen domates rakamlarında düşüş oldu. 2017 yılında ithalat 5 milyon dolara yakınken 2017 yılında ise 2 milyon dolar düşerek 3 milyon dolar oldu.

2.2.1.2. Sektörel Gruplara Göre İthalat

Azerbacan'la Türkiye arasında nerdeyse tüm sektörlere göre ticaret ilişkisi mevcuttur. 2013-2017'li yıllara göre en çok sektörel ithalat sanayi sektörünün payına düşmektedir. Dolar üzerinden yıllar üzre sektörel bazla bakıldığında 2015 yılından beri 2013-2104 yıllarına kıyasla bir düşüş gözlemlenmektedir. Bunun sebebi Azerbaycan'da 2 defa yaşanan keskin devalvasyondur. Şekil 19'da sektörlere göre ithalat grafiği verilmiştir.

Şekil 19: Türkiye'den Azerbaycan'a Sektörlere Göre İthalat Grafiği

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Türkiye'den Azerbaycan'a 2016 yılında toplam sanayi sektörü ithalatı yaklaşık olarak 225 milyon dolar iken 2017 yılında bu rakam 34 milyon artarak 259 milyon dolar olmuştur. 2013-2017 yıllar arası toplam thalat, sanayi sektöründe 2,3 milyar dolar, tarım ve gıda sektöründe 429,3 milyon dolar, makine sektöründe 247,9 milyon dolar,

otomotiv sektöründe 223,2 milyon dolar, en az ithalat ise tekstil sektöründe 98,7 milyon dolar olmuştur.

2.2.1.2.1. Sanayi

Türkiye'den Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı sektör olan sanayi 2013 yılında 677 milyon dolar iken 2017 yılında 259 milyon dolara düşmüştür. 2013-2017 yıllarına göre en çok ithalat rakamı 2014 yılında yaklaşık 711 milyon dolar olmuştur. Tablo 8'de sanayi sektörü ürünleri ithalat rakamları verilmiştir

Tablo 8: Azerbaycan'ın Türkiye'den Sanayi Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları (\$)

No	İsim	2013	2014	2015	2016	2017
3003	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	6.572.777	18.196.267	2.861.718	603.400	1.457.687
3004	Demir veya alaşımsız çelikten profiller	10.639.518	11.593.430	8.164.907	3.892.161	7.237.023
3208	Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, inşaatta kullanılmak üzere hazırlanmış demir veya çelikten sac, çubuk, vb.	134.540.561	126.770.617	70.640.004	30.172.333	49.670.296
3401	Plastikten hortumlar, borular ve bağlantı elemanları (manşon, nipel, dirsek, flanşlar, vb.)	45.876.835	40.190.979	23.133.048	9.866.032	13.884.196
3911	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	64.417.576	62.242.229	35.956.291	17.221.867	20.277.776
3916	Diğer mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	124.459.059	142.215.840	78.564.932	39.109.587	26.303.549
3917	Seramikten döşeme/kaplama karoları, kaldırım taşları, mozaik küpler, vb.ve bitirme seramikleri	2.576.049	4.730.106	2.342.365	598.256	5.244.888
3925	Balonlar ve hava gemileri; planörler, delta kanatlı planörler ve motorsuz diğer hava taşıtları	350	-	-	-	-
6808	Ev veya çamaşırhane tipi yıkama makinaları (yıkama ve kurutma tertibatı bir arada olanlar dahil)	8.413.260	11.049.313	5.065.854	2.457.859	4.599.502
6907	Ev veya çamaşırhane tipi yıkama makinaları (yıkama ve kurutma tertibatı bir arada olanlar dahil)	8.413.260	11.049.313	5.065.854	2.457.859	4.599.502
7216	Esası sentetik polimerler veya tabii polimerler olan, susuz bir ortamda eriyen veya dağılan boya ve vernikler	22.421.040	21.242.760	20.599.702	16.059.815	13.124.351
7308	Plastikten monofiller, ince ve kalın çubuklar ve profiller (enine kesitinin en geniş yeri > 1mm)	49.133.948	54.542.041	34.407.158	12.963.223	10.926.092
8302	Buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ve ısı pompaları	35.969.650	34.685.490	19.829.738	9.787.405	16.600.001
8311	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar, ortam ısıtıcıları, saç ve el kurutucuları, ütüler, rezistanlar	25.360.580	27.094.722	11.406.217	8.439.376	9.756.720

8418	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	18.854.321	21.734.652	12.879.714	15.045.678	10.486.946
8450	Sabunlar, yüzey aktif organik ürünler ve müstahzarlar	19.623.832	19.724.059	14.646.537	8.628.607	7.941.205
8450	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere karıştırılmış ilaçlar (dozsuz)	109.841	193.847	965.832	863.888	65.353
8504	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	26.469.849	26.143.210	24.399.009	19.024.478	23.052.636
8516	Petrol, kumaron-inden reçineleri, politerpenler, polisülfürler, polisülfonlar (ilk şekilde)	172.472	112.887	105.222	214.290	392.319
8535	Gerilimi 1000 voltu geçen elektrik devresi teçhizatı (anahtarlar, sigortalar, yıldırım önleyici, fişler, kutular vb)	2.558.200	2.976.672	2.769.696	2.934.680	4.246.924
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı (anahtarlar, röleler, sigortalar, fişler, kutular vb)	28.363.394	32.709.199	18.177.891	7.678.399	9.815.300
8544	Plastikten inşaat malzemesi	15.595.470	13.383.963	10.785.448	3.892.969	4.333.665
8703	Bitkisel liflerden, samandan veya ağaç talaşı, kırpıntısı, talaşından yapılmış panolar, levhalar, karolar, bloklar vb.	102.154	61.864	353.673	36.073	-
8801	Adi metallerden donanım, tertibat vb. eşya (mobilya, kapı, pencere, bavul, askılık vb için)	18.157.827	19.406.148	12.807.390	9.421.316	9.364.345
9403	Adi metallerden tel, çubuk, ince boru, levha, elektrot vb. eşya	7.754.232	8.472.168	5.578.506	3.387.603	5.460.694
	Toplam	676.556.055	710.521.776	421.506.706	224.757.154	258.840.970

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Toplam sektörler üzere ithalatta sanayi sektörü ithalatı 2013 yılında %71, 2014 yılında %2 artarak %73, 2015 yılında %4 düşerek %69, 2016 yılında %7 düşerek %62, 2017 yılında ise %6 artarak %68 olmuştur.

2.2.1.2.2 Tarım ve Gıda

Azerbaycan'ın önemli tarım ve gıda ticaret partnerlerinden olan Türkiye ile 2017 yılında bu sektör itibari ile ticaret hacmi yaklaşık olarak 54 milyon dolar olmuştur. Bunun da %90'dan fazla kısmı ithalat hesabına gerçekleşmiştir. Tablo 9'da 2013-2017 tarım ve gıda sektörü ürünleri ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 9: Azerbaycan'ın Türkiye'den Tarım ve Gıda Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları (\$)

No	İsim	2013	2014	2015	2016	2017
110100	Buğday unu/mahlut unu	677.167	714.488	405.878	31.319	4.034
170199	Kimyaca saf sakkaroz ve diğer şekerler	4.692.962	4.366.762	4.578.249	3.573.266	2.851
170290	Diğer şekerler (invert şeker dahil)	4.567	7.283	108	4.080	4.982
294000	Kimyaca saf şekerler; eterleri esterleri ve tuzları	1.362	3.603	488	976	-
180610	Kakao tozu (ilave şeker/diğer tatlandırıcı madde içeren)	189.085	169.390	179.167	161.709	144.341
180620	Kakao müstahzarları (ağırlığı; >2 kg sıvı/hamur/toz/kalıp/dilim/çubuk vs.)	4.787.014	3.967.985	1.109.023	398.337	667.192
180631	Diğer gıda müstahzarları; ağırlığı =< 2 kg, kakao/çikolata içeren (doldurulmuş)	890.101	451.023	397.450	144.629	364.345
180632	Kakao müstahzarları (kalıp/dilim/çubuk)-dondurulmamış	3.536.732	3.481.755	2.431.803	1.478.692	999.314
180690	Diğer çikolata, kakao içeren gıda müstahzarları	12.879.871	14.516.708	9.264.575	3.442.385	3.720.354
407	Kuş ve kümes hayvanlarının kabuklu yumurtaları	9.412.673	13.832.175	10.894.451	5.655.549	7.720.344
1902	Makarnalar ve kuskus	6.729.181	7.743.140	6.113.319	3.782.742	3.585.768
2009	Meyve ve sebze suları (fermente edilmemiş, alkol katılmamış)	659.507	232.147	374.216	784.373	536.392
204	Koyun ve keçi etleri (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	23.425		4.166		
207	Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatatı (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	10.997.168	8.682.162	2.988.796	1.786.968	1.341.636
209	Domuz ve kümes hayvanlarının yağları (taze, soğutulmuş, dondurulmuş, tuzlanmış, salamura, kurutulmuş veya tütsülenmiş)	1.113				
202	Sığır eti (dondurulmuş)					10.560
2203	Biralar (malttan)	6.832.810	4.980.865	3.542.657	2.389.104	1.598.326
2008	Tarifenin başka yerinde belirtilmeyen meyve ve yenilen diğer bitki parçalarının konserveleri	8.057.299	7.813.881	5.237.229	2.207.505	1.968.667
701	Patates (taze/soğutulmuş)	2.477.470	3.054.645	209.554	474.695	2.471.855
1517	Margarin	988.475	841.268	366.414	341.196	786.151
2202	Sular (mineral ve gazlı sular dahil) ve alkolsüz diğer içecekler (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	2.680.435	4.797.900	2.567.723	2.698.105	2.206.429
2006	Sebze, meyve, meyve kabukları ve diğer bitki parçası (şekerle konserve edilmiş)	43.269	39.456	10.402	1.235	15.083
1601	Etten, sakatattan/kandan yapılmış soslar vb. ürünler	2.816.746	1.811.063	987.426	608.675	634.775
1702	Diğer şekerler (kimyaca saf laktoz/maltoz/glikoz/fruktoz), şeker şurupları, suni bal ve karamel	808.723	1.134.978	928.334	129.761	43.855
702	Domates (taze/soğutulmuş)	1.504.798	180.329	155.445	5.017.168	3.023.914
401	Süt ve krema (konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen)	739.499	1.115.455	859.742	408.806	217.528
402	Süt, krema (konsantre edilmiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içerenler)	2.499.408	2.964.305	1.758.500	1.385.569	1.075.643
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi ve diğer ekmekçi mamüller, hosti, boş ilaç kapsülü mühür güllacı, pirinç kağıdı vb	29.146.593	33.089.569	32.285.426	17.549.793	20.000.924

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

2013-2017 yılları itibarıyla ithalat yıllara göre, 2013 yılı 114 milyon dolar, 2014 yılı 120 milyon dolar, 2015 yılı 88 milyon dolar, 2016 yılı 55 milyon dolar, 2017 yılı ise 53 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Gıda ürünlerinden olan makarna ve kuskuslar Azerbaycan'a toplam ithalat miktarı 2017 yılında yaklaşık 7 milyon dolar olmuştur. Bunun da yaklaşık 4 milyon dolarını Türkiye'den ithal edilmiştir. Azerbaycan'a makarna ithalatında Türkiye'nin payı %57'dir. Türkiye'den sonra yaklaşık 3 milyon dolarlık kısım yani, %40'dan fazla ithalatını Rusya'dan yapmıştır.

Son 5 yılın ticaret hacmi rakamlarına bakıldığında Türkiye Azerbaycan'a tarım ve gıda ürünleri ithal eden ülkeler arasında 1. sırada yer almıştır. 2013-2017 yılları arasında her yıla göre toplam tarım ve gıda ürünleri ithalatında Türkiye'nin payı %90'dan fazla olmuştur.

Gıda ürünlerinden olan şekerin Azerbaycan'la Türkiye arasında imzalanan anlaşma gereği Nahçivanda ekilip, hammadde gibi Türkiye'ye ihraç edilip işlenip, nihayi ürün gibi yeniden Azerbaycan'a ihraç edilmiştir. Daha sonralar 2011 yılında Azerbaycan'ın İmişli ilinde Türk sermayeli İmişli şeker fabrikasının kurulması ile fazla maliyetten kaçınılmıştır (Hüseynov, 2009: 86)

2.2.1.2.3 Tekstil

Azerbaycan'ın tekstil ürünleri tedarikçisi konumunda olan Türkiye son yıllar bu konumunu kaybetmiştir. Bu durumun sebebi ise son yıllar Uzak Doğu'dan özellikle Çin'den ithal edilen ürünler Türkiye'den ithal edilen ürünlere nazaran daha uygun olmaya başlamıştır. Örneğin, 2016 yılında Türkiye'den yapılan toplam tekstil ürünleri ithalatı yaklaşık 40 milyon dolara yakınken 2017 yılında yapılan ithalat 27 milyon dolar azalarak 13 milyon dolara yakın olmuştur. 2017 yılında yapılan ithalat 2016 yılına nazaran 3 kattan fazla azalmıştır. Tablo 10'da tekstil sektörü ürünleri ve ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 10: Azerbaycan'ın Türkiye'den Tekstil Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları(\$)

İsim	2013	2014	2015	2016	2017
Kadın kız çocuk için gecelik ve pijama	166.975	348.768	567.178	1.533.031	298.024
Erkek, erkek çocuk için gece gömlekleri ve pijamalar	43.332	116.013	70.255	1.012.800	178.378
Tişört, fanila, atlet, kaşkorse vb. giyim eşyası	2.021.364	2.124.987	5.222.722	9.771.516	4.001.313
Kazaklar, süveterler, hırkalar, yelekler vb. Eşya	2.590.365	4.327.835	3.668.824	6.842.945	2.720.591
Erkek, erkek çocuk için kısa pantolon, şort vs.	2.255.859	3.779.987	4.293.044	8.162.492	1.843.123
Kadın, kız çocuk için kombinezon, jüp ve jüpon	158	108	323	40.855	1.958
Erkek, erkek çocuk için Paltolar, kabanlar, pelerinler, anorak, vb.	10.781	41.567	157.965	220.348	76.360
Kadın, kız çocuk için manto, kaban, kolsuz ceket, pelerin, anorak, vb. eşya;	271.053	66.333	57.888	142.982	91.121
Şal, eşarp, atkı, kaşkol, peçe, duvak vb	50.465	36.929	28.509	69.925	384.309
Kadın, kız çocuk için elbise	783.781	2.806.620	3.725.375	4.706.661	1.991.221
Kadın, kız çocuk için takım elbise;	112.003	190.221	257.680	818.041	382
Diğer elbiseler; sentetik liflerden, kadın veya kız çocuk için	127.471	520.132	32.834	212.466	161.285
Erkek, erkek çocuk için takım elbise	573.966	1.145.509	728.857	1.506.946	548.675
Bebekler için giyim eşyası ve aksesuarı	209.439	887.545	1.417.032	4.656.511	881.535
Toplam	9.217.012	16.392.554	20.228.486	39.697.519	13.178.275

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Azerbaycan'a yapılan gerçek tekstil ihracat rakamları resmi rakamlardan fazladır. Bunun sebebi bir çok tekstil ürünleri ihracatında gümrüklerde kayıt tutulamamaktadır.

Azerbaycan'da Türk markalı tekstil ürünlerinin hacmi gittikçe artmaktadır. Örneğin Türk markalı hazır giyim mağazalarından LC Waikiki, DeFacto, Mavi, D'S Damat, Kıgılı gibi mağazaların sayısı her geçen yıl artmaktadır. Bu artış hızı Türkiye'nin Azerbaycan'a tekstil ürünleri ihracatında hacimin artmasında ve yerinin korunmasında çok önemlidir.

2.2.1.2.4 Makina

2016 yılı makine sektörü ürünleri Türkiye'den toplam ithalat miktarı yaklaşık 31 milyon dolar iken 2017 yılında bu miktar 5 milyon dolar artarak 36 milyon dolara yükselmiştir. Tablo 11'de Türkiye'den makine sektör ürünleri ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 11: Azerbaycan'ın Türkiye'den Makina Sektörü Ürünlerinin İthalat Rakamları(\$)

No	İsim	2013	2014	2015	2016	2017
840310	Merkezi ısıtma kazanları	12984000	14807774	6100196	3858366	9787618
840410	Buhar kazanları için yardımcı cihazlar	650267	262854	217943	146299	358982
841590	Klima cihazlarının aksam-parçaları	4982390	5795863	4794666	2370372	1172719
842119	Diğer santrifüjler	1270893	258335	247736	128272	1010293
842121	Suyun filtre edilmesi/arıtılmasına mahsus cihazlar	6690365	5426474	4369099	2342901	7039970
842839	Sürekli hareketli diğer elevatörler, konveyörler	2562667	862009	309078	460264	457469
842951	Önden yüklemeli küreyici-yükleyiciler	4235566	543869	52433	419000	76024
842952	Kulesi 360 derece dönebilen yükleyiciler	9335937	5064465	2262326	1038000	1171890
842959	Diğer küreyici, yükleyici, ekskavatörler	2426133	922894	396007	41000	395634
843131	Asansör, skipli asansör/yürüten merdiven aksam, parçaları	3994400	3637761	2380997	1982709	1997239
843141	Kovalı, kepçeli, kürekli, kıskaçlı vb. makinelerin aksam parçaları	3129166	1569225	1047106	1445631	992580
843210	Pulluklar	1632250	2635781	856342	2962360	2732966
843230	Tohum ekme, fidan dikme, fide söktüp dikme makineleri	1590205	2370102	2171737	2877147	-
843320	Çayır biçme makineleri-traktöre takılan kesme çubukları dahil	1868855	1470697	927721	281761	863060
843340	Ot, samanı demet, balya yapan makineler	979864	631422	721176	240531	533279
843780	Hububat; baklagilin öğütülmesi, işlenmesi için makine; cihazlar	2425670	2434993	426108	4267155	2697544
846229	Diğer rulo haline getirme, kavislendirme, katlama, makineleri	3105504	1394055	837601	237297	537137
846591	Ağaç, mantar, kemik, vb. işleyen testere makineleri	680928	946108	413863	149250	317698
846599	Ağaç, kemik, sert plastik vb. işleyen diğer makineler	1594927	1077245	227859	296852	564815
847420	Metal cevherlerini kırma/öğütmeye mahsus makineler	676070	3729630	546810	1829294	1305281
847432	Mineral maddeleri bitümenle karıştırmaya mahsus makineler	3701507	335204	374747	378272	335746
847480	Diğer taş, toprak, metal cevheri vb. için makine ve cihazlar	5611522	4003446	1513568	1210466	570251
847490	Toprak, taş, cevher vb. ayıran, yıkayan vb. makinelerin parçaları	5404199	4383400	3705602	1683346	1365373
	Toplam	81.533.285	64.563.606	34.900.721	30.646.545	36.283.568

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Makine sektörü ithalatına göre Azerbaycan'ın ithal ettiği ilk 3 ülkelerden biri Türkiye'dir, diğer ülkeler olan Çin ve Rusya'dır. Bazı ürünlere göre toplam ithalatta Çin

1. sırada gelmektedir. Örneğin ekskavatörler ve benzeri ürün ithalatında Çin'den yaklaşık 4 milyon dolar, Türkiye'den ise 2 milyon dolarlık ithalat gerçekleşmiştir.

Genel olarak bakarsak Azerbaycan'a makine sektörü ürünleri ithalatında ürünlere göre en çok payı Çin daha sonraki yerleri ise genel olarak Türkiye ve Rusya almaktadır. Makine ürünleri ithalatından büyük pay almak için Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Türkiye'li çeşitli şirketlerin ortaklaşa çalışması sürmektedir.

2.2.1.2.5 Otomotiv

Otomotiv sanayi ürünleri ithalat rakamlarına bakıldığında ürünler itibarıyla Türkiye'nin yerinin değişken olduğunu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilere göre 2015 yılında Azerbaycan'a motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları ithalatında Türkiye'nin payı yaklaşık 51 milyon dolar, 2016 yılında 39 milyon dolar düşerek 12 milyon dolar, 2017 yılında ise 7 milyon dolar artarak 19 milyon dolara yükselmiştir. Tablo 12'de motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 12: Azerbaycan'ın Türkiye'den Motorlu Kara Taşıtları ve Yedek Parçaları İthalat Rakamları (\$)

No	İsim	2013	2014	2015	2016	2017
8701	Traktörler	3.240.635	4.145.773	2.264.680	895.520	3.877.193
870210	Minibüs, midibüs ve otobüs; dizel veya yarı dizel, kapasitesi >=10 kişi	12.835.455	7.651.230	22.505.810	6.712.302	11.816.379
870290	Mimibüs, midibüs ve otobüs; benzinli, kapasitesi >=10 kişi	201.855	132.004	-	-	47.700
870322	Motorlu taşıt; kıvılcım ateşlemeli (1000cm ³ <silindir=<1500 cm ³)	2.130.887	5.883.128	761.368	69.415	959.168
870323	Motorlu taşıt; kıvılcım ateşlemeli (1500cm ³ <silindir=<3000 cm ³)	1.004.081	953.955	-	59.500	98.446
870324	Motorlu taşıt; kıvılcım ateşlemeli (3000cm ³ <silindir hacmi)	1.989.898	587.914	418.486	132.916	-
870331	Motorlu taşıt; dizel/yarı dizel (silindir hacmi=<1500cm ³)	16.588	36.413	-	-	-
870332	Motorlu taşıt; dizel/yarı dizel (1500cm ³ <silindir hacmi=<2500cm ³)	1.056.074	10.015.685	1.342.483	341.569	387.551
870410	Karayolu dışında kullanılan damperler	63.724	390.915	-	-	-
870421	Dizel/yarı dizel motorlu taşıtlar (taşıma kapasitesi<5ton)	6.690.470	3.579.536	1.922.333	421.064	1.009.979
870422	Dizel/yarı dizel motorlu taşıtlar (5ton<taşıma kapasitesi<20 ton)	16.066.745	7.092.161	5.206.929	866.669	798.433
870423	Dizel/yarı dizel motorlu taşıtlar (taşıma kapasitesi>20 ton)	2.267.275	905.032	312.311	67.689	-
870431	Kıvılcım ateşlemeli motorlu taşıtlar (taşıma kapasitesi<5	1.985.476	3.226.312	1.191.671	937.967	3.034.931

	(ton)					
870432	Kıvılcım ateşlemeli motorlu taşıtlar (taşıma kapasitesi>5 ton)	345.882	-	-	-	-
870540	Beton karıştırıcı ile mücehhez taşıtlar	4.553.934	6.478.371	385.699	300.000	-
870590	Özel amaçlı diğer motorlu taşıtlar	17.471.711	17.335.806	15.043.503	1.441.139	688.957
	Toplam	71.920.690	68.414.235	51.355.273	12.245.750	22.718.737

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Otomotiv sanayi ürünü olan traktör ithalatı 2017 yılında Azerbaycan'a toplam 73 milyon dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir. En çok ithalat yapan ülkelerden 1. sırada Beyaz Rusya, 2. sırada İtalya, 3. sırada ise Türkiye olmuştur. Türkiye istatistik kurumundan alınan verilere göre 2017 yılında Azerbaycan'a traktör ithalatı 4 milyon dolara yakın olmuştur.

Azerbaycan'a en çok otomotiv sanayi ürünleri ithal eden ülkeler arasında Türkiye'den başka, Rusya, Japonya, Almanya, Çin, İngiltere, Ukrayna ve ABD yer almaktadır.

2.2.1.2.6 İnşaat

Azerbaycan'a inşaat malzemeleri ithal edilen ülkelere göre Türkiye ilk sırada gelmektedir. Ülkede gerçekleşen inşaat projelerinin de büyük bir kısmını Türk iş adamları almaktadır. Tablo 13'de bazı inşaat malzemelerinin 2015-2017 yılları arasında toplam ve Türkiye'den yapılan ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 13: Türkiye'den Azerbaycan'a İthalatı Yapılan Bazı İnşaat Malzemeleri (Bin \$)

	2015		2016		2017	
	Türkiye	Toplam	Türkiye	Toplam	Türkiye	Toplam
Kuvars	821,9	1951,5	127,5	273,5	54,6	169,5
Granit, anıt ve diğer yapı taşları	81,9	1080	67,8	1712	158,5	1478
Alçı	245,9	391,1	538,5	689,8	55,8	266,4
Ahşap kaplama fayans	1791,4	27262,9	2132,1	20073,9	2798,5	27777,3
Ahşap elyaf karolar	7820,6	19672	5376,2	21337,8	5389,8	23560,4
Sıkışmış kontrplak	4240,3	29458	437,3	24523,1	-	30018,7
Seramik tuğla	177,1	226,2	-	121,9	10,5	99,8
Metal yapılar	77600,9	177657,2	38285	116287,2	51646,9	83973,3

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Xarici Ticarət Əlaqələrinin Əmtəə Strukturu 2019c, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim: 10.04.2019)

2015 yılında Azerbaycan'a Türkiye'den ithal edilen inşaat malzemesi olan seramik tuğla 177,1 bin dolarla toplam ithalatta payı %78'dir. 2017 yılında toplam ithalatta payı 2015 yılına nazaran %67 gerileyerek %11'e düşmüştür.

Türkiye'den ithal edilen diğer bir inşaat ürünü olan alçı 2015 yılında 245,9 bin dolarla toplam ithalatta payı %63'dür. 2016 yılında bu pay %78'e yükselmiştir. 2017 yılında toplam ithalattaki payı %21'e gerilemiştir.

Ülkeye ithal edilen inşaat malzemeleri konumunda birinci olan Türkiye'nin yanı sıra sonraki yerleri İran, Çin, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan tutmaktadır.

2.2.2. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhracatı

Azerbaycan'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünlerin büyük çoğunluğu petrol ve petrol ürünleridir. Bu ürünlerin ihracatı toplam ihracatın %90'dan fazlasını oluşturmaktadır. En önemli ihraç maddelerinden olan petrol ürünlerinin bir sınıfı olan sıvı yakıt 2017 yılında toplam ihracat 4,7 milyon dolar, aynı yıl bu ürünün yalnız Türkiye'ye ihraç miktarı 3 milyon dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye'ye toplam ihracat payı %63'dür. Tablo 14'de 2013-2017 yılları arasında Türkiye'ye Azerbaycan'dan ihraç edilen bazı ürünler verilmiştir.

Tablo 14: Türkiye'ye Azerbaycan'dan İhraç Edilen Bazı Ürünler

Fasıl	Fasıl adı	2013	2014	2015	2016	2017
1	Canlı hayvanlar				4.508	21.884
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	1.082.227	2.341.093	481.593	7.200	82.550
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar	47.223			16.210	314.600
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat				84.098	216.537
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	322.700	236.739	300.788	210.250	369.000
12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem		159.374	30.090	113.181	3.575
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler		3.794		915	28.829
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)		2.384		4.820	7.945
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	18.537	69.773	60.022	64.708	52.574
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	128.554		447	423.202	17.009
25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	11.910	58.545	6.247	18.465	126

26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	75.450		874	441.600	46.080
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	115.018.767	36.425.272	19.653.858	47.095.483	21.060.020
28	İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri			11.536	18.321	
29	Organik kimyasal ürünler	8.527.861	32.710.146	26.869.222	16.526.927	38.006.252
30	Eczacılık ürünleri	13.107		7.339	3.827	30.092
31	Gübreler	5.100			506.910	5.669
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	2.858	15.432	9.492	7.579	77.691
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları		27.508	5.334	813	3.595
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları		13.132	3.830	12.182	20.486
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	506	192		37.917	15.128
39	Plastikler ve mamulleri	52.793.886	69.720.351	62.560.397	80.267.228	73.810.166
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	27.984	1.148	789		14.225
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	16.384.370	12.936.976	6.805.785	11.178.548	10.707.996
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	6.102	7.658	19.034		4.731
44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	144.169	117.260	106.305	504.425	81.168
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	5.193		34.621	754.399	1.647.665
49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	12.691		227.597	3.930	42.899
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	5.871.598		9.288.535	11.743.289	42.684.942
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	6.105		1.258		9.376
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya				1.130	26.988
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	15.930		6.529	2.616	1.102
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	22.676	10.484	15.474		10.489
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	171.442	2.997	63.234	1.490.000	140
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	24.718	1.240	71.720	445	10.507
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	8.593			103	
65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)			419	1.063	
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya		628	35.315	19.812	118.196
69	Seramik mamulleri				7.462	4.612
70	Cam ve cam eşya	416	9.300		16.494	3.841
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	490.111		13.140.338	6.383.872	11.931.131
72	Demir ve çelik		12.981	210.782	7.680.501	33.110.486
73	Demir veya çelikten eşya	484.633	303.631	297.383	129.862	1.226.537
74	Bakır ve bakırdan eşya	11.888.284	5.813.020	11.591.978	13.760.847	24.001.331
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	105.675.983	117.421.007	67.844.724	71.452.481	87.711.203
78	Kurşun ve kurşundan eşya	3.421.238	5.566.491	8.264.376	6.204.350	1.196.666
79	Çinko ve çinkodan eşya	26.250		52.314	251.440	520.900

82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofa takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	9.935	5.678	14.780	1.336	842
83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	1.270	4.305	16.950		
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	522.054	110.071	980.215	188.968	394.457
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	320.617	344.848	1.560.732	140.680	156.034
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	45.517		133.309	14.783	
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	12.004	13.188	183.924	26.282	11.353
93	Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	975.960	737.556	1.176.679	192.150	826.254
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	10.724	28.432	99.539	110.437	116.222
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı		10.306	3.691	232	4.582
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)		10.834		118	5.166
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar	13.185	25.264	80.944		8.601
	Toplam	324650451	285281052	232332357	278130415	350782467

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Diğer bir önemli Türkiye'ye ihracat ürünü olan doğalgazın 2017 yılında toplam ihracatındaki payı %80'dir. 2017 yılı toplam ihracat 1,2 milyar dolar iken, Türkiye'ye ihracat miktarı 955 milyon dolar olmuştur. Diğer ihracat ürünlerinden olan doğal yakıt 2017 yılında toplam ihracat miktarı 4,7 milyon dolar iken, bu ürünün Türkiye'ye ihracat miktarı 3 milyon dolar olmuştur. Türkiye'ye doğal yakıtın toplam ihracat miktarında payı %64'dür.

Türkiye'ye önemli ihracat ürünleri arasında doğalgaz, petrol ve petrol ürünleri, madencilik ürünleri, kimyasal yağlar, pamuk ve pamuktan yapılan mamüller yer almaktadır.

2.2.2.1. Sanayi

Türkiye'ye en önemli sanayi sektör ürünleri ihracatı ürünlerinden organik kimyasal ürünler, plastikler ve mamulleri, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, demir ve çelik, alüminyumdan yapılan eşyaları sayılabilir. Tablo 15'de Türkiye'ye ihraç olunan sanayi sektör ürünlerinden bazılarının listesi verilmiştir.

Tablo 15: Azerbaycan'dan Türkiye'ye İhrac Olunan Sanayi Ürünleri

Fasıl	Fasıl adı	2013	2014	2015	2016	2017
29	Organik kimyasal ürünler	8.527.861	32.710.146	26.869.222	16.526.927	38.006.252
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	0	27.508	5.334	813	3.595
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	506	192	0	37.917	15.128
39	Plastikler ve mamulleri	52.793.886	69.720.351	62.560.397	80.267.228	73.810.166
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	16.384.370	12.936.976	6.805.785	11.178.548	10.707.996
44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	144.169	117.260	106.305	504.425	81.168
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	0	0	12.221	0	0
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	14.951.009	5.871.598	9.288.535	11.743.289	42.684.942
72	Demir ve çelik	0	12.981	210.782	7.680.501	33.110.486
74	Bakır ve bakırdan eşya	11.888.284	5.813.020	11.591.978	13.760.847	24.001.331
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	105.675.983	117.421.007	67.844.724	71.452.481	87.711.203
78	Kurşun ve kurşundan eşya	3.421.238	5.566.491	8.264.376	6.204.350	1.196.666
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	522.054	110.071	980.215	188.968	394.457
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	45.517	0	133.309	14.783	0
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	12.004	13.188	183.924	26.282	11.353

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Örneğin, Azerbaycan'dan Türkiye'ye 2016 yılında organik kimyasal ürünlerin ihracatı 80 milyon dolar iken, 2017 yılında bu rakam %237 artarak 38 milyon dolar olmuştur. Başka bir örnek vermek gerekirse pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ihracatı 2015 yılında 9,3 milyon dolar, 2016 yılında bir önceki yıla nazaran 2,5 milyon dolar artarak 11,8 milyon dolar olmuştur. 2017 yılında ise 2016 yılıdaki miktara nazaran %358 artarak 43 milyon dolar olmuştur.

Sanayi sektörü ürünleri Türkiye'den başka Gürcistan, İtalya, Rusya, Ukrayna, Kazakistan gibi ülkelere de ihraç edilmektedir.

2.2.2.2. Madencilik

Azerbaycan madencilik sektörü ürünleri ihracatında diğer sektörlere nazaran çok gelişmemiş. Tablo 16’da Türkiye’ye Azerbaycan’dan madencilik sektörü ürünleri ihracat rakamları verilmiştir.

Tablo 16: Azerbaycan’dan Türkiye’ye Madencilik Sektörü Ürünleri İhracat Rakamları

Fasıl	Fasıl adı	2013	2014	2015	2016	2017
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	75.450	0	874	441.600	46.080
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	115.018.767	36.425.272	19.653.858	47.095.483	21.060.020

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Rakamlara baktığımızda madencilik sektörü ürünlerinden olan mineral maddeler 2016 yılına nazaran 2017 yılında Türkiye’ye ihracatımızda 2 defadan çok düşüş yaşanmış. 2016 yılında Türkiye’ye yaklaşık 47 milyon dolar olan ihracat 2017 yılında bu 21 milyon dolar olmuştur.

Genel olarak diğer sektörlere nazaran madencilik sektörü ihracatı çok düşük kalmaktadır. Türkiye’den başka Ukrayna, Rusya, İran, Gürcistan gibi ülkelere ihracatımız mevcuttur.

2.2.2.3. Tarım

Tarım sektörü ihracatı madencilik sektörü gibi toplam ihracatta küçük yer tutmaktadır. Tarım ürünleri ihtiyacı ithalat hesabına karşılanmaktadır. Tarım ürünleri ithalatının büyük bir kısmı Türkiye ile yapılmaktadır.

En önemli tarım ihracat ürünlerinden canlı hayvanlar ve kalıntıları, meşrubat ve alkollü içecekler, bitkisel ürünlerin ismini verilebilir. Tablo 17’de 2013-2017 yılları arasında Azerbaycan’dan Türkiye’ye bazı tarım ürünleri ihracatı rakamları verilmiştir.

Tablo 17: 2013-2017 yıllar Arasında Türkiye'ye Yapılan İhracat Rakamları

Fasıl	Fasıl adı	2013	2014	2015	2016	2017
1	Canlı hayvanlar	0	0	0	4.508	21.884
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	1.082.227	2.341.093	481.593	7.200	82.550
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar	47.223	0	0	16.210	314.600
12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	0	159.374	30.090	113.181	3.575
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	0	3.794	0	915	28.829
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	0	17.561	0	0	0
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	18.537	69.773	60.022	64.708	52.574
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	128.554	0	447	423.202	17.009
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	0	0	0	0	0
	Toplam	1276541	2591595	572152	629924	521021

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, Erişim: 10.04.2019)

Azerbaycan'a en çok tarım ürünleri ihracat ortaklarından Türkiye'den başka Ukrayna, Rusya, Kazakistan, Romanya'nın ismini verebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AZERBAYCAN VE TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ AÇISINDAN GÜNEY GAZ KORİDORU VE BU TİCARİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

3.1. GÜNEY GAZ KORİDORU

3.1.1. Genel

Dünyada son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve sanayileşme oranının artması tüketilen enerji miktarında artışa neden oldu. Bu gün ABD'den sonra en fazla enerji tüketen AB'dir. AB üyesi ülkeler 2015 yılında ham petrolün yaklaşık %90'ını ve doğal gazın neredeyse %70'ini ithal etmiş ve tahminlere göre 2035 yılında toplam doğal gaz ithalatı yaklaşık 600 milyar metreküp olacağı öngörülmüştür (Erşen, Çelikpala, 2019: 587). Avrupa'ya toplam doğal gaz ihracatının üçte birini Rusya, diğer üçte ikilik kısmı Norveç, Cezayir ve diğer ülkeler tarafından gerçekleştirmektedir (Eurostat, 2018).

AB artan gaz talebi 2030 yılında yaklaşık olarak 760 milyar metreküp olacağı tahmin edilmektedir. Buna göre de, AB ithal kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır. İthal kaynaklarını çeşitlendirmesinin diğer bir sebebi siyasi faktörlerdir. 2006 ve 2009 yılında Rusya'nın Ukrayna ile doğal gaz fiyatlarında anlaşmazlıktan dolayı Ukrayna'nın yaşadığı doğalgaz krizi zamanı Avrupa'ya ihrac olunan doğal gazda kesilmeler ve Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz tedarikini bir politika aracı olarak görmesidir (Özdemir, Yavuz, Tokgöz, 2015: 99).

AB'nin bazı ülkelerinde Rusya'dan ithal edilen doğal gaza bağımlılık düzeyi %90'dan fazladır. Bu bağımlılık düzeyini azaltmak için AB, güvenli ve kesintisiz yeni yollar aramaya başladı.

Tablo 18: Avrupa Ülkelerinin Rusya'ya Olan Enerji Bağımlılık Oranları

Ülke	Oran (%)
Slovakya	98
Litvanya	92
Polonya	91
Bulgaristan	90
Macaristan	86
Finlandiya	76
Çek Cumhuriyeti	72
Yunanistan	40
Hollanda	34
Almanya	30
İtalya	28
Fransa	17
İngiltere	13

Kaynak: (Karagöl ve diğ., Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı, 2016: 22)

Aramalar sonucu AB Komisyonu en iyi rota olarak GKK projesini belirledi. Projenin geleceğine bakıldığında Hazar Havzası enerji kaynakları, uzun zaman diliminde Türkmenistan gazı, Irak ve politik koşullar uygun görülürse İran enerji kaynakları da bu proje vasıtasıyla AB'ye ihrac edilecek (Roberts, 2013: 22).

Enerji kaynaklarının bulunduğu ülkeler ve bölgeler uluslararası politikada önemli bir avantaja sahiptir. Enerji kaynaklarının çıkarılmasını kontrol eden devletlerin veya aktörlerin yanı sıra, dış pazarlara taşınmalarını bölgesel ve küresel siyasi dengeler üzerinde önemli derecede etkisi vardır. Bu anlamda, enerji güvenliği coğrafyanın güç politikalarıyla iç içe geçtiği bir mesele olarak görülmektedir (Erşen, Çelikpala, 2019: 584).

GGK Nabucco¹ projesinin genişlendirilmiş halidir (Sandıklı, 2012), 2008 yılında görüşmeler başlatılmış ve proje maliyeti 45 milyar dolardır. Toplam 3500 kilometre uzunluğunda 3 ayrı boru hattından oluşmaktadır.

¹ Nabucco projesi Hazar gazını Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan ve Avusturya üzerinden Avrupa'ya taşımak için tasarlanmıştır/ Şahdeniz Konsorsiyumu'nun TAP projesini seçmesiyle bu proje iptal oldu.

Bunlar:

1. Güney Kafkasya Boru Hattı (South Caucasus Pipeline) (SCP): Bakü'den 20 kilometre uzaklıkta Sangaçal terminalinden başlayarak Türkiye-Gürcistan sınırına kadar uzanmaktadır. 2013 yılında Şah Deniz gaz sahasının tam ölçekli gelişimi, Güney Kafkasya Boru Hattı Sisteminin genişletilmesine (SCPX) neden oldu.
2. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP): Türkiye-Gürcistan sınırından başlayarak Türkiye-Yunanistan sınırına kadar uzanmaktadır. TANAP uluslararası projenin bağlantısı olsa da ulusal bir projedir.
3. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP): Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak Arnavutluk'dan geçerek İtalya'ya kadar uzanmaktadır.

GGK projesi 29 Mayıs 2018 yılında Bakü'de Azerbaycan Türkiye ve Gürcistan yetkilileri huzurunda açıldı. İlk gaz nakli başlatılmış oldu (Sputnik Türkiye, 2018). 2020 yılında projenin üçüncü kısmı olan TAP'ın bitmesi planlanmaktadır

3.1.1.1. Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP)

Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Şah Deniz sahasından doğal gazın Gürcistan ve Türkiye'ye taşınması için inşa edilmiş boru hattıdır. Hatt Bakü yakınlarındaki Sangachal terminalinden başlamakta ve Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçen BTC petrol boru hattı ile aynı güzergahtadır ve ülkenin gaz dağıtım sistemine bağlıdır. Boru hattının uzunluğu 691 km, bunun 443 kilometresi Azerbaycan'da ve 248 kilometresi Gürcistan'dadır. Bu hatt 2006 yılının sonlarında faaliyete geçerek ilk önce ve Gürcistan'a, Temmuz 2007'den Türkiye'ye Şah Deniz 1. aşama doğalgazı teslim edilmektedir (BP Azərbaycan, 2019a).

SCP, çevresel etkiyi en aza indirmek için BTC boru hattıyla aynı koridor boyunca inşa edilmiştir. Boru hattı sahibi Güney Kafkasya Boru Hattı A.Ş'dir ve yıllık taşıma kapasitesi 7,41 milyar metreküptür.

Gaz taşıma kapasitesini artırmak için 17 Aralık 2013 tarihli karar ile Genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı (SCPX) projesi başlatıldı. Boru hattının

uzunluğu yaklaşık 489 kilometredir ve bunun 424 kilometrelik kısmı Azerbaycan topraklarında, 63 kilometrelik kısmı Gürcistan topraklarında ve 2 kilometrelik kısmı ise TANAP arabağlantısındadır. Boru hattı 30 Haziran 2018'de faaliyete başladı. Genişlemenin bir sonucu olarak, boru hattının kapasitesi 16 milyar metreküp artarak ve toplamda 23,4 milyar metreküp olacaktır. Böylece toplam gaz taşıma kapasitesini 3 kat artacaktır

. Gerektiğinde SCPX hattı yıllık kapasitesi 31 milyar metreküpe kadar çıkabilmektedir. SCPX hattı Gürcistan-Türkiye sınırındaki TANAP sistemine katılmış ve Türkiye topraklarından geçerek Avrupa'ya doğal gaz taşımak için hayata geçirilmiştir (Cənub Qaz Dəhlizi QSC, 2019).

SCP AB için enerji tedarikinde Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, dolayısıyla kaynakları çeşitlendirmek açısından önemli proje olduğu vurgulanmaktadır. Bu proje Rusya tarafından kontrol edilen enerji ihracat rotalarına alternatif oluşturmaktadır (Koranyi, 2014: 68).

3.1.1.2. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesi Azerbaycan'la Türkiye arasında ortak gerçekleştirilen gaz ihraç projelerinden en önemlisidir. TANAP projesine ilişkin ilk anlaşma 24 Aralık 2011 yılında Türkiye ve Azerbaycan hükümet temsilcileri arasında mutabakat zabtı imzalanması olmuştur.

Daha sonra projenin ilk hukuki altyapısını 26 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye temsilcilerinin İstanbul'da imzaladığı “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Sistemine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma” ve eki “Ev Sahibi Hükümet Anlaşması” oluşturmaktadır (TANAP, 2018b). İnşası 2015 yılında başlatılmış 2018 yılında bitmiştir.

TANAP, GKG projesinin Türkiye'geçen kısmını oluşturup doğalgazı Türkiye'nin doğu sınırından batı sınırına taşıyıp Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) bağlayarak Hazar gazını Avrupa'ya taşıyacak ve Avrupa piyasasında oluşacak talebi

karşulamada en önemli projelerdendir (Furuncu, 2018: 544-551). Boru hattının uzunluğu toplam 1850 kilometre olmakla, 4 aşamada hayata geçirilecektir. Projenin ilk aşamasının açılışı 12 Haziran 2018 tarihinde Eskişehir'de devlet yetkililerinin katılımıyla açıldı (NTV Haber, 2018). Boru hattının kapasitesi 2020 yılında 16 milyar metreküp, 2023'te 23 milyar metreküp, 2026'da 31 milyar metreküp olacak. GGK projesinin yapımı bittikten sonra ilk dönemde TANAP boru hattı ile 16 milyar metreküp gaz taşınacak.

İlk dönemde proje ile 16 milyar metreküp gazın 6 milyar metreküpü Türkiye'nin iç piyasası için, geride kalan 10 milyar metreküp ise TAP hattı ile Avrupaya taşınacaktır. TANAP projesini değerlendirirken sadece Azerbaycan ve Türkiye için değil bölge için önemli proje olduğu vurgulanmaktadır. Gelecekte Hazar denizinin altından geçecek Trans Hazar Boru Hattı'na (TCP) birleşerek Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşımakta da önemli rolü olacak (Nanay, Stegen, 2012: 347). Ayrıca GGK'nın doğuya doğru doğal bir uzantısı olarak kabul edilir.

Bu proje, gelecekte türkmen gaz kaynaklarını Türkiye ve Avrupa gibi büyük tüketici coğrafyalarına bağlayacağından ilgi görmektedir. Gelecekte İran'ın da bu projeye katılması öngörülmektedir. Şimdilik İran-ABD arasında yaranan anlaşmazlıktan dolayı İran'ın bu projeye katılması öngörülmemektedir (Boyer, 2018).

3.1.1.3. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)

Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak Arnavutluk ve Adriyatik denizinden geçerek İtalya'ya kadar uzanan, proje maliyeti 5 milyar dolar olan, GGK'nın 3. kısmını oluşturan projedir. TAP projesine ilişkin anlaşma 14 Şubat 2013 yılında Atina'da gerçekleşen, İtalya, Arnavutluk ve Yunanistan'ın devlet yetkilileri tarafından imzalanmıştır. TAP projesi yapımı bittiğinde Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunan GGK'nın önemli bir parçası haline gelecektir (Trans Adriatic Pipeline, 2019).

Proje ilk aşamada Azerbaycan daha sonra Orta Doğu ve Asya gazını Avrupa'ya taşıyacaktır. TAP projesi Nabucco West² projesine alternatif olarak Azerbaycan tarafından ortaya atılmıştır (Enerji Enstitüsü, 2013). TAP'ın Azerbaycan tarafından seçilmesi hem ekonomik hem de siyasi faktörlerle ilgiliydi. Nabucco West projesi yerine TAP projesinin seçilmesindeki en büyük ekonomik amaç TAP projesinin Nabucco West projesine göre 442 kilometre daha kısa olmasıdır (Erdoğan, 2017: 17). Öncelikle, TAP'ın uzunluğu Nabucco West'ten 442 km daha kısa olduğu için inşaat maliyetleri daha düşük olacaktır. Ayrıca, TAP'ın ihraç edileceği Yunanistan ve İtalya pazarlarındaki gaz fiyatı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla yüksekti. Bu, ticaret açısından Azerbaycan için daha avantajlı olarak kabul edildi. Aynı zamanda, bu pazarlarda Azerbaycan gazına olan talep de yüksek idi (Mehdiyev, 2018: 249).

TAP A.G şirketinin raporlarına göre Ocak 2019 itibari projenin %85,2 kısmı tamamlanmıştır (TAP AG, 2019). TAP boru hattının uzunluğu 870 kilometre olup, projenin tamamlanmasıyla birlikte GGK tamamlanmış olacaktır. TAP projesi hem de ABD başkanı Trump tarafından desteklenmektedir (AzerNews, 2018).

3.1.2. Beklentiler

GGK'nın tamamlanması ile birlikte boru hattının geçtiği ve gelecekte projeye katılacak ülkeler için büyük avantaj teşkil etmektedir. GGK'nın ilk kısmının geçtiği Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya için hem ekonomik hem de siyasi avantaj sağlamaktadır. Genel olarak enerji politikalarını yalnız ekonomik politika olarak algılanmaması gerekmektedir. Bu politikalar hem ekonomini hem de siyaseti etkilemektedir (Memmedli, 2017: 207).

Azerbaycan'ın avantajlarından biri ülkenin enerji kaynağını Rusya'dan bağımsız olarak Türkiye ve Avrupa'ya ihraç etmek avantajı elde edecektir. Türkiye için bu projenin önemi enerji ihraç eden Kafkasya, Hazar bölgesi ve Orta Doğu ile enerji ithal eden Avrupa arasında köprü rolü olacak (Furuncu, 2018: 550). 2020'den sonrası için Doğu Akdeniz, Kuzey Irak, İran'ın doğalgaz rezervleri de TANAP boru hattı ile birleşerek Avrupa'ya ihracı da planlanmaktadır (Rzayeva, 2014: 62). Türkiye için diğer

² Nabucco projesinin küçültülmüş hali

bir ekonomik getirisi ise Azerbaycan'dan yapılacak toplam 16 milyon metreküp doğalgazın 6 milyon metreküpü iç piyasaya yönelmesidir (Nanay, Stegen, 2012: 351).

En önemli gaz rezervine sahip Türmenistan, Özbekistan ve Kazakistan GGK'nın hayata geçmesi ile Rusya'dan bağımsız Avrupa'ya enerji ihraç edebilecek konuma gelecekler (BOTAŞ, 2012: 7). Kazakistan, Türmenistan ve Özbekistan kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine göre 27,8 trilyon metreküp doğalgaza, yani dünya toplamının %13,3'üne sahiptir (Ibrayeva, et al., 2017: 127). Türmenistan kanıtlanmış doğalgaz rezerv miktarına göre dünyada 4. sırada gelmektedir (Huseynov, 2017: 340). Fakat şimdilik Türmenistan'ın bu projeye katılması öngörülmemektedir. Bunun sebebi Türmenistan doğalgazının en büyük alıcısı Çin olmasıdır (McLean, 2015: 175).

AB'nin doğal gaz ithalatının yaklaşık üçte biri Rusya'dan gelmektedir. Örneğin, Rusya'dan Avrupa'ya 2017 yılında doğalgaz ihracat miktarı 192,2 milyar metreküp, toplam doğalgaz ithalatı ise 423,8 milyar metreküp olmuştur (European Commission, 2019: 113). Yaklaşık olarak 2017 yılında Avrupa toplam doğalgaz ithalatının %45,4'ünü Rusya'dan yapmıştır. Tablo 19'da Rusya'nın Avrupa'ya doğalgaz ihracat miktarı verilmiştir.

Tablo 19: Rusya'nın Avrupa'ya Yıllara Göre Gaz İhracat Miktarı (Milyar metreküp)

Yıl	1973	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Toplam	6,8	19,3	54,8	69,4	110,0	117,4	130,3	154,3	138,6	158,6	178,3	192,2

Kaynak: (Gazprom Export, Gas supplies to Europe, 2018, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, Erişim: 12.03.2019)

GGK projesinin yapılmasındaki en büyük amaçlardan biri Avrupa'nın Rusya'dan ithal edilen enerjiye bağımlılığını azaltmaktır. Bu sebepten dolayı Avrupa enerji güvenliliği için GGK projesi önem taşımaktadır (International Energy Agency, 2008: 40).

3.1.3. Yatırım Ortakları (Şirketler)

GGK, Şahdeniz sahasından çıkartılan gazı Avrupa'ya ulaştırmak için kullanılan doğal gaz boru hatlarına verilen addır. GGK birinci aşamada toplamda 3 doğalgaz boru hatlarından oluşmuş, toplam maaliyeti 45 milyar dolar olarak öngörülmüş, Azerbaycan'dan başlayan Gürcistan-Türkiye sınırına kadar uzanan Güney Kafkasya Boru Hattı'ndan (SCP), Türkiye'nin Ardahan ilinden başlayıp Edirne ilinde sonlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'ndan ve Türkiye-Yunanistan sınırından başlayıp Arnavutluk'dan geçerek İtalya'nın içine kadar uzanan Trans Adriyatik Boru Hattı'ndan (TAP) oluşmaktadır (TAP AG, 2017: 6).

GGK'nın birinci kısmını teşkil eden SCP, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Şah Deniz doğal gaz sahasından gazın Gürcistan ve Türkiye'ye taşınması için inşa edilmiş boru hattıdır. 25 Şubat 2014 tarihinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı, devlete ait projelerin kordine edilmesi, yönetilmesi ve finanse edilmesi amacıyla Güney Gaz Koridoru A.Ş'nin kurulmasına ilişkin kararname imzalamıştır. GGK A.Ş hisselerinin %51'i Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na, %49'u ise SOCAR'a aittir. GGK A.Ş şirketi 31 Mart 2014 tarihinde kurulmuştur (GGK A.Ş, 2019).

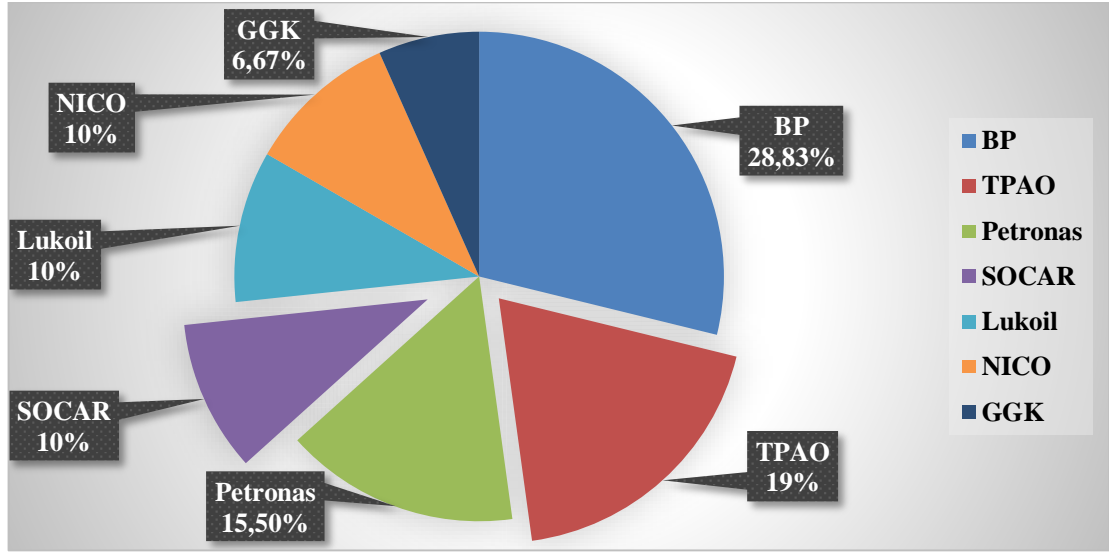
Boru hattının inşasında bir çok maliyetlerden kaçınmak için BTC boru hattı ile aynı koridor kullanılmıştır. SCP'nin ticari faaliyetlerinden sorumlu "SOCAR Midstream Operations Limited" şirkettir (SOCAR Midstream Operation Limited, 2019).

SCP'nin iki operatörü vardır (BP Azərbaycan, 2019a):

- BP: Tesislerinin yapımından ve işletilmesinden sorumlu teknik bir operatördür.
- "SOCAR Midstream Operations Limited" şirketi: SCP'nin işletme faaliyetlerinden sorumlu ticari operatördür.

SCP projesinin ortakları, İngiltere'nin BP şirketi, Türkiye'nin TPAO şirketi, Malezya'nın Petronas şirketi, İsviçre merkezli İran şirketi, Rusya'nın Lukoil şirketi, Azerbaycan'ın devlet petrol şirketi ve "SOCAR Midstream Operations Limited" şirkettir (SOCAR Midstream Operation Limited, 2019). Şekil 20'de şirketlerin ismi ve projede hisseleri gösterilmiştir.

Şekil 20: SCP Projesinin Ortakları

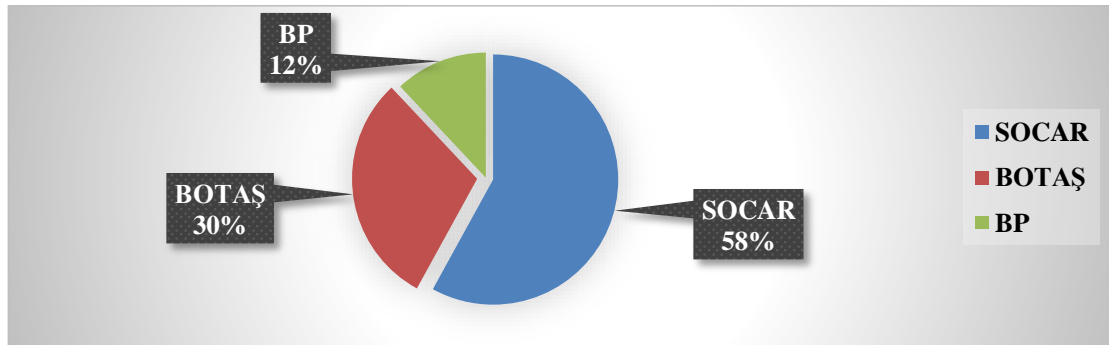

Kaynak: (SOCAR Midstream Operation Limited, Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (SCP), 2019, <http://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#partners>, Erişim: 13.03.2019)

GGK'nın ikinci kısmını oluşturan TANAP projesi Türkiye sınırları içinde doğalgaz boru hattıdır. TANAP projesinin bütçesi toplam 8,5 milyar dolardır (Deutsche Welle, 2018). Projenin gerçekleştirilmesi için Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile 800 milyon dolarlık finansman sağlama anlaşması imzalanmıştır (Daily Sabah, 2017).

TANAP projesinin açılışını 12 Haziran 2018 tarihinde Eskişehir'de gerçekleştirildi. Projenin operatörü SOCAR şirkettir. Yatırımcılar Azerbaycan sermayeli SOCAR Türkiye A.Ş ve Türkiye şirketleri TPAO ve BOTAŞ'tir. Şekil 21'de şirketler ve projede hisseleri verilmektedir. Projenin sahibi Tanap Doğalgaz İletim A.Ş şirkettir.

Şekil 21: TANAP Projesinin Ortakları

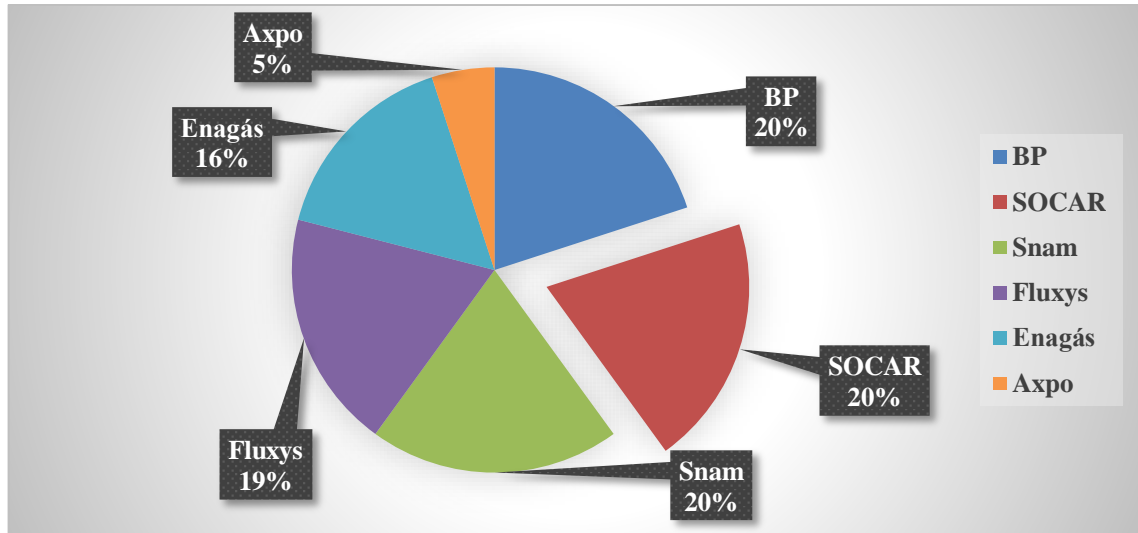

Kaynak: (Wikipedia, Trans-Anatolian Gas Pipeline, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Trans-Anatolian_gas_pipeline, Erişim: 13.03.2019)

GGK'nın üçüncü kısmı Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak Arnavutluk'tan geçerek İtalya'nın içine kadar uzanan TAP boru hattıdır. TAP projesinin uzunluğu toplamda 878 kilometre olup, 550 kilometresi Yunanistan'dan, 215 kilometresi Arnavutluk'tan, 105 kilometresi Adriyatik denizinden geçib 8 kilometresi ise İtalya'nın içine kadar uzanmaktadır.

Projeye İngiltere'nin BP şirketi, Azerbaycan'ın SOCAR şirketi, İtalya'nın Snam şirketi, Belçika'nın Fluxys şirketi, İspanya'nın Enagás şirketi ve İsviçre'nin Axpo şirketi ortaktır. TAP projesinin inşaat, planlama ve geliştirme işinden merkezi İsviçre'de yerleşen “The Trans Adriatic Pipeline AG” şirketi sorumludur (TAP AG, 2019a). Projenin ortaklarının hisseleri şekil 22'de gösterilmiştir

Şekil 22: TAP Projesinin Ortakları

Kaynak: (TAP AG, About us, 2019a, <https://www.tap-ag.com/about-us>, Erişim: 14.03.2019)

Projenin yapımına 2015 yılında başlanılmış 2020 yılında tamamlanması beklenilmektedir (TAP AG, 2019b).

3.2. TÜRKİYE VE GÜNEY GAZ KORİDORU

3.2.1. Genel

Türkiye yerleştiği coğrafi konum itibariyle bölge enerji güvenliği konusunda önem arz etmektedir. Dünyada kanıtlanmış petrol rezervinin %73'ü, doğalgaz rezervinin %72'si Türkiye'nin komşu devletlerinde bulunduğu tahmin edilmektedir

(Bilgin, 2010). Bu küresel petrol tüketiminin %20'sini ve doğalgaz tüketiminin %30'unu yapmakta olan AB için Türkiye enerji koridoru konumunda güvenli bir ülkedir (Erşen, Çelikpala, 2019: 586).

Enerji ithalatçısı AB ve enerji ihracatçısı Hazar Havası devletleri ve Orta Doğu devletleri için Türkiye enerjinin ulaşması konusunda güvenilir ortak olarak görmektedir. Diğer bir sebep ise enerji ihracat ve ithalatı konusunda Türkiye'ye alternatif güzergahlar hem ekonomik hem de güvenlik sorunları ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden AB, Türkiye'nin dahil olduğu enerji projelerine destek vermektedir (Ayhan, 2009: 173).

Türkiye 2017 yılında toplam 51 milyar metreküp doğalgaz tüketmiş, neredeyse enerji ihtiyacı talebinin %75'ini ithal edilen kaynaklardan elde edilmektedir ve (Enerji Atlası, 2018), (Türkiye Petrolleri, 2017: 30). Bu talebin bir kısmını karşılamak için Türkiye'den geçecek olan enerji hatlarının bir kısmı Türkiye'de iç talebe yönelik olacaktır. TANAP bunun örneğidir (Socor, 2012).

3.2.2. Türkiye'nin Enerji Politikasına Etkisi

Enerji politikasının kavramına bakıldığında “Teknoloji ekonomi ve enerji ile ilgili kararlarının alındığı kurumsal yapıdan oluşmakta ve kısa dönemde arz-talep yönetimi, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir” (Bayraç, 2009: 118). Türkiye enerji politikasının ana amacı, ekonomik büyümeye ve sosyal gelişmeye katkı sağlayacak şekilde enerjinin yeterli miktarda, güvenilir ve rekabet edilebilir fiyatla temin edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014: 10).

Her devlet kendi enerji politikalarını belirlemektedir. Ankara'nın enerji politikasında ana hedefi, enerjinin makul fiyatlarla ve herhangi bir kesinti riski olmadan temin edilebilecek güvenilir kaynakları bulmaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019)

Enerji politikaları yalnız ekonomik çıkarlar için değil stratejik çıkarlar içinde kullanılmaktadır. Örneğin, enerji ihraç eden devletler stratejik ve politik çıkarları için enerji ihracatında ekonomik kayıpları olsa da, enerjiyi kendi politikalarını uygulamak için tehdit aracı gibi görülmektedir. Bu politikaların belirlenmesinde diğer bir faktör aktör yapısıdır. Enerji politikaları çok aktörlü bir yapıda belirlenmektedir. Devletin dış

politikasını belirleyen temel aktörlerin dışında enerji şirketleri de karar alma süreçlerine dahil olmaktadır. Çünkü ortaya konacak yüksek maliyetli projelerin karşılanması için devletlerin bütçelerinden ayrılan paylar yeterli olmamakta, gerekli yatırımların yapılması, uzman ve teknoloji ihtiyacının karşılanması, ancak güçlü sermaye yapısına sahip şirketlerin katkıları ile mümkün olmaktadır. Bu, aktör yapısında çeşitlemeye neden olduğu gibi, karar alma aşamasında farklı çıkarlar ortaya çıkması nedeniyle süreçlere dahil olan şirketler ile diğer aktörler arasında çatışmalara neden olmaktadır (Memmedli, 2017: 207).

Türkiye ile İran arasında yaşanan anlaşmazlık daha sonra Rusya ile Ukrayna arasında anlaşmazlık gaz tedarikinde sıkıntılara neden oldu (Shi, 2009: 58-59). Bundan sonra hükümet bu stratejik açıklığın giderilmesi için çalışmalara başladı ve Türkiye'nin toplam tüketiminin %4,5'ini karşılamakta olan 1,6 milyar metreküp kapasiteli ilk yeraltı depolama tesisi Silivri'de faaliyete geçti (Balat, 2010: 2002).

Türkiye enerji ithalatına bağımlı durumdadır. Bu sebepten dolayı Türkiye'ye enerji ihracatçılarına büyük miktarda döviz ödemektedir (Erdoğan, 2017:20) Türkiye'nin en çok doğalgaz ithal ettiği ülkeler Rusya, İran, Azerbaycan, Cezayir ve Nijerya'dır. 2016 ithalat rakamlarına bakıldığında toplam doğal gaz ithalatı yaklaşık 46 milyar metreküp, bunun da %53,5'inin Rusya'dan, %16,7'sinin İran'dan, %14'ünün de Azerbaycan'dan yapıldığı görülmektedir. Türkiye'de doğal gaz en çok elektrik üretiminde, sanayi ve konutlarda kullanılmaktadır.

BTC hattı faaliyete başladıktan sonra Azerbaycan'la Türkiye arasında doğal gaz ticaretinde her geçen yıl artış yaşanmaktadır. 2016 yılında toplam doğal gaz ithalatında Azerbaycan'ın oranı yaklaşık %14'e çıkmıştır.

Tablo 20: Ülke Bazında Doğal Gaz İthalatı (milyon metreküp)

Yıl	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Spot LNG	Toplam
2002	11,574	660	0	3,772	1,139	0	17,095
2003	12,460	3,461	0	3,795	1,107	0	20,823
2004	14,102	3,498	0	3,182	1,016	0	21,798
2005	17,524	4,248	0	3,786	1,013	0	26,571
2006	19,316	5,594	0	4,132	1,100	79	30,221
2007	22.762	6,054	1,258	4,205	1,396	167	35,842

2008	23,159	4,113	4,580	4,148	1,017	333	37,350
2009	19,473	5,252	4,960	4,487	903	781	35,856
2010	17,576	7,765	4,521	3,906	1,189	3,079	38,036
2011	25,406	8,190	3,806	4,156	1,248	1,069	43,874
2012	26,491	8,215	3,354	4,076	1,322	2,464	45,922
2013	26,212	8,730	4,245	3,917	1,274	892	45,270
2014	26,975	8,933	6,074	4,179	1,414	1,598	49,173
2015	26,783	7,826	6,169	3,916	1,240	2,493	48,427
2016	24,740	7,705	6,480	4,193	1,120	1,962	46,200

Kaynak: (T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ham Petrol ve Doğal Gaz Tüketimi, 2017, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>, Erişim: 19.03.2019).

Tablo 20'den görüldüğü gibi Türkiye'nin gaz ithalatında en çok payı Rusya, İran ve Azerbaycan almaktadır. 2013 yılında toplam doğalgaz ithalatında İran'dan ithal edilen gaz miktarın yarısı kadarı Azerbaycan'dan ithal edilmekteydi. Şimdi yıllar itibariyle bu oran Azerbaycan lehine artmaktadır. TANAP ile birlikte bu oran daha da artacağı öngörülmektedir (Furuncu, 2018: 552).

Doğal gaz, Türkiye'nin enerji karışımında en hızlı büyüyen enerji kaynağıdır, Ülkenin doğal gaz tüketimi, 2016 yılında toplam 46,146 milyar metreküp (Bcm) olmuştur. 2017 yılı toplam gaz ithalatının %37'si elektrik üretimi için gerçekleştirilmiştir. Toplam elektrik üretimindeki pay ikinci sırada %33'le kömürden, hidrolik enerjiden, rüzgardan, jeotermal enerjiden ve diğer kaynaklardan elde edilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018). Tablo 21'de 2001-2017 yılları arasında elektrik üretiminde karışım oranları verilmiştir.

Tablo 21: Elektrik Üretiminde Karışım Oranları

	Toplam (GWh)	Kömür (%)	Sıvı yakıtlar (%)	Doğal gaz (%)	Hidrolik (%)	Yenilenebilir Enerji ve Atıklar³ (%)
2000	124.922	30,6	7,5	37	24,7	0,3
2001	122.725	31,3	8,4	40,4	19,6	0,3
2002	129.4	24,8	8,3	40,6	26	0,3
2003	140.581	22,9	6,6	45,2	25,1	0,2
2004	150.698	22,8	5	41,3	30,6	0,3
2005	161.956	26,6	3,4	45,3	24,4	0,3
2006	176.3	26,4	2,4	45,8	25,1	0,3
2007	191.558	27,9	3,4	49,6	18,7	0,4
2008	198.418	29,1	3,8	49,7	16,8	0,6

³ Jeotermal, rüzgar, katı biyokütle, güneş, biogaz ve atık kaynaklarını içerir.

2009	194.813	28,6	2,5	49,3	18,5	1,2
2010	211.208	26,1	1	46,5	24,5	1,9
2011	229.395	28,8	0,4	45,4	22,8	2,6
2012	239.497	28,4	0,7	43,6	24,2	3,1
2013	240.154	26,6	0,7	43,8	24,7	4,2
2014	251.963	30,2	0,9	47,9	16,1	4,9
2015	261.783	29,1	0,9	37,9	25,6	6,5
2016	274.407,7	33,7	0,7	32,5	24,5	8,6
2017	297.277,5	32,8	0,4	37,2	19,6	10

Kaynak: (Türkiye Elektrik İletim A.Ş, Türkiye Üretim-İletim İstatistikleri, 2018, <https://www.teias.gov.tr/tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, Erişim: 20.03.2019)

Tablo 21’den görüldüğü gibi Türkiye’de toplam elektrik enerjii tüketiminin en büyük kısmını doğalgaz daha sonra kömür oluşturmaktadır, 2015 yılında toplam elektrik üretim içinde 99,219 GWh’la %37,9, 2016 yılında ise 87,820 GWh’la %32,1’sini⁴ oluşturmaktadır (T,C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017: 16). Ayrıca Bakanlık verilerine baktığımızda her geçen yıl yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik üretimindeki yeri artmaktadır.

Türkiye enerji terminali olma yolunda önemli projeler ve altyapı çalışmaları yapmaktadır. Ceyhan’ı enerji terminali yapmak için önemli stratejik adımlar atmalı ve boru hattının geçtiği ülkelerde istikrar olması gerekmektedir (ERBAŞ AÇIKEL, 2011: 65). Ayrıca Türkiye enerji stratejisinde 2030 yılına geldiğinde toplam elektrik üretiminin %30’nu yenilenebilir kaynaklardan, özellikle rüzgar ve güneş gibi kaynaklardan elde etmeği amaçlamaktadır (Ateşoğlu Güney, 2015: 38)

3.2.3. Türkiye’ye Sağlayacağı Faydalar

3.2.3.1. Stratejik Faydalar

Türkiye, çevresinde bulunan enerji ihraç eden devletler ve enerji ithal eden devletler için stratejik öneme sahiptir. Bunun sebebi coğrafi konumudur. Türkiye enerji ihrac ve ithal eden devletler arasında köprü olmasıyla beraber hem de büyük enerji ithalatçısıdır. Bu T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın verilerine bakıldığında görülmektedir.

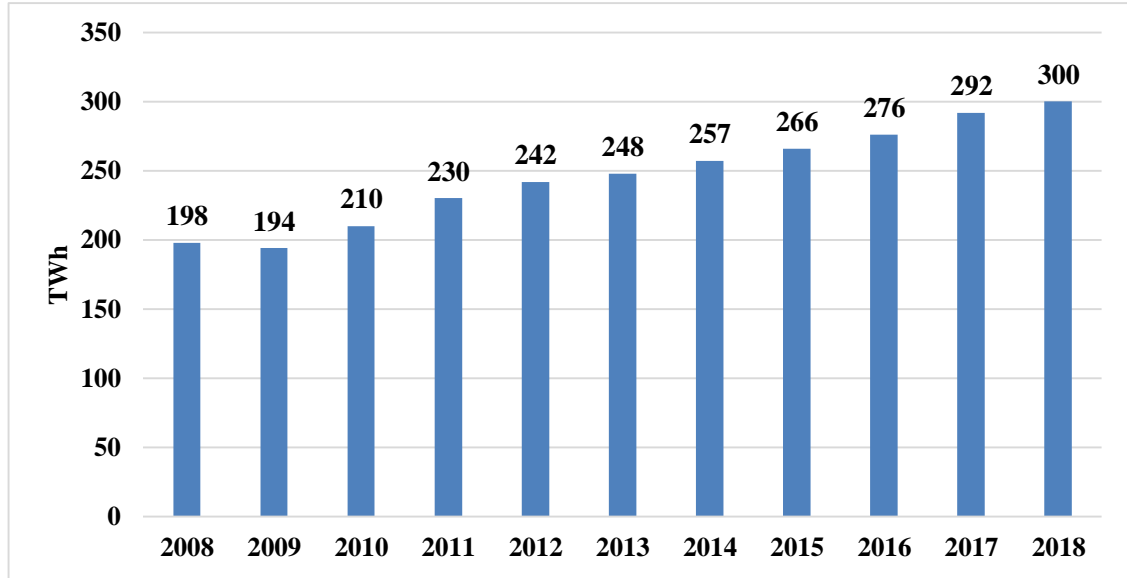
⁴ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Türkiye Elektrik İletim A.Ş verilerinde çelişki vardır.

Türkiye'nin enerji stratejisininin 3 ana sütunu vardır (Babalı, 2009: 27).

1. Yurtiçi tüketim için çeşitlendirilmiş, güvenilir ve uygun maliyetli tedarik kaynağı sağlamak;
2. Enerji piyasasını serbestleştirmek;
3. Kilit bir ülke ve enerji merkezi olmaktır.

Türkiye'nin ithal ettiği enerjinin büyük bir kısmı elektrik enerjisi olarak kullanılmaktadır. Bu elektrik enerjisinin de sanayi, hanehalkı ve ticari kuruluş sektörlerinde kullanılmaktadır (M. Balat, 2009: 158). Şekil 23'de Türkiye'nin yıllara göre elektrik tüketim grafiği verilmiştir.

Şekil 23: Türkiye'nin Yıllara Göre Elektrik Tüketim Rakamları

Kaynak: (Enerji Atlası, Türkiye'nin Yıllık Elektrik Tüketimi, 2019, <https://www.enerjiatlası.com/elektrik-tuketimi/>, Erişim: 21.03.2019)

Şekil 23'den görüldüğü gibi Türkiye'nin 2009'dan başlayarak her geçen yıl elektrik tüketim oranları artmaktadır.

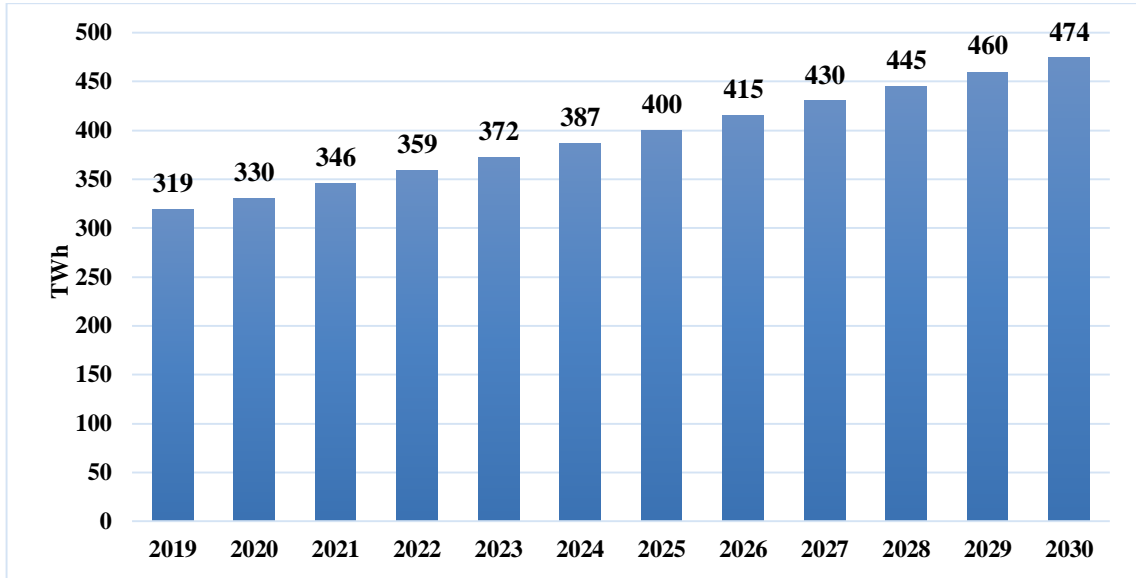
Türkiye, elektrik enerjisininin büyük çoğunluluğu fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Elektrik üretimi içinde en çok payı alan enerji kaynağı doğal gazdır. 2016 yılında toplam elektrik üretimi içinde %32,09 doğal gaz, %24,58 hidrolik kaynaklar yerde kalan 43,33'lük kısmı ise diğer kaynaklardan elde edilmiştir (Bağcı, 2019: 106). 2017 yılında elektrik üretiminin %37'lik kısmı doğal gazdan, %33'lük kısmı kömürden, %20'lik kısmı hidrolik enerjiden, %6'lık kısmı rüzgardan ve her biri %2 olmakla

jeotermal ve diğ er kaynaklardan elde edilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Türkiye elektrik üretimini fosil yakıtlar vasıtasıyla elde etmeyi azaltmakla birlikte elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların oranını artırmak için programlar geliştirmektedir. Programlarda 2030 yılına kadar elektrik üretiminin %10'unu nükleer enerji ile temin etmek öngörülmektedir (Ateşoğ lu Güney, 2015: 38).

Türkiye Makina Mühendisleri Odası'nın (TMMOB) raporuna göre Türkiye'de 2019 yılında 319 TWh elektrik tüketimi gerçekleşecek. Ş ekil 24'de TMMOB'un elektrik tüketim tahminleri verilmiştir.

Ş ekil 24: Türkiye'nin Elektrik Tüketim Tahminleri

Kaynak: (TMMOB, Elektrik Tüketim Tahminleri, 2018: 15)

Jensen'e göre, Türkiye coğ rafi konumunu kullanarak Hazar Havzası ve Orta Doğ u'dan enerji ihracının kendi ülkesinden geçerek Avrupa'ya ulaşmasını sağlamak için projeler geliştirmektedir. Bu yolla Türkiye hem enerji merkezi olma yolunda ilerlemiş olacak hem de AB'ye katılım şansını büyük ölçüde artırmış olacaktır (Jensen, 2007: 36).

Türkiye elinde bulunan avantajları kullanarak enerji kaynaklarından Avrupa'ya enerji ulaştırmak için GGK gibi yeni boru hatları inşa etmek ve mevcut olanları geliştirmek için projeler geliştirmektedir. Türkiye'ye doğ al gaz ithalatının altıda birini

oluşturan, Tebriz-Erzurum boru hattının da gelecekte GGK'ya birleştirme olasılığı da vardır (Pollak, Schubert, 2017: 76).

Enerji stratejisinde Türkiye, proje geliştirilmesi ve genişletilmesinde kilit bir ülkedir. Çünkü, Türkiye AB açısından önemli bir oyuncu olma ve Avrupa'ya ulaşan boru hatlarında 4. en büyük ülke olma beklentileri vardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009: 5). Bu nedenle Türkiye'nin enerji stratejisi GGK stratejisine uygun görünmektedir. Ayrıca Türkiye'nin BTC, Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ve TANAP hatları ile beklentilerine ulaşmak için önemli projelerdendir (Özdemir, Yavuz, Tokgöz, 2015: 100). GGK projesinde sadece tranzit ülke olarak değil hem de projede Avrupa'ya gönderilecek doğal gazda söz sahibi olması, bunun neticesinde Türkiye'nin pazarlık gücünü artırmaktadır (Kardaş, 2014: 5).

Bazı araştırmacılara göre, TANAP'ı bir fiyat belirleme mekanizması veya hatta stratejik açıdan transit bir gelir sağlamadığını, bunun da Türkiye'yi bir merkez yerine sadece bir koridor haline getirdiğini savunmaktalar (Özdemir, 2017: 119). Enerji merkezi ola bilmek için dünyanın enerji ihraç eden bölgelerinde rafineri sahibi ve enerji işlem borsasında işlem gören şirketlerin olması ve ayrıca gaz depolama ve LNG tesislerinin bulunması gerekmekte olduğunu savunmaktalar (Yıldızel, 2016).

Başka bir araştırmacılara göre ise, Türkiye önemli enerji merkezi olma yolunda devam etmektedir. Çünkü, BTC BTE boru hatları ve boğazdan tankerlerle önemli miktarda enerji taşınmaktadır. Konumu, ekonomik ve siyasi durumu itibariyle Avrupa, Türkiye'ni istikrarı ve ekonomik gelişimi itibariyle stratejik bir ortak olarak görmektedir (Huseynov, 2017: 342). Türkiye'nin keşfedilmemiş enerji kaynakları potansiyeli dikkate alındığında Türkiye enerji merkezi olarak görülmektedir (Tagliapietra, Zachmann, 2017: 2).

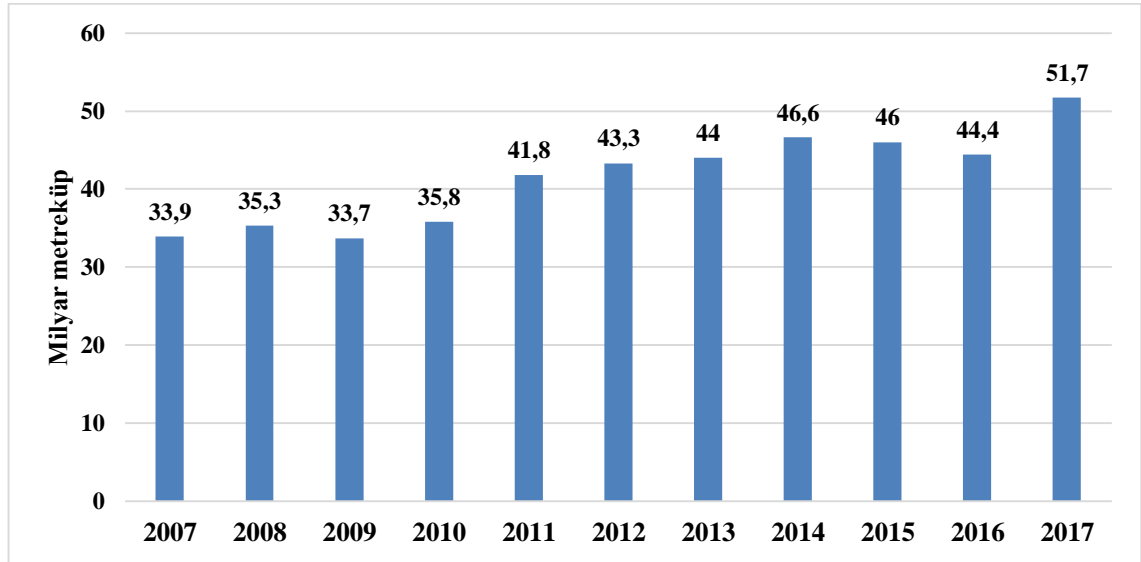
Türkiye'nin konumu itibariyle sadece Doğu-Batı koridoru olarak değil ayrıca Kuzey-Güney koridoru olarak da ele alınmalıdır. Türkiye'yi "by pass" eden enerji projeleri hem ekonomik hem de siyasi olarak mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin sınırları yakınında ekonomik, askeri ve siyasi olarak bir düzensizlik vardır. Bu sebeplerden dolayı Türkiye'nin sınırları dışından geçecek bir proje güvenli olmadığı gözükmemektedir.

3.2.3.2. Ekonomik Faydalar

Türkiye dünyanın en büyük 20. ekonomisi olması ve ekonomisini geliştirebilmek için enerjiye ihtiyacı var ve enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır (Statistics Times, 2019). Bu yüzden Türkiye enerji ihtiyacın karışlamak için 2020 yılı sonuna kadar 128 milyar dolar harcaması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı Türkiye, enerji sektöründe yerli ve yabancı yatırımcıları yatırım yapmaya teşvik etmektedir (TAİK & DEİK, 2008: 91).

Türkiye 2017 yılı elektrik üretiminde %37,2 oranla en fazla kullanılan birincil enerji kaynak olan doğal gaz, aynı yıl toplam 51,7 milyar metreküp doğal gaz ithal edildi ve ithalatın 42,8 milyar metreküpü boru hatları ile gerçekleştirildi. Boru hatları ile gerçekleştirilen ithalatta en büyük oran yaklaşık %64'lük oranla 27,6 milyar metreküp Rusyadan, %21'lik oranla 8,9 milyar metreküp İrandan ve %15'lik oranla 6,3 milyar metreküp Azerbaycan'dan ithal edilmiştir (BP, 2018: 29-34). Şekil 25'de 2007-2017 yılları arasında Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalat rakamları verilmiştir.

Şekil 25: Türkiye'nin Toplam Doğal Gaz İthalat Rakamları

Kaynak: (BP, Natural gas: Consumption in billion cubic metres, 2018: 28)

Uluslararası enerji boru hatlarının Türkiye'den geçmesi stratejik avantajla birlikte hem de ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Buna ilişkin TANAP Genel Müdürü "...Türkiye'den bu şekilde ne kadar çok boru hattı sistemi geçerse, Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında bir tür emniyet sibobu, sigorta görevi görüyor. Bu

dönemde bu tarz yatırımların tamamlanmasıyla Türkiye daha ucuz gaza erişim imkanı da sağlayabilecek. Çünkü gazın gazla rekabet edeceği bir piyasa ortaya çıkıyor." dedi (Hürriyet, 2016).

2010 yılında İsrail Levante havzasında doğal gaz rezervi bulması ve bu alanın genişlendirmesi sebebi hem kendi ülkesinin itiyacını karşılamak hem de AB'ye enerji ihraç etmektir (Dagoumas, Flouros, 2017: 19). Levante havzasından AB'ye enerji ihraç etmek için en güvenilir ve ekonomik yol boru hattının Türkiye'ye gelmesi ve TANAP'la birleşmesidir. Bu da Türkiye'nin stratejik enerji merkezi olma ve ekonomik politikalarını desteklemektedir. Ayrıca, Türkiye gelecekte öngörülen bu konumu nedeniyle gaz fiyatlarında pazarlık yaparak fiyat indirimi sağlamakla ekonomik olarak daha karlı çıkabilecek.

Enerjinin İpek Yolu olarak bilinen GGK'nın Türkiye kısmını oluşturan TANAP boru hattı ile 6 milyar metreküpü Türkiye'ye ve ilk etapta 10 milyar metreküpü Avrupa'ya verilecek 16 milyar metreküp gaz, kademeli olarak 24 milyar metreküpe daha sonra 2026 yılına kadar 31 milyar metreküpe çıkarılması planlanmaktadır (Çıtak, 2016: 128), (Hasanov, 2016: 999), (İbrahim, 2018: 49). Gaz hacminin artışı tranzit geçiş ücretlerinin artımına sebep olacaktır

TANAP projesi sayesinde Türkiye'ye gelecek doğal gaz, toplam doğal gaz ithalatında 38-57 dolar indirim sağlayacaktır. Bu indirim Türkiye'ye 2045 yılına kadar toplamda 94,8 milyar dolar kazanç sağlayacaktır (Hasanov, 2014: 126). Ayrıca TANAP hattıyla Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği doğal gaz Rusya gazına nazaran %12 daha ucuzdur (Gurbanov, 2012). Fiyat farkından dolayı Türkiye için TANAP gazı ekonomik olarak Rusya gazına nazaran daha avantajlı konumdadır. Ayrıca TANAP hattı ile Türkiye'ye ithal edilen edilecek ek 6 milyar metreküp doğal gaz 2017 yıl toplam gaz ithalatının %11,6'sını oluşturmaktadır. Azerbaycan bu yolla Türkiye gaz piyasasında pazar hacmini artırmış olacaktır.

TANAP'la doğal gaz tedarikinin yanı sıra bir çok farklı ekonomik avantajları da vardır. Proje kapsamında ülkeye SOCAR, BP gibi uluslararası şirketler yatırım yapmıştır. Azerbaycan'nın Devlet Petrol Şirketi olan SOCAR Türkiye'de en büyük dış yatırımcı olarak şuana kadar yaklaşık 20 milyar dolar yatırım yapmıştır (SOCAR

Türkiye, 2019b). Boru hattının geçtiği güzergahlarda 13 bin kişiye istihdam imkanı sağlanmış, boru hattı inşaatında Türkiye'nin bir çok sanayi kuruluşlarının da ürünleri kullanılmıştır (Habertürk, 2018). Ayrıca, geçtiğimiz aylarda SOCAR doğal gaz iletme sektöründe faaliyetini yürüten Alman enerji şirketi "EWE Turkey Holding" ve grub şirketlerini satın aldı. Bursagaz ve Kayserigaz'ı da bünyesinde bulunduran şirketler grubunun satınalma kararını SOCAR başkanı hem ekonomik hem de stratejik karar olduğunu belirtti (Sözcü, 2019).

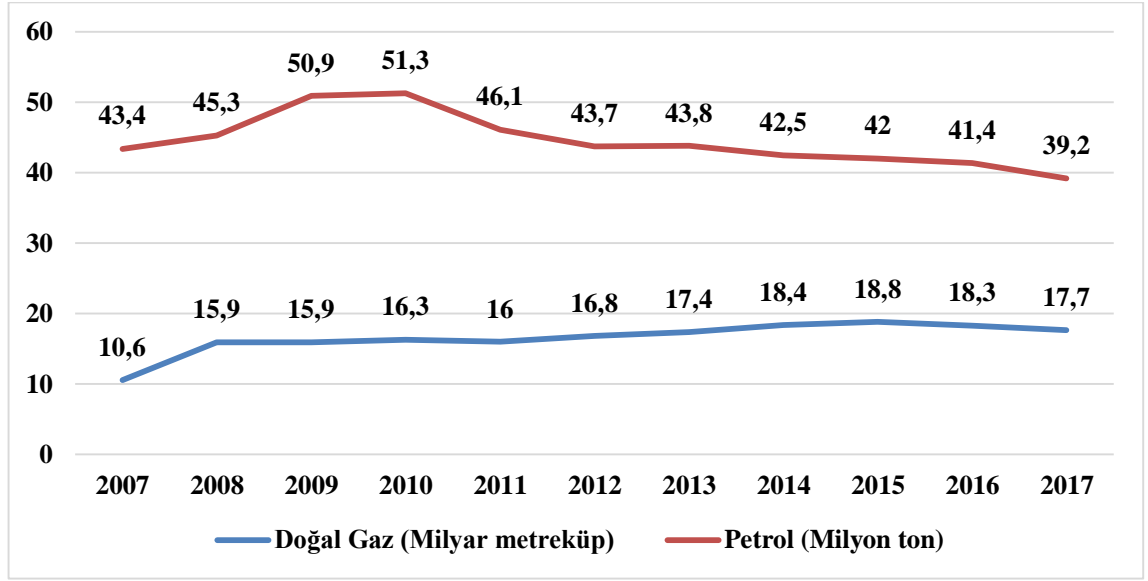
3.3. AZERBAJYCAN VE GÜNEY GAZ KORİDORU

3.3.1. Genel

GGK birinci aşamada başladığı ülke olarak Azerbaycan enerji ihraç potansiyeli yüksek olarak değerlendirilmektedir. GGK Şahdeniz doğal gaz kaynağından Avrupa'ya doğal gaz ihraç etmeyi amaçlamaktadır. Avrupa'ya ihraç edilecek toplam 10 milyar metreküp doğal gazın birer milyar metreküpü Yunanistan ve Bulgaristana, 8 milyar metreküp gaz ise İtalya'ya verilecektir (Pirani, 2018: 6).

Azerbaycan'ın 2016 yıl sonu itibariyle dünya doğal gaz rezervinin %0,7 oranına tekabül eden 1,3 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile, dünya petrol rezervinin %0,4 oranına tekabül eden 7 milyar varil petrol ile önemli enerji rezervi bulunmaktadır (BP, 2018: 12-26). Bu da Azerbaycan'ı önemli enerji rezervleri olan ülke konumuna getirmiştir. Azerbaycan, 2017 yılında toplam 17,7 milyar metreküp doğal gaz, 39,2 milyon ton petrol üretmiştir. Azerbaycan'ın 2007-2017 yılları arası toplam doğal gaz ve petrol üretimi şekil 26'da verilmiştir.

Şekil 26: Azerbaycan'ın Toplam Doğal Petrol ve Gaz Üretimi (2007-2017 Yılları)

Kaynak: (BP, Statistical Review of World Energy, 2018: 16, 28)

Azerbaycan'da en çok petrol ve gaz tüketimi 2013 ve 2015 yıllarında gerçekleşmiştir. En çok petrol tüketimi 101 bin varil/gün 2013 yılında, doğal gaz tüketimi 2015 yılında 11,1 milyar metreküp/yıl gerçekleşmiştir (BP, 2018: 15-29).

Bu gün Azerbaycan'dan üretilen petrolün %75'i AÇG havzasından, %25'i ise Bakü yakınlarında ve Hazarın diğer kaynaklarından üretilmektedir (Senderov, et al., 2018: 2). Azerbaycan'da ihraç edilen petrolün önemli kısmı BTC boru hattı üzerinden gerçekleşmekte ve GGK'nın tamamlanmasıyla birlikte doğal gaz ihracatı da artacaktır. (U.S. Energy Information Administration, 2019: 4).

Ayrıca Şahdeniz'e ek olarak, 2020'lerde Azerbaycan'ın gaz üretimini artırabilecek çeşitli gaz arazileri bulunmaktadır. Örneğin gaz arazilerinden olan "Abşeron" 2021 yılında üretime başlaması planlanmaktadır. İlk aşamada 3-5 milyar metreküp/yıl gaz üretimi olması öngörülmektedir. 2020'li yıllarda Avrupa'ya ihracat için 3-8 bcm / yıl ilave gazın bulunabileceği tahmin edilmekte, SOCAR yetkilileri 2025 yılına kadar üretimde 40-45 milyarmetreküp gaz satışını öngörmektedirler (Ibrayeva, et al., 2017: 132).

Azerbaycan ülke ekonomisinin kalkınması açısından enerji ihracat pazarını genişletmeği amaçlamaktadır (Mammadov, 2013: 4). Bu sebepten dolayı enerji

ihtiyacı olan AB'ye enerji ihraç etmek istemektedir. Gelecekte ihracat kapasitesini artırmayı planlamaktadır.

3.3.2. Azerbaycan Enerji Politikasına Etkisi

1990'larda oluşturulan şuan uygulanan enerji stratejisi gelecekte Orta Asya hidrokarbon rezervlerine tranzit geçiş sağlamakla güvenilir bir ülke haline dönüştürmek amaçlanmaktadır. H. Aliyev zamanında hazırlanan enerji stratejisinin 3 temel amacı var (Rzayeva, 2015: 9).

1. Azerbaycan'a dış yatırımlar çekmekle bölgede önemli petrol ihracatçısı konuma getirmek;
2. Kısa dönemde komşuları uzun dönemdeyse Avrupa için stratejik öneme sahip doğalgaz ihracatçısı yapmak;
3. Orta Asya'nın enerji açısından önemli tranzit ülke konumuna getirmek amaçlanmaktadır.

Azerbaycan Türkiye vasıtasıyla 2006 yılından petrolü 2007 yılından doğal gazı dış pazara ulaştırmaktadır. BTC hattının açılması ile Azerbaycan petrolü Türkiye'nin Ceyhan limanı vasıtasıyla, BTE boru hattı ile doğal gaz ihracatı gerçekleştirilmektedir.

Enerji stratejinin realize edilmesi Hazar Havzası ülkeleri, AB ve Azerbaycan açısından kilit rol oynamıştır. ABD ve Türkiye'nin yoğun siyasi desteğiyle hayata geçirilen BTC projesinden sonra bölgedeki jeopolitik denklem değişmiştir. BTC'nin realize edilmesi ile Hazar Havzası ülkeleri enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmak için yeni bir rota elde etmişlerdir. Ayrıca bu rota AB'ye petrol ithalatında Orta Doğu ve Rusya enerji kaynaklarına yeni bir alternatif olmuştur (Rzalı, 2019: 117).

Doğalgaz projelerinde Azerbaycan'ın kilit ülke haline gelmesinde en önemli gelişmeler 1996'da 30 yıl vadesi olan Azerbaycan hükümeti ve diğer şirketler arasında Şah Deniz perspektif sahasının sahasının keşfedilmesi, araştırılması ve Üretim Paylaşım Anlaşması imzalanmıştır (BP Azərbaycan, 2018: 4).

Enerji stratejisinin ikinci temel amacı olarak belirlenen AB ve komşu ülkelere doğal gaz ihracatı yapmak şuan GGK'nın yapılma amaçlarından biridir. Bu proje

vasıtasıyla hem Türkiye'nin artan enerji talebini karşılamak, hem de enerjiye talebin yüksek olduğu AB pazarlarına enerji ihraç edilecektir. 2018 yılından itibaren Türkiye'ye bu projenin Türkiye kısmını oluşturan TANAP boru hattı vasıtasıyla doğal gaz ihracatı yapılmaktadır.

GGK, AB'nin oluşturduğu TEN-E programı kapsamına alınmıştır ve öncelik sayılan 4 doğalgaz koridorundan biridir. TAP projesi, IAP projesi ile de birleşme olanağına sahip olduğunu için AB açısından siyasi ve hukuki destek alan bir projedir (Rzalı, 2019: 133).

GGK projesinin ilk aşamasında Azerbaycan'ın Şahdeniz doğal gaz sahasında üretilen doğal gazı Türkiye ve AB'ye ihraç etmek hedeflenmektedir. Ayrıca Şahdeniz projesi GGK'nın temel yapıtaşını ve bölgenin enerji arz güvenliği stratejileri çerçevesinde en önemli rekabet alanlarından birini oluşturmaktadır. Projenin sonraki aşamasında ise Hazar Havzası ve Orta Doğu kaynaklarının direk olarak AB pazarına ulaşması hedeflenmektedir (European Commission, 2011: 32).

GGK projesinin yapılaşma amaçlarından olan gelecekte Orta Asya özellikle Türkmenistan doğal gazını Avrupa'ya taşımaktır. Ancak Türkmen gazı Rusya'nı *bypass* ederek Avrupa'ya taşınması için gerekli altyapı mevcut değildir. Diğer taraftan Rusya ve İran'ın jeopolitik çıkarları yakın gelecekte TCP'nin hayata geçmesi önünde en büyük engellerdendir. Dolayısıyla Türkmenistan olmadan, Hazar rezervlerini Avrupa'ya taşımak için büyük hacimli projeler üretmek hem üreticiler hem de tüketiciler açısından ekonomik ve politik riskleri artırmaktadır (Rzayeva, 2012: 145). GGK projesinin hayata geçmesi üzerinde en büyük zorluklardan biri de Rusya faktörüdür. Rusya Avrupa'ya gaz ihracat tekeli kaybetmemek için Hazar Havzası devletlere baskı uygulamakta, enerji ulaşımı için boru hatlarını kendi toprakları üzerinden geçirmeğe çalışmaktadır (Cohen, 2014: 8-9).

Avrupa'nın enerji ithalat kaynağını çeşitlendirmesine karşın Rusya tekeli kaybetmemek için GGK projesine enerji tedarik edecek ülkelere bir takım zorluklar çıkarmaktadır. Rusya'nın Şahdeniz sahasından çıkarılacak doğal gazın tamamını almak teklifi bu zorluklara örnek teşkil etmesidir. Ancak Şahdeniz konsorsiyumu ve Azerbaycan hükümeti bu teklifi kabul etmemiştir (Coote, 2017: 7).

Azerbaycan konumu itibariyle enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırması için tek güvenilir koridor Türkiye'dir. Enerji kaynaklarında problemin (arz aksaklığı, konum güvenliği ve sair) yaşanmaması Azerbaycan için önem arz etmektedir. Ayrıca gelecekte enerji politikasının 3. Aşaması olan Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının Azerbaycan üzerinden taşınması için stratejik projeler geliştirmektedir. Bu proje ve politikalarla Azerbaycan'nın hedeflediği amaçlara ulaşabilmesi öngörülmektedir.

3.3.3. Azerbaycan'a Sağlayacağı Faydalar

3.3.3.1. Stratejik Faydası

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Rusya'ya karşı Batı'lı devletler hem siyasi hem de ekonomik destek vermektedirler. Batı Hazar Havzası ve Orta Asya'daki jeopolitik çıkarları için Kafkasya özellikle Azerbaycan'la iyi ilişkiler sürdürmektedir. Azerbaycan'ın stratejik coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

AB'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarını Batı'ya ulaştırması fikri 1990'larda ortaya atılmış ve bu fikir BTC boru hattı ile realize edilmiştir. BTC fikrinin realize edilmesinden sonra politik destek eşliğinde 2007 yılında Şahdeniz I sahasında üretilen gaz Türkiye ve Gürcistan'a ihraç edilemeye başladı. Daha sonra Azerbaycan Türkiye Türkmenistan arasında Trans Hazar Boru Hattı'na ilişkin belge imzalandı. Bütün gelişmelere rağmen Rusya ve İran'ın bu projeye karşı çıkması ve Rusya'nın Hazar Denizi'nin statüsü konusunda anlaşmazlığı ortaya atarak süreci sekteğe uğratmıştır (Pirani, 2018: 2).

Azerbaycan enerji kaynaklarının Batı'ya taşınması için en önemli girişimlerden biri 2004 yılında gerçekleşen Bakü Girişimi'dir. Girişimin amacı Hazar enerji kaynaklarının Rusya, İran ve Türkiye'den geçerek Batı'ya ulaştırılması olarak belirlendi. Daha sonra 2006 yılında Kazakistan'da enerji bakanları seviyesinde gerçekleşen toplantıda Bakü Girişimi'nde önerilen yol haritasının kabul ettiklerini açıkladılar (Parlar Dal, Kurşun, 2017: 22). Haritanın kabul edilmesinden sonra 2008 yılında Kazakistan petrolü, daha sonra 2010 yılında Türkmenistan petrolü BTC hattı

üzerinden taşınmaya başlandı. Ancak 2011’de ulaşım koridorunda uyumsuzluk nedeniyle petrol akışı kesildi.

AB’nin enerji ithalat yollarını çeşitlendirme çabası Rusya-Ukrayna krizinde daha da arttı. İlk kriz 2006 yılında ikinci kriz ise 2009 yılında gerçekleşti. İkinci krizde Rusya’ya en büyük gaz tedarikçisi olarak 2 haftalık gaz akışını durdurması ardından Avrupa’da çeşitli krizlere neden oldu. Bu aksaklığın ardından Avrupa’nın Rusya’nı güvenli bir enerji partneri olma gibi stratejisini sorgulamasına neden oldu (Coote, 2017: 12). Birinci Rus-Ukrayna krizinin ardından 2008 yılında AB “İkinci Stratejik Enerji İncelemesi: Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı” adlı bir belge yayımladı. Bununla da AB tarafından GGK deyileceği projenin tanımı yapıldı (Jarosiewicz, 2015: 9). Daha sonra 2010 yılında yayımladığı “2020’ye Doğru Enerji Altyapısı Öncelikleri” isimli belgede GGK’ya politik destek verilmesi gerektiğini deklare etmiştir. Bunun yanında GGK, AB’nin enerji arzı güvenliği için kaynak çeşitlendirilmesi bakımından dördüncü en büyük koridor olarak nitelendirilmiştir. Ancak ilgili belgede bu projenin uygulanmasının jeopolitik zorlukları olduğu ve Rusya faktörü vurgulanmıştır. Bu zorlukları aşmak için en önemli aracın üye ülkelerin GGK’a eşit siyasi destek vermesi ve kendi enerji güvenlikleri için özel girişimlerde bulunmamaları gerektiğinin altı çizilmiştir (Rzalı, 2019: 128-129). GGK’nın en önemli hedefi olarak Hazar Havası ve Orta Doğu kaynaklarının AB pazarına ulaşması olarak belirlenmiştir (European Commission, 2010: 32).

Azerbaycan’ın jeopolitik konumunu değerlendirdiğimizde enerji kaynaklarının Avrupa pazarına ulaşmak için tek koridor Türkiye’dir. Enerji kaynakların aksaklığa uğramaması enerji güvenliği açısından Azerbaycan için önemlidir. Gürcistan-Rusya çatışmasında BTC boru hattının zarar göremesi Azerbaycan’ın enerji güvenliliğine tehdit oluşturmaktaydı. Transit rotaların Azerbaycan’dan geçmesinin diğer bir avantajı ise Azerbaycan’nın enerji stratejisinin üçüncü aşaması olarak belirlenen kendi enerji rezervleri tüketildikten sonra Hazar Havzası enerji rezervinin Avrupa’ya ulaştırılması amacıyla güvenilir bir transit ülke olması amacına hizmet etmektedir.

Ancak Türkmenistan’ın Çin’le anlaşması ve Rusya’nın Güney Akım projesini uygulama aşamasına gelmesi, AB’nin GGK’ya gaz tedariki için Azerbaycan dışında herhangi bir ek seçenek bulmadaki başarısızlığı, AB’nin bölgede çıkarları açısından

olumsuz gelişmelerdi ve bu nedenle AB kurumsal olarak GGK projesini öncelikleri arasında görmemekteydi. Fakat AB'nin tersine Azerbaycan ve Türkiye, 2011'den itibaren GGK'na farklı bir yaklaşım getirdiler. Günümüzde GGK koridoru diye anılan koridor orijinal konseptinden ve kapsama alanından tamamen farklıdır (Rzalı, 2019: 141).

GGK projesinde AB tarafından bir takım muafiyet içermekte destek vermektedir. AB hem politik hem, diplomatik hem de finansal destek vermekle projenin hayata geçmesini sağlamaktadır (Bocse, 2019: 156).

GGK'nın Türkiye'den geçen kısmını oluşturan TANAP boru hattının %58'i Azerbaycan'a aittir ve birinci aşamada tek tedarikçisi Azerbaycan'dır. TANAP'a diğer bir boru hattının bağlanması için Azerbaycan'dan onay alınması gerekmektedir (Jarosiewicz, 2015: 15). Ancak Türkiye ve Azerbaycan arasında bağlanan hükümetlerarası anlaşmaya göre GGK projesinde Türkiye'nin de söz sahibi vardır.

TANAP boru hattına Türkiye'nin ortak olmasının Azerbaycan açısından değerlendirdiğimizde hem ekonomik hem de jeopolitik faydaları vardır. İlk önce yukarıda da anlatıldığı gibi Türkiye, Azerbaycan'ın Avrupa pazarlarına ulaşmak için tek güvenilir koridordur. Dağlık Karabağ sorununda da Azerbaycan'a en çok desteği veren ülke konumundadır. Azerbaycan'ın Türkiye'den en önemli beklentisi Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı günümüze kadar süregelen net tavrını sürdürmek ve Erminstan'ı bölgesel projelerden soyutlamak stratejisine uygun olarak Dağlık Karabağ sorunu çözülene kadar bu ülke ile sınırlarını kapalı tutmak, diplomatik ilişki kurmamaktır. Türkiye'nin Azerbaycan'dan beklentisiyse enerji projelerinde Türkiye'nin çıkarlarının daha fazla dikkate alınmak ve onun bölgesel etkinliğinin genişlemesine yardımcı olmaktır (G. Özdemir, Rzalı, 2018: 465-473).

Şuana kadar değerlendirmede GGK üzerinde iki güvenlik riski mevcuttur. Bu riskler GGK enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Birincisi, GGK projesi Dağlık Karabağ'daki çatışma bölgelerinin yakınından geçmektedir. Bu durum enerji güvenliğinde risk oluşturmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Ermenistan üzerinde etkin olması sebebinden Rusya faktörü de dikkate alınmalıdır. İkincisi ise, Türkiye'de varlığını

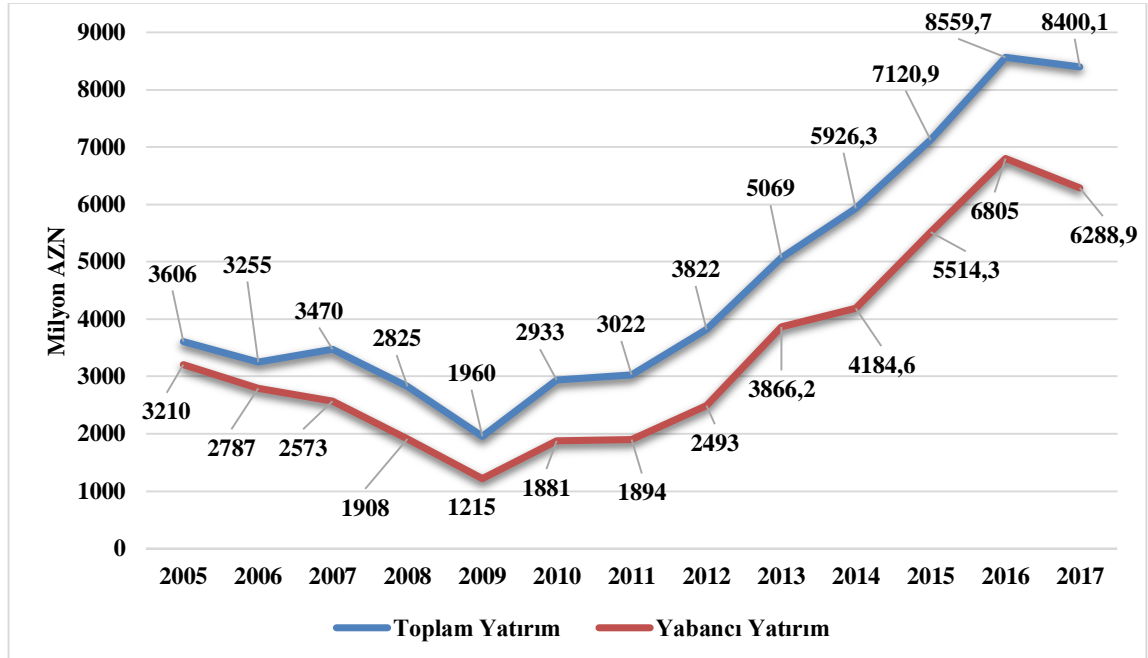
sürdüren PKK terör teşkilatının bulunmasıdır. Bu 2 güvenlik riski yalnızca Azerbaycan ve Türkiye'nin değil genel olarak AB'nin doğal gaz ithalatına da tehdit oluşturmaktadır.

3.3.3.2. Ekonomik Faydası

Azerbaycan ekonomisi büyük oranda enerji ihracatına bağlı olduğu gözükmektedir. ADİK'in yayımladığı raporlarda ticaret verilerine bakıldığında enerji ihracatının toplam ihracatta payı %90'dan fazla olduğu gözükmektedir. Toplam ticarete en büyük payı AB, enerji ihracatının da büyük kısmını Türkiye ve AB ülkeleri oluşturmaktadır.

Dağlık Karabağ sorunundan dolayı 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra ülke AB ve bölge ülkeleri için ekonomik cazibe merkezi haline gelmiş ve dış yatırımları ülkeye çekmeye başlamıştır. Yatırımlar içinde en büyük kısmı enerji sektörüne yatırılmıştır. Şekil 27'de Azerbaycan'da 2005-2017 yılları arasında ham petrol ve doğal gaz sektörüne yatırılan yabancı yatırım miktarı verilmiştir.

Şekil 27: Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektörün Yabancı Yatırım Miktarı

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018b, Sənayedə Əsas Kapitala Yönləndirilən İnvestisiyalar, <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, Erişim: 30.12.2018)

Azerbaycan'da enerji sektörüne yatırılan yatırım miktarında 2009 yılından bu yana yükseliş devam etmektedir. Azerbaycan'da yatırım yapan yabancı şirketlerden en çok payı BP daha sonra diğer yabancı şirketler yer almaktadır. Yatırım miktarında artışın sebebi Azerbaycan'ın ülkeye dış yatırımcı çekmekle ekonomiyi kalkındırmayı, uluslararası projelerde özellikle enerji projelerinde yer almakla konumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu projelerde yer almaktaki ekonomik hedefle birlikte politik hedeflere ulaşmak için de kullanılmaktadır. Örneğin, GGK projesinde TANAP boru hattı üzerinde Türkiye ile ortak olarak çalışmasındaki politik hedeflerden biri de Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı günümüze kadar süregelen net tavrını sürdürmek ve Erminstan'ı bölgesel projelerden soyutlamak stratejisine uygun olarak Dağlık Karabağ sorunu çözülene kadar bu ülke ile sınırlarını kapalı tutmak, diplomatik ilişki kurmamaktır (G. Özdemir, Rzalı, 2018: 465-473).

Azerbaycan'ın AB ile yapılan ticaret raporlarına bakıldığında önemli ticaret partneri olduğu görülmektedir. Tablo 22'e bakıldığında bu açıkça görünmektedir.

Tablo 22: Azerbaycan'ın AB'le Yaptığı Ticaret Verileri

	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Dış Ticaret Hacmi	43554,1	39407,5	25809	21596,6	24257,6
AB ile Dış Ticaret	15276,1	14671,1	9694,5	9777,1	9395,2
AB'den İthalat	3762,8	3103,5	2943,1	2171,7	1942,9
AB'nin Payı, %	35,1	33,8	31,9	25,6	22,1
AB'ye İhracat	11513,3	11567,5	6751,3	7605,3	7452,3
AB'nin Payı, %	48	53	53	56	54

Kaynak: (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Statistik Məcmuə, 2018a: 12-32)

2017'de de AB Azerbaycan'ın en büyük ticaret partneri olarak yerini korumuştur. Toplam dış ticarete AB'nin payı %38,5 olmuştur. AB %54 ile ülkenin ihracatında, %22,1 ile ithalatında ve %38,5 ile de toplam dış ticaretinde birinci sırada yer almaktadır. AB'ye üye ülkeler ile Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde en büyük paya sahip olan ülke İtalya'dır. 2017'de Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacminde %20,9 payla İtalya birinci, Türkiye %11,7 ile ikinci, Rusya Federasyonu ise %9,5 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Almanya %4 payla beşinci, Çek Cumhuriyeti %2,9 payla dokuzuncu sırada yer almışlardır (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018a: 18).

GGK vasıtasıyla Şahdeniz sahasından ihrac edilecek doğal gaz AB ile yaptığı ticaret hacmini daha da artıracaktır. Günümüze kadar Azerbaycan'dan AB'ye direkt doğalgaz ihracatı yapılmasa da 2020'de TAP'ın faaliyete geçmesiyle birlikte Azerbaycan doğalgazı direk Avrupa'ya ihraç edilecektir. Ayrıca GGK projesinden dolayı Türkiye'de, Gürcistan'da ve diğer AB'ye üye olan ülkelerde yaptığı yatırımlar bu ekonomik faydayı artıracığı öngörülmektedir.

Azerbaycan Şahdeniz projesi vasıtasıyla Gürcistan ile yakın ekonomik ve politik ilişkileri geliştirmektedir. Bu sebeple Azerbaycan, Gürcistan'a Rusya petrol ve doğalgaz bağımlılığından kurtulmak için yardım etmektedir. Rusya ile olan çekişmeler sebebiyle de Gürcistan, Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurmayı kendi güvenliği için faydalı görmektedir. Azerbaycan, Gürcistan'ı güvenli bir bölgesel ortak ve yakın bir müttefik olarak kendine yakın tutmak için SOCAR aracılığıyla önemli girişimlerde bulunmaktadır (Rzayeva, Tsakiris, 2012: 12). Ayrıca Gürcistan'da SOCAR'ın alt şirketleri de faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu tür ilişkilerin geliştirmesindeki amaç, bölgesel projeler gerçekleştirmek ve yararlanmaktır. GGK buna örnektir.

Azerbaycan'ın GGK projesinden ekonomik beklentileri arasında, Azerbaycan'ın enerji stratejisindeki üçüncü aşama olan güvenli enerji tranziti ülkeye çevrilerek fayda sağlamaktır. GGK projesinin gelecekteki potansiyel tedarikçileri arasında Türkmenistan ve Orta Doğu (özellikle Irak) ülkeleridir. Şuanki duruma bakıldığında bunun yakın zamanda gerçekleşme olasılığı gözükmemektedir. Örneğin, Türkmenistan bu projeye sıcak bakmamaktadır. Sebepleri ise hem ekonomik açıdan TCP hattını inşa etmek için gerekli güce sahip değil, hem Rusya'nın etkisi bu ülke üzerinde çok fazladır ve Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmek istemektedir, hem de 2009'dan itibaren Çin'e yönelmiş durumdadır (Cohen, 2014: 11). Başka bir sebep ise Azerbaycan'ın Türkmenistan ile yaşadığı Hazar'ın statüsü sorunudur. Statü sorunundan dolayı bazı doğal gaz sahalarında her iki ülke arasında ciddi anlaşmazlık var. Bu durumu zaman zaman Rusya kendi lehinde kullanmaktadır (Siddi, 2019: 8).

Diğer potansiyel tedarikçi olan Irak'ın projeye katılmama amacı ise merkezi hükümetle bölgesel hükümetler arasında yaşanan anlaşmazlıktır (Rzayeva, 2014: 38), (Cohen, 2014: 12). Azerbaycan ve Türkiye yetkilileri Irak bölgesel yönetimleriyle

görüşmeler yürütseler de olumlu sonuca ulaşamamaktadırlar. Dolayısıyla en azından orta vadede Irak gazının GGK'na bağlanması söz konusu değildir.

GGK projesi incelendiğinde en çok fayda Azerbaycan ve Türkiye tarafından sağlanmaktadır. Türkiye'nin doğal gaz ithalat rakamlarına bakıldığında Azerbaycan'dan yapılan doğal gaz ithalatı 2007 yılından sonra her geçen yıl artış yaşanmaktadır. Bu proje vasıtasıyla Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatı artacağı öngörülmektedir. Azerbaycan için fayda ise hem Türkiye'le hemde AB'le çoktarafli ilişkilerini güçlendirmekdir. Gelecekte her iki devletin hem ekonomik hem de politik faydası artacağı öngörülmektedir.

3.4. GÜNEY GAZ KORİDORU'NUN AZERBAYCAN-TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİSİNE ETKİSİ

GGK koridoru sadece enerji ihraç edilen boru hattı gibi görülmemesi gerekir. Genel olarak enerji stratejisi oluşturularken hem ekonomik hem politik hem bölgesel hem de uluslararası faktörler dikkate alınmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik ve politik bağımsızlığının, bölgesel etkisinin artırması özellikle Transkafkasya boyunca etkisinin genişlemesi, uluslararası arenada konumunu güçlendirmek açısından GGK projesi bu çıkarlara hizmet etmektedir (Rzayeva, Tsakiris, 2012: 11).

Türkiye ile çoktarafli ilişkiler Azerbaycan dış politikasının en üst öncelikleri arasında yer almaktadır. Bunun sebebi Azerbaycan ve Türkiye arasında varolan doğal nedenler ve son 15 yılda gerçekleşen uluslararası enerji projeleridir. GGK projesi perspektifinde değerlendirdimizde TANAP boru hattı ile Türkiye'ye 6 bcm doğal gaz ihracatı her iki ülkenin çıkarlarına uygun olduğu gözükmektedir.

Türkiye ekonomisinin gelişmesi ve büyümesi açısından enerji tüketim sepetinde öncelikle yere sahiptir. Bu sebeple Türkiye enerji talebini karşılamak açısından Azerbycan doğal gazına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca Türkiye enerji stratejisinde belirtilen enerji merkezi olmak için GGK projesi önemli yere sahiptir. Bu sebeplerden dolayı GGK projesinin Türkiye kısmını oluşturan TANAP boru hattının ortaklarından biri ve TANAP Hükümetlerarası Anlaşma'ya göre Avrupa'ya gönderilecek doğal gaz

miktarı üzerinde söz sahibidir. TANAP üzerinde Türkiye'nin ekonomik konumu AB karşısında pazarlık gücünü artırmaktadır (Kardaş, 2014: 5-6).

Ekonomik olarak değerlendirdiğimizde Türkiye'nin TANAP sistemiyle taşınacak 6 bcm doğalgazı alması projenin sürdürülebilirliği açısından hayati ehemiyete sahiptir. TANAP sözleşmesinde bu şartın bulunması ve her iki tarafın da anlaşması SOCAR açısından ve projenin ekonomik olması açısından önemlidir. Çünkü boru hatları tam kapasitede çalıştığı sürece maliyetler düşme eğilimindedir. Diğer taraftan sınırötesi doğalgaz projelerinde transit ülkenin boru hattından doğalgaz tedarik etmesi, transit risklerini azaltmakta ve arz güvenliği açısından transit ülkenin engellemelerini azaltmakta ve üreticinin pazarlık gücünü artırmaktadır. Her iki taraf da bu şart üzerinde anlaşmışlardır (Rzayeva, 2012: 151).

Bilindiği gibi TAP projesinin kapasitesi 10 bcm'dir, buna karşılık TANAP'ın kapasitesiye 16 bcm'dir. Dolayısıyla TANAP'tan gelecek doğalgazın 6 bcm'nin Türkiye tarafından ithal edilmesi, TANAP'ın tam kapasitede çalışmasına hizmet edecektir. Aksi takdirde proje ekonomik açıdan faydalı olmayabilir. Ayrıca gelecekte Rus yetkilileri tarafından GGK projesi kapasitesinin artırılması durumunda Rus doğal gazı da bu koridorla taşınabileceği de vurgulanmaktadır (Tagliapietra, 2018). Rus doğal gazı GGK projesine bağlanması durumunda Türkiye ve Azerbaycan enerji koridoru olma konusunda önemli avantajlar sağlayacaktır.

Enerji istatistik verilerine bakıldığında Türkiye büyük oranda enerji ithalatına bağlı durumdadır. Enerji ithalatında en büyük oran ilk 3 devletin; Rusya, İran ve Azerbaycan'ın payına düşmektedir. Rusya ve İran'dan yapılan doğal gaz ithalat fiyatları Azerbaycan'dan yapılan ithalata oranla pahalıdır. 1 Temmuz 2018 yılından itibaren Rusya'dan yapılan doğal gaz ithalatının bin metreküpüne 265 dolar ödenmektedir (Enerji Enstitüsü, 2018). TANAP boru hattı ile birinci aşamada Azerbaycan'dan ihraç edilen 6 bcm doğal gaz Türkiye'nin diğer ülkelerden ithal ettiği doğal gaz fiyatına oranla bin metreküpünde 38-57 dolar indirim sağlanacaktır. Bu da yıllık olarak Türkiye ekonomisine 1,8-3,3 milyar fayda sağlayacaktır. Türkiye 2045 yılına kadar TANAP'la ihraç edilen doğal gaz ithalatında toplam 94,8 milyar dolar fayda sağlayacaktır (Hasanov, 2014: 126).

Son hesaplamalara göre Türkiye'nin toplam gaz talebi 2025 yılında 55-65 bcm, 2030 yılında 60-62 bcm olacağı beklenmektedir (Rzayeva, 2017: 126). 2001 yılında imzalanan 2007 yılında faaliyete başlayan BTE boru hatı ile Azerbaycan'dan 15 yıllığına ithal edilen 6,6 bcm doğal gaza TANAP'la ithal edilecek ek 6 bcm doğal gaz Türkiye enerji ithalatında önemli yer tutacak. Azerbaycan'ın Türkiye doğalgaz ithalatında payı 2019-2030 dönemi arasında yaklaşık %18-20 (12,6 bcm) olacaktır. Bu da pahalı Rus ve İran gazına karşı Türkiye'nin pazarlık gücünü artıracaktır. Azerbaycan'ın toplam ihracat hacminde petrol, doğal gaz ve bunların türevleri ihracatının payı %90'dan fazla olduğunu göz önüne alındığında önemli ölçüde enerji ihracat gelirleri artacaktır.

3.5. GÜNEY GAZ KORİDORU'NUN AZERBAYCAN-TÜRKİYE AÇISINDAN GELECEĞİ

GGK projesinin dönüşüm noktası 2011 yılında Azerbaycan ve Türkiye'nin Şahdeniz II sahasında üretilecek doğal gazın alım satımına ilişkin anlaşmadır. Nabucco projesinin teknik ve finansal nedenlerden iptal edilmesi, AB'nin GGK projesini ilk konseptte kurguladığı gibi realize edememesi Azerbaycan açısından fırsata dönüşmüş ve Türkiye ile yakın ilişkilerin de etkisiyle 2011 yılında iki ülke arasında TANAP projesi üzerinde mutabakat imzalandı (Hafner, 2014: 24). Daha sonra 2012 yılında imzalanan TANAP anlaşmasına göre başlangıç kapasitesi 16 bcm, daha sonra 2023-2024'te 24 bcm, 2026'da 31 bcm kapasiteye çıkarılması planlanmıştır. Anlaşmaya göre *"...Türkiye, Azerbaycan'a ait veya Azerbaycan'dan transit olarak gelen doğalgazın transit geçişinin serbestisini sağlayacak ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait herhangi bir kuruluşun transit geçiş gazını almasını önleyecektir..."*. Anlaşmanın diğer maddelerinde Türk hükümeti Şah Deniz II sahasından gelecek doğalgazın transit geçiş tarifesinin aynısını kabul ettiğini beyan etmiş, Türk hükümeti Şah Deniz II sahasından gelecek doğalgazın transit geçiş tarifesinin aynısını kabul ettiğini beyan etmiş, Azerbaycan ve Türkiye TANAP sisteminin asgari 16 bcm kapasitede olduğunu kabul etmiş ve 16 bcm'nin üzerinde Azerbaycan'a ait tüm doğalgaz miktarının ilk önce Türkiye'deki alıcılara teklif edileceğini kabul etmiştir. TANAP sisteminin kapasitesinin 32 bcm üzerinde artırılması gerektiğinde yeniden anlaşma imzalanması gerekmektedir.

Azerbaycan ve Türkiye açısından en önemli kısım ise TANAP sisteminin yönetmekle mükellef olan TANAP Doğalgaz İletim A.Ş (TANAP A.Ş) şirketinde Azerbaycan'ın hisselerinin %51'den az olmayacağını iki devlet tarafından da güvenceye alınmış olmasıdır (TANAP, 2018a)

2030 yılı Azerbaycan doğal gaz üretim potansiyelinin değerlendirdiğimizde, bir çok yeni rezerv sahalarının faaliyete başlamasıyla yıllık üretim 39 bcm olacağı tahmin edilmektedir. Gelecekte Şahdeniz III sahasından doğal gaz üretimi planlanmaktadır. 2030 yılında başlayacak üretimin yıllık 10 bcm'den fazla olacağı öngörülmektedir (Rzayeva, 2015: 54).

Analizlerden yola çıkarak GGK projesi kısa dönemde AB'nin enerji güvenliğinde bir etkisi olmadığı görünmektedir. Bunun sebebi Türkmenistan doğal gaz rezervini AB'ye ihraç etmekte yetersizliklerle karşılaşmakta bunun yerine ekonomik ve politik avantajları bulunan Çin'e ihraç etmektedir. Diğer sebeplerden biri. İran'ın Trump yönetiminin İran'a ambargo yoluyla İran'ın GGK projesine katılımını engellemesidir. Gelecek GGK projesi tedarikçilerinden olan Irak'ın da merkez yönetimle bölgesel yönetim arasında sıkıntıların olması bu projede doğal gaz tedarikine engel olmaktadır. Bu sorunlar kısa ve orta dönemde GGK'nın amaçlarına engel olmaktadır.

Ayrıca Türkiye ve Azerbaycanın da enerji stratejisinde belirtilen hususlar ve GGK'la ilgili bir takım sorunları bulunmaktadır. Türkiye'nin iç sorunları açısından bakıldığında PKK terör örgütü GGK'nın güvenliğini tehdit etmektedir. Bunun örneği 2008 yılında BTC boru hattına yapılan saldırıyla Türkiye ekonomisi 1,5 milyar dolar zarara girdi (Haberler, 2008). Bu durumun yeniden GGK projesinde tekrarlanmamasının garantisi yok. Bu durum Türkiye'nin hedeflediği enerji merkezi olma stratejisine engel teşkil etmektedir. Azerbaycan da hedeflerini gerçekleştirmesinde Dağlık Karabağ gibi sorunla karşılaşmaktadır. GGK projesinin en büyük kriski boru hattının Ermenistan'ın işgal ettiği Krabağ'a yakın güzergahdan geçmesidir.

GGK Azerbaycan'ın enerji ihraç rotasını çeşitlendirmek için hayati ehemiyete sahiptir. TANAP projesi Azerbaycan'ın enerji stratejisinde belirlenen enerji rotasını çeşitlendirmek açısından, Türkiye'nin enerji stratejisinde belirtilen enerji merkezi olmak için öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. BOTAŞ'ın altyapı yetersizliğinden dolayı

Azerbaycan ihracat rotalarını genişlendirmekte engellerle karşılaşmaktaydı. Bu proje vasıtasıyla enerji talebinin yüksek olduğu pazarlara ulaşabilmesi açısından önemlidir. Bu proje hem Azerbaycan hem de Türkiye enerji stratejisi açısından çok önemlidir.

Şuan GGK projesinden en çok yararlanan devletler Azerbaycan ve Türkiye'dir. Uzun dönemde incelendiğinde Türkmenistan, İran, Irak ve diğer tedarikçilerin bağlanma potansiyeli göz önüne alındığında 2030 yılından sonra bu GGK projesi AB'nin çıkarlarına hizmet etmesi öngörülmektedir. 2030 yılına kadar tek doğal gaz tedarikçisi olan Azerbaycan'ın mevcut doğalgaz sahalarında hukuki ve arama, keşif ve hasılat gelişmeleri düşünüldüğünde orta ve kısa vadede GGK projesinden AB'den daha fazla Türkiye ve Azerbaycan'a katkı sağlayacağı söylemek mümkündür. Uzun vadede altyapı bakımından GGK'nın potansiyeli gelecek vadede de proje yukarıda belirtildiği gibi iç ve dış olmak üzere birçok sorunu da kendi içinde bulundurmaktadır.

SONUÇ

Bağımsızlığın ilk yıllarında çeşitli iç ve dış siyasi karmaşadan dolayı Türkiye ile ilişkiler yeteri kadar gelişme kaydedemedi. Ebülfez Elçibey zamanından başlayarak ilişkiler kurulmaya daha sonra H.Aliyev zamanında ekonomik, askeri ve eğitim alanlarında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde anlaşmalar imzalanmaya başladı.

Azerbaycan ve Türkiye'nin yaptığı karşılıklı ticaret hacmine ilişkin verilere bakıldığında her geçen yıl artış yaşanmaktadır. 2015 yılında dünya pazarlarında petrol fiyatlarının düşmesi Azerbaycan para birimi olan manatın devalüasyona uğramasıyla sonuçlandı. Bu devalüasyon karşılıklı ticaret hacmine de yansdı. Toplam ithalat rakamlarında düşüş yaşanmasına rağmen Türkiye'den yapılan ithalat oranında artış yaşanmaktaydı.

Yapılan araştırmada Türkiye-Azerbaycan ticaretinde başlıca ürünler sanayi ve tarım ürünleri ve enerji ürünleri olduğu istatistik veriler yardımıyla ortaya konulmuştur. Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde de artış yaşandığı rakamlarla verilmiştir. Örnek olarak 2015 yılında Azerbaycan ekonomisinde toplam yatırım miktarı yaklaşık 2 milyar dolar iken Türkiye'nin yatırım miktarı 220 milyon dolar olmuştur. 2016 yılında toplam yatırım miktarı 500 milyon dolar azalırken, Türkiye'nin yatırım miktarı 88 milyon dolar artarak toplam 308 milyon dolar olmuştur. Verilere bakıldığında Türkiye'nin Azerbaycan'a yatırım miktarı her geçen yıl artmaktadır. Buna karşılık Türkiye ekonomisinde de Azerbaycan şirketleri tarafından yatırılan yatırım miktarı artmaktadır. SOCAR'ın Türkiye'de bu güne kadar yatırım miktarı 20 milyar dolardan fazladır. Güney Gaz Koridoru'nun tamamlanmasıyla birlikte yatırım miktarının artacağı yapılan araştırmada gözlemlenmiştir.

Türkiye'nin konumu itibariyle Azerbaycan için hem ekonomik hem de tek güvenilir koridor olduğu belirtilmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye ile çok taraflı ilişkilerini geliştirmesi gerektiğine değinilmiştir. Özellikle bu ilişkilerin geliştirilmesinde her iki ülkenin enerji stratejisinin önemli katkısının olduğu araştırmada vurgulanmıştır.

Azerbaycan Türkiye'nin stratejik coğrafi konumunu kullanarak Avrupa pazarlarına ulaşmayı enerji stratejisinde hedeflemiştir. Bu stratejinin uygulanması için Şahdeniz gazını Avrupa pazarlarına taşımak için 2008 yılında Avrupa Birliği'nin de

onayladığı Güney Gaz Koridoru projesi yapılmaya başlanmıştır. Projenin Azerbaycan kısmını yani Güney Kafkasya Boru Hattı'nı Azerbaycan kendisi ve Türkiye kısmını oluşturan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın inşasını Türkiye ile beraber üstlenmiştir. Güney Gaz Koridoru'nun üçüncü kısmını oluşturan Trans Adriyatik Boru Hattı'nın inşası ise Azerbaycan, İngiltere, Belçika, İtalya, İspanya ve İsviçre şirketleri tarafından yapılmaktadır.

Güney Gaz Koridoru projesi Avrupa Birliği'nin ilk taslakta belirlediği ihracat rotalarından farklı rotalar üzerinde yapılmaktadır. 2013 yılında Şahdeniz konsorsiyumunun nihai karar vermesi ve TANAP'ın inşasının hızlandırılması ve Avrupa'ya ihracat rotası olarak TAP'ın seçilmesi, dengeleri değiştirmiştir. İlk taslakta hedeflenen Türkmenistan Irak ve gelecekte İran doğal gazını taşımak için 31 bcm kapasiteyle çalışması öngörülen proje, tek tedarikçi olarak Azerbaycan'ın toplam 16 bcm olarak, bunun 6 bcm'si Türkiye'de kalacak 10 bcm'si ise TAP yoluyla Avrupa'ya ihrac edilecek bir projeye dönüşmüştür. Bu projenin ilk önce AB tarafından kontrol edilmesi hedeflendi: daha sonra Azerbaycan ve Türkiye tarafından kontrol edilen projeye dönüştü. Güney Gaz Koridoru projesinden en çok ekonomik ve politik faydayı sağlayan ülkeler Türkiye ve Azerbaycan olacağı sonucuna varılmıştır. Türkmenistan, İran ve Irak'ın kısa vadede bu projeye gaz tedarik etmemesi Rusya'nın bu projeye karşı çıkamamasına sebep olmuştur. Rus yetkililerin söylediğine göre gelecekte Rus doğal gazı bu proje vasıtasıyla da Avrupa'ya ihraç edilebilir.

Azerbaycan'ın GGK yoluyla Avrupa pazarlarında önemli oyuncu olma stratejisi kısa ve orta vadede mümkün gözükmemektedir. Bunun sebebi Türkmenistan doğal gazının TCP boru hattıyla GGK'ya bağlanması ekonomik ve politik engellerle karşılanmaktadır. Üstelik Türkmenistan GGK vasıtasıyla Avrupa'ya doğal gaz ihraç etmeye sıcak bakmamaktadır. Türkmenistan, topraklarında bulunan doğal gazı ekonomik ve ticari çıkarları için Çin'e ihraç etmekte, Avrupa'ya ihraç etmeyi ise ekonomik ve politik olarak uygun görmemektedir. Projenin ikinci tedarikçisi olan Irak'ın da bu projeye doğal gaz tedarik edememesinin nedeni bölgesel ve merkezi yönetim arasında politik çıkarların uyuşmaması ve bölgede istikrarın olmamasıdır. Üçüncü bir tedarikçi olan İran'ın bu projeye tedarikçi olamamasının sebebi ise ABD yönetiminin İran'a uyguladığı ambargolar sebebiyle ekonomik sıkıntılar çekmesidir.

GGK'nın Azerbaycan enerji güvenliği açısından oynadığı rolün Avrupa enerji güvenliğindekine nispeten daha önemlidir. Düşen petrol fiyatlarına karşı doğal gazda ihracat miktarının artışı beraberinde Azerbaycan'a döviz getirmektedir. Doğal gaz miktarındaki artış düşen petrol gelirlerini dengeleyecektir. Günümüz itibariyle Güney Gaz Koridoru vasıtasıyla 2020 yılında Avrupa'ya ihrac edilmeye başlanacak 10 bcm doğal gaz Avrupa enerji güvenliğine katkı sağlamayacak ve bu rakam Avrupa'nın 2020 yılında toplam doğal gaz talebi 564 bcm karşısında %1,8 oranla çok düşük kalacaktır.

Güney Gaz Koridoru Türkiye için hem ekonomik hem de stratejik önem taşımaktadır. Ekonomik olarak Azerbaycan'dan 2021 yılına kadar alacağı yaklaşık 12 bcm doğal gaz, Rusya ve İran'dan alacağı doğal gaza nazaran daha ucuzdur. Bunun sonucunda da Türkiye diğer ihracatçılar karşısında pazarlık gücü kazanacaktır. Başka bir ekonomik faydası ise GGK'nın Türkiye bölümünü oluşturan TANAP projesinin etkisi ile yeni işyerlerinin açılması yeni çeşitli yatırımcıların yatırım yapmasıdır. Stratejik olarak Türkiye'nin enerji stratejisinde belirttiği gibi çeşitli boru hatlarını ülke sınırları içerisinde geçirerek enerji merkezi olma yolunda önemli adımlar atmış olacak. Türkiye hem Doğu-Batı hem de Kuzey-Güney enerji koridoru olma yolunda ilerlemek istemektedir.

Çalışmanın ulaştığı sonuçlara göre GGK projesi kendisi ile beraber belli başlı riskleri taşımaktadır. Bu riskler iç ve dış faktörlerden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye'nin PKK terör örgütü sorunu Güney Gaz Koridoru açısından risklerin ana kaynağıdır. Azerbaycan açısından risklerden biri GGK'nın Karabağ'ın işgal altındaki toprakların yakınından geçmesidir. Bu yolla Ermenistan ve Ermenistan'ı baskı altında tutan Rusya'nın projeye her an zarar verme riski oluşmaktadır. İkinci bir risk ise Dağlık Karabağ sorununda kilit ülke olan Rusya'nın bu sorun vasıtasıyla Azerbaycan'ın ekonomik ve politik stratejisini etkileme ve GGK projesinin genişleyebilme hamlelerini engelleyebilme potansiyeli olduğudur. Türkiye'nin projedeki riskleri arasında PKK terör örgütü tarafından enerji ihracatını aksatacak ve güvenliğini tehdit edecek hamleler yapılabilme olasılığı her zaman vardır. Buna 2008 yılında PKK'nın BTC boru hattına saldırısı örnek verilebilir.

KAYNAKÇA

- AKŞAM GAZETESİ, 2018, “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Trans Hazar Koridoruna İvme Kazandı,” <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/bakutifliskars-demiryolu-trans-hazar-koridoruna-ivme--kazandirdi/haber-720774>, (26.07.2019).
- ANADOLU AJANSI, 2017, “BTC’den Ceyhan’a 365 Milyon Ton Petrol Taşındı,” <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/08/17/btc-den-ceyhana-365-milyon-ton-petrol-tasindi>, (26.07.2019).
- AKBULUT ÖZPAY Gülpınar, 2018, “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi,” *Marmara Coğrafya Dergisi*, 103–11.
- ANBAR Adem, Javid SULEYMANLI, 2016, “Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama,” *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 57, pp. 101–14, <http://dergipark.gov.tr/abuhbd/issue/32967/366349>.
- ASLANLI Araz, 2018, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri,” *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 25, no. 1, pp. 15–27, doi:10.18657/yonveek.396170.
- ATEŞOĞLU GÜNEY Nurşin, 2015, “Turkey’s Energy Security Strategy in the Emergent Global Energy Outlook,” *Insight Turkey*, vol. 17, no. 02, pp. 35–43.
- AYHAN Veysel, 2009, “Avrupa’nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, vol. 5, no. 20, pp. 155–78.
- AZERBAIJAN INTERNATIONAL, 2018, “Araz, Alov and Sharg,” (12/11/2018), https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/63_folder/63_articles/63_socar_alov.html.
- AZERNEWS, 2018, “Caspian Convention to Help Increase Gas Export via TAP: Expert,” https://www.azernews.az/oil_and_gas/136272.html, (03.03.2010).
- AZƏR-TÜRK BANK, 2019, “Səhmdarlar,” *Azər-Türk Bank Rəsmi Saytı*, <http://azerturkbank.az/bank/holders/>, (03.03.2019).
- AZƏRBAYCAN DƏMİR YOLLARI, 2018, “Bakı-Tbilisi-Qars,” *Azərbaycan Dəmir Yolları Rəsmi Saytı*, <https://ady.az/az/read/index/1/43>, (09.12.2018).
- AZƏRBAYCAN DÖVLƏT STATİSTİKA KOMİTƏSİ, 2018a, “Azərbaycanın Xarici Ticarəti Statistik Məcmuə,” Bakı.
- , 2018b, “Sənayedə Əsas Kapitala Yönləndirilən İnvestisiyalar,” <https://www.stat.gov.az/source/industry/>, (30.12.2018).
- , 2019a, “İqtisadiyyata Yönləndirilən İnvestisiyalar,” <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, (09.04.2019).
- , 2019b, “Ölkələr Üzrə Xarici Ticarət Əlaqələri,” <https://www.stat.gov.az/source/trade/>, (09.04.2019).

- , 2019c, “Xarici Ticarət Əlaqələrinin Əmtəə Strukturu,”
<https://www.stat.gov.az/source/trade/>, (09.04.2019).
- AZƏRBAYCAN SƏNAYE BANKI, 2019, “Səhmdarlar,” *Azərbaycan Sənaye Bankı Rəsmi Saytı*, <https://www.asb.az/az/umumi-melumat/sehmdarlar>, (03.03.2019).
- BABALI Tuncay, 2009, “Turkey at the Energy Crossroads: Turkey, Present and Past,” *Middle East Quarterly*, vol. 16, no. 2, pp. 25–33.
- BAĞCI Erdem, 2019, “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Potansiyeli, Üretimi, Tüketimi ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi,” *Research Studies Anatolia Journal*, vol. 2, no. 4, pp. 101–17.
- BALAT Mustafa, 2009, “Electricity Consumption and Economic Growth in Turkey: A Case Study,” *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, vol. 4, no. 2, pp. 155–65, doi:10.1080/15567240701620416.
- , 2010, “Security of Energy Supply in Turkey: Challenges and Solutions,” *Energy Conversion and Management*, vol. 51, no. 10, pp. 1998–2011, doi:10.1016/j.enconman.2010.02.033.
- BAYRAÇ H. Naci, 2009, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 10, no. 1, doi:10.17494/OGUSB.51006.
- BILGIN Mert, 2010, “Turkey’s Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub or Center?,” *UNISCI Discussion Papers*, no. 23, <https://www.redalyc.org/html/767/76715004007/>.
- BLOOMBERG HT, 2018, “TANAP’ın Açılışı Gerçekleşti,” <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2129377-tanap-in-acilisi-gerceklesti>, (07.11.2018).
- BOCSE Alexandra-Maria, 2019, “EU Energy Diplomacy: Searching for New Suppliers in Azerbaijan and Iran,” *Geopolitics*, vol. 24, no. 1, pp. 145–73, doi:10.1080/14650045.2018.1477755.
- BORU HATLARI İLE PETROL TAŞIMA A.Ş., 2012, “2012 Yılı Sektör Raporu,” Ankara.
- BOYER Dave, 2018, “Trump Sets Deadline to Overhaul Iran Nuclear Deal: ‘Last Chance,’” *The Washington Times*, <https://www.washingtontimes.com/news/2018/jan/12/trump-re-certifies-iran-nuclear-deal-last-time/>, (25.12.2018).
- BP, 2018, “BP Statistical Review of World Energy 2018,” <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>.
- BP AZƏRBAYCAN, 2018, “Davamlı İnkişaf Haqqında Hesabat 2017,” <https://www.bp.com/content/dam/bp->

- country/az_az/PDFs/sustainabilityreports/BP_SR_2017_Az.pdf.
- , 2019a, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan,” *BP Azərbaycan Rəsmi Saytı*,
https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html,
(03.03.2019).
- , 2019b, “Cənubi Qafqaz Boru Kəməri,” *BP Azərbaycan Rəsmi Saytı*,
https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html,
(10.03.2019).
- , 2019c, “Şahdəniz,”
https://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz.html,
(03.03.2019).
- CABBARLI Hatem, Vüsəle ABDULLAYEVA, 2009, “Azerbaycan Dış Politikasının
Temel Özellikleri (1991-2009),” *21. Yüzyıl Dergisi*, no. 78, pp. 77–92.
- “CƏNUB QAZ DƏHLİZİ” QAPALI SƏHMDAR CƏMIYYƏTİ, 2019, “Cənubi
Qafqaz Boru Kəməri (SCP),” *Cənub Qaz Dəhlizi Rəsmi Saytı*,
<https://www.sgc.az/az/layihe/scp>, (03.03.2019).
- ÇITAK Emre, 2016, “Bölgesel Güvenlik Denkleminde Türkiye-Azerbaycan Enerji
İlişkinin Önemi,” *Bölgesel Çalışmalar*, vol. 1, no. 1, pp. 117–39.
- COHEN Ariel, 2014, “Caspian Gas, TANAP and TAP in Europe’s Energy Security,”
IAI Working Paper Series 14, vol. 14, no. 6, doi:978-88-98650-11-8.
- COOTE Bud, 2017, “The Caspian Sea and Southern Gas Corridor: A View from
Russia,”
https://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Caspian_Sea_and_Southern_Gas_Corridor_web_0427.pdf.
- DAGOUMAS Athanasios, Floros FLOUROS, 2017, “Energy Policy Formulation in
Israel Following Its Recent Gas Discoveries,” *International Journal of Energy
Economics and Policy*, vol. 7, no. 1, pp. 19–30.
- DAILY SABAH, 2017, “\$2.15 Billion in External Finance Secured for TANAP,”
<https://www.dailysabah.com/energy/2017/02/15/215-billion-in-external-finance-secured-for-tanap>, (13.03.2019).
- DENİZ Ahmet, Kublay ABLAK, 2015, *Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkiler Üzerine
Bir Uygulama, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- DEUTSCHE WELLE, 2018, “Turkey Opens TANAP Pipeline That Will Bring Azeri
Gas to Europe,” <https://www.dw.com/en/turkey-opens-tanap-pipeline-that-will-bring-azeri-gas-to-europe/a-44192422>, (13.03.2019).
- EĞİLMEZ Mahfi, 2018, “Uluslararası Doğrudan Yatırımlar,”
<http://www.mahfiegilmez.com/2018/07/uluslararar-dogrudan-yatrimlar.html>,
(13.12.2018).
- EKŞİ Muharrem, 2009, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe,”

Avrasya Etüdüleri, vol. 2, no. 36, pp. 95–112.

ENERJİ ATLASI, 2018, “Türkiye’nin Yıllık Doğalgaz Tüketimi,”
<https://www.enerjiatlas.com/dogalgaz-tuketimi/>, (13.12.2018).

———, 2019, “Türkiye Yıllık Elektrik Tüketimi,”
<https://www.enerjiatlas.com/elektrik-tuketimi/>, (21.03.2019).

ENERJİ ENSTITÜSÜ, 2013, “Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya TAP Projesini
İmzaladı,” <http://enerjienstitusu.de/2013/02/14/yunanistan-arnavutluk-ve-italya-tap-projesini-imzaladi/>, (11.03.2019).

———, 2018, “Türkiye’nin Rusya’dan İthal Ettiği Doğalgazın Fiyatı %8 Artacak,”
<http://enerjienstitusu.de/2018/05/14/turkiyenin-rusyadan-ithal-ettigi-dogalgazin-fiyati-8-artacak/>, (04.04.2019).

ERBAŞ AÇIKEL Aslıhan, 2011, “Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı
Projesi Mümkün Mü?,” *Ortadoğu Analiz Dergisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar
Merkezi*, vol. 3, no. 28, pp. 57–67.

ERDOĞAN Nuray, 2017, “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji
Politikalarındaki Yeri ve Önemi,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 10, no. 3, pp. 10–26, doi:10.25287/ohuiibf.319259.

ERŞEN Emre, Mitat ÇELIKPALA, 2019, “Turkey and The Changing Energy
Geopolitics of Eurasia,” *Energy Policy*, vol. 128, no. October 2018, pp. 584–92,
doi:10.1016/j.enpol.2019.01.036.

EUROPEAN COMMISSION, 2006, “Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Fact Sheet,” 2006.

———, 2010, “Energy Infrastructure: Priorities for 2020 and Beyond - a Blueprint for
An Integrated European Energy Network,” Belgium,
https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy_infrastructure_en.pdf.

———, 2011, “Energy Infrastructure (Priorities for 2020 and Beyond — A Blueprint for
an Integrated European Energy Network),” Belgium.

———, 2019, “Energy Prices and Costs in Europe,” Brussels.

EUROSTAT, 2018, “Energy Production and Imports,”
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports, (10.03.2019).

ƏHMƏDOV Səbuhi, Yusif AĞAYEV, 2009, *İstiqlal Yürüşü 1918*. Altun Kitab, Bakı.

FORTUNE TÜRKİYE, 2018, “Türkiye’ye En Çok Yatırım Yapan Ülkeler Açıklandı,”
<http://www.fortuneturkey.com/turkiyeye-en-cok-yatirim-yapan-ulkeler-aciklandi-50605>, (13.12.2018).

FURUNCU Yunus, 2018, “TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi,”
Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi, vol. 25, no. 2, pp. 543–61, doi:10.18657/yonveek.306545.

GAFAROV Vasif, 2017, “Birinci Dünya Savaşı’nın Sonunda Kafkasya’da Osmanlı-Almanya Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918),” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 1, no. 2, pp. 99–144, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382507>.

GAZPROM EXPORT, 2018, “Gas Supplies to Europe,” <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, (12.03.2019).

GGK A.Ş, 2019, “Haqqımızda,” *Güney Gaz Koridoru A.Ş’nin Resmi Sitesi*, <https://www.sgc.az/az/haqqimizda>, (13.03.2019).

GÖKÇE Mustafa, 2008, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çerçevesinde Yaşanan Rekabet,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 1, no. 3, pp. 177–209.

GURBANOV Ilgar, 2012, “TANAP Puzzle: What Stands in the ‘Backstage of TANAP’?,” *Energy Corridors Review*, <https://energycorridors.wordpress.com/2012/07/11/tanap-puzzle-what-stands-in-the-backstage-of-tanap/>, (23.03.2019).

HABERLER, 2008, “Saldırıyı PKK Üstlendi,” <https://www.haberler.com/saldiriyi-pkk-ustlendi-haberi/>, (05.04.2019).

HABERTÜRK, 2018, “TANAP, Güzergâh Boyunca Bölge Halkını Da Kalkındıracak! İşte TANAP’ın Geçtiği Güzergâh,” <https://www.haberturk.com/tanap-guzergh-boyunca-bolge-halkini-da-kalkindiracak-2015254-ekonomi>, (23.03.2019).

HAFNER Manfred, 2014, “The Southern Gas Corridor and The EU Gas Security of Supply: What’s Next?,” *Caspian Report*.

HASANOV Mübariz, 2014, “Some Remarks of Economic Benefits of TANAP for Turkey,” *Hazar Strateji Enstitüsü*, vol. 9.

———, 2016, “An Analysis of Economic Benefits of The Southern Gas Corridor,” *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, vol. 11, no. 11, pp. 999–1005, doi:10.1080/15567249.2014.932864.

HƏSƏNLİ Cəmil, 1993, *Azərbaycan Beynəlxalq Əlaqələr Sistemində (1918-1920)*. Azərneşr, Bakü.

HÜRRİYET, 2016, “TANAP’ta Maliyet Düştü, İnşaat Hızlandı,” *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanapta-maliyet-dustu-inaaat-hizlandi-40304055>, (23.03.2019).

HÜSEYNOV Valeh, 2009, *Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri Ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler (Yüksek Lisans Tezi)*, Marmara Üniversitesi.

HUSEYNOV Yusif, 2017, “Geopolitics of the Republic of Turkey’s Energy Policy,” *International Journal of Energy Economics and Policy*, vol. 7, no. 3, pp. 337–44.

HÜSEYNOVA Fərganə, 2007, *Müstəqillik Dövründə Azərbaycan-Türkitə Əlaqələrinin*

Kulturoloji Aspektləri (Elm, Təhsil, Mədəniyyət). Nurlan, Bakı.

İBRAHİM Khazar, 2018, “Tanap: Influencer Well Beyond Energy,” *Turkish Policy Quarterly*, vol. 17, no. 3, pp. 47–52.

IBRAYEVA Aigerim et al., 2017, “Energy Export Potential in the Caspian Region and Its Impact on EU Energy Security,” *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, vol. 25, no. 2, pp. 127–40, doi:10.3311/PPso.10644.

INTERNATIONAL ENERGY AGENCY, 2008, “Perspectives on Caspian Oil and Gas Development: Open Questions for Caspian Natural Gas Supply to Europe.”

JAROSIEWICZ Aleksandra, 2015, “The Southern Gas Corridor. The Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part of The Game Between Russia and The EU,” Warsaw.

JENSEN Donald, 2007, “Turkey’s Energy Ambitions Clash with Russian Succession Politics,” *Turkish Policy Quarterly*, vol. 6, no. 2, pp. 35–44.

KARAGÖL Tanas Erdal et al., 2016, “Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı.”

KARDAŞ Şaban, 2014, “The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of the Southern Corridor,” *IAI Working Papers Series 14*, vol. 4, no. 14.

KARDAŞ Şaban, Fatih MACIT, 2015, “Turkey-Azerbaijan Relations: The Economic Dimension,” *Journal of Caspian Affairs*, vol. 1, no. 1, pp. 23–46, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jocaffairs/article/view/5000130649>.

KORANYI David, 2014, “European Natural-Gas Security in an Era of Import Dependence,” *The RUSI Journal*, vol. 159, no. 2, pp. 66–72, doi:10.1080/03071847.2014.912808.

MAMMADOV Agil, 2013, “Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü,” *Akademik Bakış Dergisi*, no. 35, pp. 1–15.

MCLEAN Wayne, 2015, “Authoritarianism, Energy and Ideas in Central Asia: From Politics and Pipelines to Foreign Policy,” *Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy*, London: Palgrave Macmillan UK, pp. 166–88, doi:10.1007/978-1-137-52373-0_8.

MEHDIYEV Ərəstun, 2018, “Enerji Resurslarının Nəqlində Azərbaycan- Türkiyə Əməkdaşlığı: ‘Nabukko’Dan ‘Cənub Qaz Dəhlizi’Nə,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, vol. 34, no. 1, pp. 241–64.

MEMMEDLI Elşen, 2017, “Azerbaycan-Avrupa Birliğı İlişkilerinde Enerji Faktörü,” *Akademik Bakış Dergisi*, no. 61, pp. 206–15.

MIKAIL Elnur Hasan, 2004, “Türkiye Azerbaycan İlişkileri,” 38. *ICANAS*, 2004, vol. III, pp. 1063–75.

MIRZE BALA Mehmetzade, 1991, *Milli Azərbaycan Harekatı*. Azərbaycan, Ankara.

- MOLLAER Fırat, 2004, "Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler," *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 8, pp. 63–78.
- MÜTƏLLİBOV Ayaz, 1992, *Xarici İvestisiyanın Qorunması Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*, Bakı.
- NANAY Julia, Karen Smith STEGEN, 2012, "Russia and the Caspian Region: Challenges for Transatlantic Energy Security?," *Journal of Transatlantic Studies*, vol. 10, no. 4, pp. 343–57, doi:10.1080/14794012.2012.734670.
- NƏSİBZADƏ Nəşib, 1996, *Azərbaycan Xarici Siyasəti (1918-1920)*. Ay-Ulduz, Bakü.
- NTV HABER, 2018, "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Açıldı," https://www.ntv.com.tr/ekonomi/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanapacildi,oWdT1oKaxEC_ZCsPI_C6Uw, (11.03.2019).
- ÖRAZ BEŞİKÇİ Seçil, 2016, "Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, vol. 2, no. 16, pp. 237–52.
- ÖZDEMİR Gökhan, Shamsi RZALI, 2018, "FETÖ Yapılanması'nın Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri," *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, eds. Fethi Ahmet Polat, Celal Öney, 2018, pp. 461–77.
- ÖZDEMİR Volkan, 2017, "The Political Economy of the Turkey's Gas Geopolitics," *Turkey as an Energy Hub?*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, pp. 109–22, doi:10.5771/9783845282190-109.
- ÖZDEMİR Volkan, H. Buğra YAVUZ, Emine TOKGÖZ, 2015, "The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a Unique Project in the Eurasian Gas Network: A Comparative Analysis," *Utilities Policy*, vol. 37, pp. 97–103, doi:10.1016/j.jup.2015.06.007.
- ÖZKAN Güner, 2015, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013," *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*, eds. Turgut Demirtepe, Murat Yılmaz, Ankara, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/turk_topluluk_almanak.pdf.
- PARLAR DAL Dal, Ali Murat KURŞUN, 2017, "Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve 'Ukrayna' Faktörü," *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, vol. 5, no. Özel Sayı, pp. 17–31.
- PETLİM, 2018, "Petlim," *Petlim Limancılık Ticaret A.Ş. Resmi Sitesi*, <http://www.petlim.com.tr/kurumsal/petlim>, (13.12.2018).
- PİRANİ Simon, 2018, "Let's Not Exaggerate: Southern Gas Corridor Prospects to 2030," Oxford, United Kingdom, doi:10.26889/9781784671167.
- POLLAK Johannes, Samuel R. SCHUBERT, 2017, "The EU's South-Eastern Corridor: Lifeline or Pipedream?," *Turkey as an Energy Hub?*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, pp. 67–80, doi:10.5771/9783845282190-67.
- QASIMOV Musa, 1998, *Azərbaycan-Türkiyə Diplomatik- Siyasi Münasibətləri (Aprel*

1920-Ci Il- Dekabr 1922-Ci Il). Mütərcim, Bakı.

- QLOBALINFO.AZ XƏBƏR PORTALI, 2018, “Azərbaycan Türkiyədə Traktor İstehsal Edəcək,” <http://qlobal.az/azerbaycan-turkiyede-traktor-istehsal-edecek/#.XBKayGgzbIV>, (13.12.2018).
- ROBERTS John, 2013, “Hazar Raporu 2013: Güney Gaz Koridoru - Enerjide Yeni Çözüm.”
- RZALI Shamsi, 2019, *Enerji Arz Güvenliği Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Azerbaycan İlişkileri*, Kırıkkale Üniversitesi.
- RZAYEVA Gulmira, 2012, “A Complicated Corridor: Gas to Europe – It’s Not Just Economics,” *Caucasus International*, vol. 2, no. 2, pp. 141–59.
- , 2014, “Natural Gas in the Turkish Domestic Energy Market: Policies and Challenges,” *Oxford Institute for Energy Studies*, doi:<https://doi.org/10.26889/9781784671167>.
- , 2015, “The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives,” Oxford, United Kingdom.
- , 2017, “Turkey’s Gas Demand Decline: Reasons and Consequences.”
- RZAYEVA Gulmira, Theodoros TSAKIRIS, 2012, “Strategic Imperative: Azerbaijani Gas Strategy and the EU’s Southern Corridor,” Bakü.
- SANCAK İrfan, 2017, “Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri,” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 7, no. 13, pp. 57–71.
- SANDIKLI Atilla, 2012, “Doğalgaz Boru Hatları Projelerinde Büyük Oyun: NABUCCO, Güney Akım, SEEP ve TANAP,” *Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, <http://www.bilgesam.org/incele/256/-dogalgaz-boru-hatlari-projelerinde-buyuk-oyun--nabucco--guney-akim--seep-ve-tanap/#.XIUoTCgzbDc>, (10.03.2019).
- SENDEROV Sergey et al., 2018, “Modern Problems of Energy Security of The Caspian Regions of Russia and Azerbaijan,” *E3S Web of Conferences*, eds. N. Voropai et al., vol. 69, no. 01014, p. 01014, doi:10.1051/e3sconf/20186901014.
- SHI Chunyang, 2009, “Perspective on Natural Gas Crisis between Russia and Ukraine,” *Review of European Studies*, vol. 1, no. 1, pp. 56–60, doi:10.1.1.675.5510.
- SIDDI Marco, 2019, “The EU’s Botched Geopolitical Approach to External Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor,” *Geopolitics*, vol. 24, no. 1, pp. 124–44, doi:10.1080/14650045.2017.1416606.
- SOCAR MIDSTREAM OPERATION LIMITED, 2019, “Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK),” “SOCAR Midstream Operation Limited” Şirkətinin Rəsmi Səhifəsi, <http://www.socarmidstream.az/az/project/scp/#timeline>, (13.03.2019).
- SOCAR TÜRKİYE, 2018a, “SOCAR’ın Dev Yatırımı STAR Rafineri Açıldı,”

- (12/13/2018), <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018-haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-acildi>, (13.12.2018).
- , 2019b, “SOCAR Hakkında Bilgiler,” (03/23/2019), <http://www.socar.com.tr/socar-hakkinda-bilgiler/18-milyar-dolar>, (23.03.2019).
- SOCOR Vladimir, 2012, “Aliyev, Erdogan Sign Inter-Governmental Agreement on Trans-Anatolia Gas Pipeline to Europe,” *Eurasia Daily Monitor*, vol. 9, no. 122, <https://jamestown.org/program/aliyev-erdogan-sign-inter-governmental-agreement-on-trans-anatolia-gas-pipeline-to-europe/>.
- SÖZCÜ, 2019, “SOCAR, EWE Turkey Holding’i Satın Aldı,” *Sözcü Gazetesi*, <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/socar-ewe-turkey-holdingi-satin-aldi-3332039/>, (25.03.2019).
- SPUTNIK TÜRKİYE, 2018, “Güney Gaz Koridoru Açıldı,” <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201805291033633310-baku-guney-gaz-koridoru/>, (10.03.2019).
- STATISTICS TIMES, 2019, “GDP Indicators 2019,” <http://statisticstimes.com/economy/gdp-indicators-2019.php>, (23.03.2019).
- SULEYMANOV Elchin, Osman Nuri ARAS, 2016, *Azərbaycan İqtisadiyyatı*. “Şərq-Qərb, Bakı.
- T.C. AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI, 2014, “Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Fırlı,” Ankara.
- T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI, 2009, “Türkiye’in Enerji Stratejisi.”
- , 2019, “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi,” http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (20.03.2019).
- T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI BAKÜ BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2018, “Ekonomik ve Ticari İlişkiler,” <http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/208789>, (11.12.2018).
- T.C. ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI, 2017, “Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü Raporu,” <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Enerji-ve-Tabii-Kaynaklar-Gorunumleri>.
- , 2018, “Elektrik,” *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi Sitesi*, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>, (19.03.2019).
- TAGLIAPIETRA Simone, 2018, “Beyond Nord Stream 2: A Look at Russia’s Turk Stream Project | Bruegel,” *The Bruegel Newsletter*, <http://bruegel.org/2018/07/beyond-nord-stream-2-a-look-at-russias-turk-stream-project/>.
- TAGLIAPIETRA Simone, Georg ZACHMANN, 2017, “A New Strategy for European Union-Turkey Energy Cooperation,” Brussels: Bruegel, <http://hdl.handle.net/10419/173123>.

- TAİK & DEİK, 2008, "The U.S. - Turkish Relations," İstanbul.
- TANAP, 2018a, "TANAP Hakkında," *TANAP Resmi Sitesi*, <https://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/>, (07.11.2018).
- , 2018b, "TANAP Nedir?," *TANAP Resmi Sitesi*, <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (04.04.2019).
- , 2018c, "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı," *TANAP Resmi Sitesi*, <https://www.tanap.com/>, (04.04.2019).
- TAP AG, 2019, "Project Progress," "*The Trans Adriatic Pipeline AG*" Official Site, <https://www.tap-ag.com/pipeline-construction/project-progress>, (13.03.2019).
- , 2017, "TAP Corporate Brochure," Baar, Switzerland.
- , 2019a, "About Us," "*The Trans Adriatic Pipeline AG*" Official Site, <https://www.tap-ag.com/about-us>, (14.03.2019).
- , 2019b, "TAP Project Development Schedule," "*The Trans Adriatic Pipeline AG*" Official Site, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline>, (14.03.2019).
- TBMM, 2010, *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu*, Türkiye Cumhuriyeti: Türkiye Büyük Millet Meclisi Rsmi Yayınları, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>.
- TİM, 2018, "En Çok İhracat Yapan 1000 Firma," *Türkiye İhracatçılar Meclisi Resmi Sitesi*, <http://www.tim.org.tr/tr/default.html>, (15.12.2018).
- TMMOB, 2018, "Türkiye'nin Enerji Görünümü 2018," Ankara.
- TOPÇU Yılmaz, 2017, "Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri," *Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <https://kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html>.
- TPAO, 2019a, "Azeri-Çırac-Güneşli," *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Resmi Sitesi*, <http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=87>, (03.03.2019).
- , 2019b, "SCP Doğalgaz Boru Hattı," *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Resmi Sitesi*, <http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=90>, (03.03.2019).
- TRANS ADRIATIC PIPELINE, 2019, "Brochure."
- TÜRKİYE ELEKTRİK İLETİM A.Ş., 2018, "Türkiye Üretim-İletim İstatistikleri Raporu," <https://www.teias.gov.tr/tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, 2019, "Dış Ticaret İstatistikleri," <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul?p=1>, (10.04.2019).
- TÜRKİYE PETROLLERİ, 2017, "Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu," Ankara.

- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION, 2019, "Background Reference: Azerbaijan."
- YESEVI Çağla Gul, Burcu Yavuz TIFTIKÇİGİL, 2015, "Turkey-Azerbaijan Energy Relations : A Political and Economic Analysis," *International Journal of Energy Economics and Policy*, vol. 5, no. 1, pp. 27–44.
- YILDIZEL Zeynep Elif, 2016, "Türkiye; Bir Enerji Hub'ı," *PetroTürk*, <http://arsiv.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=14624&haber=Turkiye-bir-enerji-hub-i>.
- YILMAZ Reha, 2010a, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, pp. 69–93.
- , 2010b, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem," *Bilge Strateji*, vol. 2, no. 2, pp. 23–42.
- , 2012, *Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye*, Çankırı.
- YILMAZ Reha, Fatih Mehmet SAYIN, 2013, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları," *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 4, no. 1, pp. 23–42.
- YILMAZ Serdar, 2014, "Ebülfez Elçibey ve Dönemin Azerbaycan Devleti," *LEGES Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 1, no. 1, pp. 332–48.
- АЛИПУР Али, 2015, "Отношение Турции к Событиям На Южном Кавказе," *Insight Turkey*, vol. 17, no. 1, pp. 191–211. (ALİPUR Ali, 2015, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki Olaylara Yönelik Tutumu")
- ГЮЛЬАЛИЕВ Маис, Раşад АЛИЕВ, 2015, "Динамика и Отраслевая Структура Иностраннх Инвестиций , Направленных в Экономикү Азербайджана," *Экономический Вестник Донбасса*, vol. 3, no. 41. (GULALİEV Mais, Raşad ALİEV, 2015, "Azerbaycan Ekonomisine Yönelen Yabancı Yatırımların Dinamikleri ve Sektörel Yapısı").
- ИСМАИЛОВА Лала, 2017, "Азербайджано-Турецкое Экономическое Сотрудничество И Основные Направления Его Совершенствования," *Наука, Техника и Образование*, vol. 9, no. 39, pp. 57–61. (İSMAİLOVA Lala, 2017, "Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İşbirliği ve Geliştirmenin Temel Yolları").
- ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ СНГ, 2015, "Торгово-Экономические Отношения Турецкой Республики С Государствами-Участниками СНГ (Информационно-Аналитическая Справка)," Москва. (BDT YÜRÜTME KURULU, 2015, "BDT ülkeleri ile Türkiye Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İlişkileri (Analitik Rapor)").
- МУСАЕВ Джаббар, 2013, "Азербайджано-Турецкое Торгово-Экономическое Сотрудничество : Современное Состояние и Перспективы Развития," *Экономика и Управление*, vol. 1, no. 87, pp. 42–45. (MUSAEV Dzabbar, 2013, "Azerbaycan-Türk Ticaret ve Ekonomik İşbirliği: Modern Devlet ve Kalkınma

Umutları").

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Röyal EYVAZOV
Tez Adı	Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkileri ve Güney Gaz Koridoru'nun Etkisi
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET
Tez Türü	TEZLİ YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğretim Üyesi Osman Barbaros KEMER
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 11.06.2019.

İmza:

